

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Emre Kongar

Atatürk Üzerine

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

Remzi Kitabevi

Emre Kongar

Atatürk Üzerine

“Mustafa Kemal Atatürk tüm ulusa mal olmuştur. Ulusu oluşturan farklı ve kimi zaman da çatışan ya da birbiri ile çelişen öğeler, Atatürk’e sahip çıkmıştır. Böylece Atatürk, herkesin, her düşüncenin, her akımın bayrağı olmuştur.

Bu durumun, ülke kurucusu olan bir kişinin kaçınılmaz yazgısı olduğu düşünülebilir. Fakat, yazgı ne denli kaçınılmaz ise, sonuçları da o denli şaşırtıcıdır. Çünkü herkesin ve her düşüncenin benimsediği Atatürk, kendi özgün eylem ve düşünce çizgisinin çok dışında görülmeye başlanmıştır.”

Emre KONGAR, Atatürk Üzerine’de, Atatürk ve Türk devrimi konusunda tartışma açıcı yeni görüşlerini sunuyor.

EMRE KONGAR

Atatürk Üzerine

5. Basım

Remzi Kitabevi

ATATÜRK ÜZERİNE / Emre Kongar

Kapak: Ömer Erduran

ISBN 975-14-0466-5

BİRİNCİ BASIM: Hil Yayınları, Ekim, 1983

İKİNCİ BASIM: Remzi Kitabevi, Ekim, 1994

BEŞİNCİ BASIM: Kasım, 2000

Remzi Kitabevi A.Ş., Selvili Mescit Sok. 3, Cağaloğlu 34440, İstanbul.

Tel (212) 513 9424-25, 513 9474-75, Faks (212) 522 9055

WEB: <http://www.remzi.com.tr>, E-POSTA: post@remzi.com.tr

Remzi Kitabevi A.Ş. tesislerinde basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İKİNCİ BASIM İÇİN ÖNSÖZ

BÖLÜM I - ATATÜRK BİLİM ÜZERİNE

1. Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Yeniden Bakarken ...17
2. Atatürk Üzerine İki Ayrı Grup İnceleme:
Atatürkçüler ve Atatürk bilimciler.....21

BÖLÜM II - ATATÜRK DEVRİMLERİ VE 100. DOĞUM YILI ÜZERİNE

1. Atatürk Devrimleri Türk Kültürünü Çiçeklendirmiştir....35
2. Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü Kutlamaları
Programı Üzerine41
3. Amerika'da Atatürk Tartışmaları.....49

BÖLÜM III - NUTUK ÜZERİNE

1. Atatürk Büyük Nutkuna Nasıl Başladı? (Bir Belge).....57
2. Söylev Hangi Koşullar Altında Söylendi?61

BÖLÜM IV - ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR ANLAYIŞI ÜZERİNE

1. Atatürk'ün Kültür Anlayışı (Ziya Gökalp ile Bir
Karşılaştırma).....73
2. Yazı Devriminin Gerçek Anlamı82
3. Toplumun Yazı Devriminde Anlayış Değişimi.....88

BÖLÜM V - DEVLETÇİLİK VE LAİKLİK İLKELERİ ÜZERİNE

1. Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları.....	95
2. Devletçiliğin İlanı Üzerindeki Yarılgı.....	145
3. Laikliğin Sınıfsal Temelleri.....	164
4. Laiklik Üzerine İslam Açısından Bir Görüş ve Benim Yanıtım	182

ÖNSÖZ

Atatürk, Türkiye’de en çok ele alınan konulardan biridir. Böyle olması da doğaldır. Bugünkü toplumsal, siyasal ve ekonomik yapımız, çok büyük ölçüde onun eseridir. Dolayısıyla, gerek bugünümüzü daha iyi anlamak için, gerekse geçmişi doğru değerlendirebilmek açısından, Kurtuluş Savaşı ve Mustafa Kemal Atatürk üzerinde durmak bir zorunluluktur.

1981 yılı Atatürk’ün 100. doğum yılı olduğu için, araştırma ve yayınlar geçtiğimiz dönemde çok yoğunlaşmıştı. Bu yayınlara, ben de bir kitapla katıldım. Bugünlerde ikinci baskısı yapılacak olan “Atatürk ve Devrim Kuramları” adlı kitapta, Atatürk’ü ve Türk Devrimini, tarihsel ve toplumbilimsel açıdan değerlendirmeye çalıştım.

Yıllardır üzerinde çalıştığım toplumbilim alanında, Atatürk ile de ilgili olarak özel ve derinliğine incelemelerim oldu. Bunlar ayrı ayrı ve özel konularda yapılmış olduğundan, yukarda sözünü ettiğim kitap içinde bütünleştirilmeleri olanaksızdı. Çünkü kitabın kendi içinde bir başka bütünlüğü ve mantığı vardı. Oysa, çalışmalarımın bir bölümü, belli konularda “iddialı” nitelik taşıyordu. Bir başka deyişle, Atatürk ve Türk Devrimi konusunda “yeni” ve “eleştirel” görüşlerimin bir bölümü bu özel konular çerçevesinde kamuoyuna sunulmuştu.

Birçoğu bilimsel seminerler için hazırlanmış bildiriler olan bu yazılarımin bir bölümü çeşitli yerlerde basıldı. Bir bölümü ise arşivlerin tozlu raflarında eskimeye terk edildi. Bilimadami meslektaşlarımla tartışma amacını taşıyan bu araştırmaların yanında, sanat ve edebiyat dergileri için de pek çok yazı yazdım Atatürk hakkında. Bunlar da okuyucuya “yeni” ve “eleştirel” görüşlerimi aktarma amacına yönelikti.

İşte elinizde tuttuğunuz bu kitap, adı geçen çalışmaları-

mın bir kısmından oluşuyor. Bir bölümü daha basite indirgenmiş, bir bölümü ise daha derinliğine bilimsel çabaları yansıtan bu yazılarımı, bir bütün oluşturacak biçimde düzenledim.

Atatürk konusundaki kitap ve makalelerin çok fazla olduğu bugünlerde, böyle bir çalışmayı yayımlamak belki birçok okuyucuya gereksiz bir gayret gibi gelebilir. Fakat ben, birçok konuda henüz söylenmemiş bazı şeyleri söylemeye çalıştım ve birçok konuda da bazı yanlışlara değinmek için çaba harcadım. Bu çabalarımın ne denli başarılı olduğunu bilmiyorum. Her zamanki gibi yargı, önce okuyucunun sonra da tarihindir.

Çankaya - Ankara
Mart 1983
Emre Kongar

İKİNCİ BASIM İÇİN ÖNSÖZ

Atatürk'ün Günümüzdeki Önemi

Mustafa Kemal Atatürk'ün günümüzdeki önemi, toplumun ve bireyin yaşamındaki her alanda, insan haysiyetini ve özgürlüğünü ön plana çıkaran bilimin ve aklın egemenliğini savunmasıdır.

Bilimin ve aklın, toplum ve bireyin yaşamında egemen olması ise temel insan hak ve özgürlüklerinin eksiksiz uygulanması ile gerçekleşir.

Temel hak ve özgürlüklerin uygulanması da, ancak demokratik rejimlerde olanaklıdır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün savaşı, önce yabancı devletlere sonra da içerdeki Padişahlık rejimine karşı olmuştur.

Bu iki savaşın birincisini top ve tüfikle kazanmış ve düşman askerini Anadolu'dan kovarak, bağımsız bir devlet kurmuştur.

Demokrasi Savaşı Bugün de Sürmektedir

Mevcut toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıyı demokratikleştirmek üzere giriştiği ikinci savaş ise bugün bile sürmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk, demokrasi savaşını, kendi döneminde demokrasinin teorisini ve alt yapısını kurmak üzere oluşturduğu tek parti diktatörlüğü ile başlatmıştır.

Hiç kuşkusuz, kullandığı yöntemler bir ihtilalcinin yöntemleridir. Nitekim yaptığı iş de bir ihtilaldir: Dinci-gelenekçi otoriteye dayalı kozmopolit, merkezi bir feodal imparatorluk-tan, egemenlik temelleri kuramsal olarak halkta ya da millette olan bir çağdaş ulus-devlete geçmek!

Egemenliği sadece, kuramsal olarak, millete ya da halka

mal etmişti. Çünkü demokrasinin uygulanması için toplumsal-ekonomik ve kültürel koşullar yoktu.

İşte "laiklik", yani herhangi bir dinin veya bir inancın, devlete egemen olarak halkı da bu inanca uygun yaşamaya zorlamasının önlenmesi; bireyin din, vicdan ve inanç özgürlüğünün, devlet tarafından güvenceye alınması, bu "teorik" yapılanmanın önemli bir adımı idi.

Egemenliğin teorik olarak kayıtsız koşulsuz millete mal edilmesi de, ister bireysel, ister sınıfsal, isterse dinsel olsun, tüm diktatörlüklere karşı hazırlanan bir kuramsal modelin ön koşulu idi.

Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu bu teorik modelin, uygulamaya aktarılabilmesi için toplumsal ve ekonomik olarak önce, endüstrileşmenin ve kentleşmenin belli bir düzeye erişmesi gerekiyordu.

Daha sonra, bu "altyapı" üzerinde, yani kentsel bir endüstri toplumu yapısı üzerinde, "demokrasi kültürünün" yerleşmesi zorunluydu.

"Demokrasi Kültürü" ise, endüstri girişimcilerinin, sendikaların, özerk üniversitelerin, vatandaş örgütlenmelerinin (sivil toplum örgütlerinin) ve en önemlisi siyasal partilerin oluşturduğu düzen üzerinde gelişebilirdi ancak.

İşte günümüzdeki tartışmaların "Atatürk diktatör mü idi?" ya da "Laiklik din düşmanlığı mıdır?" gibi yanlış zeminlere kaymasının altında, bu "toplumsal, ekonomik ve kültürel yapı" özellikleri yatmaktadır.

Bu tür sorular, "Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethederken niçin bilgisayar (kompüter) kullanmıyordu?" sorusu kadar saçmadır. Hiçbir lider, yaşadığı dönemde bulunmayan araçlar ya da kurumlar çerçevesinde yargılanamaz!

Atatürk ve Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyetin ilkeleri hiç kuşkusuz demokrasi, hem de eksiksiz, gediksiz bir demokrasi hedefine yöneliktir. Bu demokrasiyi kurmak için ne yapmış ve nasıl yapmış olursa olsun, tek ve biricik hedef "çağdaş demokrasi" idi. Bugün de öyledir.

Laiklik Bölücü Değil, Tam Tersine Birleştirici İşlev Sahibidir

Bugün Türkiye’de bir oyun oynanıyor.

Toplum, “Laikler” ve “Müslümanlar” olarak ikiye bölünmek isteniyor.

Bu ayrım, bütününü yapaydır ve yanlıştır.

Laiklik, hiçbir inanca karşı değildir.

Laikliğin hiçbir inancın karşısında olmaması ya da tam tersine, her inanç ile birlikte var olabilmesi, devleti, inanç sistemi dışında tutarak, bireylerin vicdan, inanç ve din özgürlüklerinin güvencesini oluşturmasından kaynaklanır.

Bu açıdan, başkalarının inançlarına saygılı olan herkes, hangi din ve inançta olursa olsun laiktir.

Bir başka deyişle, kendi inancını devlet aracılığı ile öteki insanlara empoze etmeyen herkes laiktir.

Laiklik karşıtlığı ise (hangi din ve inançta olursa olsun), insanın kendi inancını önce devlete mal etme, sonra da devlet aracılığı ile bu inancı tüm vatandaşlara zorla kabul ettirme arzusunu belirler.

Böyle bir uygulama olanaklı olsa bile, kuramsal olarak nasıl bir inancın, hangi dinin, hangi mezhebin, hangi uygulamanın “Allah” adına empoze edileceği, hiç kuşkusuz sadece ve yalnızca “baştaki en güçlü yöneticinin, bir diktatörün” anlayışına uygun olarak belirlenecektir. Nitekim, “müslüman devlet” olduklarını iddia eden, Suudi Arabistan, Pakistan, İran, Libya gibi ülkelerin her birinde ayrı bir uygulamanın varlığı, bir “din devletinin” ancak o dini kendi yorumuyla belli bir biçimde algılayan bir siyasal kadronun diktatörlüğü şeklinde oluşabileceğini göstermektedir. Yani laiklik karşıtı bir düzen ancak, bir diktatörlük rejimi olacaktır.

Oysa laiklikte, herkes kendi inancında serbest olacağı için, bir baskı ya da bir diktatörlük söz konusu değildir.

Bu ilkelerden de açıkça ortaya çıkacağı gibi laiklik, hiçbir inanç sistemiyle çatışmadığı gibi, Müslümanlık ile de karşıtlık içinde olarak düşünülemez.

Bu çerçevede laik bir insanın aynı zamanda Müslüman olması günümüzde çok rastlanan bir gerçektir. Bunun tersi de doğrudur. Müslüman bir vatandaşımızın aynı zamanda laik olması son derece doğaldır ve şu anda toplumumuzda bu görüş ve inançta milyonlarca insan vardır.

Sanıyorum ki asıl bölücülük, tam bu noktada ortaya çıkmakta, "laikler Müslüman olamaz/değildir" söylemi ile "Müslümanlar laik değildir/olamaz" söylemi, birbirine benzeyen iki önerme halinde toplumumuzu laik ve Müslüman olarak, yanlış, yapay ve zararlı bir kutuplaşmaya götürmektedir.

Atatürkçülük ya da Kemalizm Günümüzde Nedir Ne Değildir?

Günümüzde Atatürkçülük ya da Kemalizm, her ne olursa olsun, ne denli doğru kabul edilirse edilsin, bazı ilkelerin "sünnü zoruyla" kabul ettirilmesi demek değildir.

Günümüzde Atatürkçülük ya da Kemalizm, asla din düşmanlığı demek değildir.

Günümüzde Atatürkçülük ya da Kemalizm, "altı ok"un lafzını değil, amacını, yani çağdaş insanlığın en ileri toplumunu kısa yoldan yaratma hedefini benimsemek demektir.

Günümüzde Atatürkçülük ya da Kemalizm, en ileri teknolojinin, bireyin ve toplumun hizmetinde kullanılmasıdır.

Günümüzde Atatürkçülük ya da Kemalizm, demokratiktir, çağdaşıktır, özgürlüktür, çoğulculuktur, inanç ve vicdan hürriyeti içinde teknolojik ilerlemedir.

"Atatürk Üzerine" adlı kitabımın ikinci baskısını 1994 yılında yeniden okurken, 1983 yılındaki ilk basıma yazdığım önsözde "Atatürk konusundaki kitap ve makalelerin çok fazla olduğu bugünlerde, böyle bir çalışmayı yayımlamak belki birçok okuyucuya gereksiz bir gayret gibi gelebilir" tümcesi dikkatimi çekti.

O yıllarda belli bir görüşü "Atatürkçülük" adı altında toplu empoze eden ve bu yolla Atatürk'ün mirasını bile reddeden bir baskı rejiminden geçiyorduk.

Ben bu kitabı o “baskıcı-süngülü Atatürkçüler”e karşı yayımlamıştım.

Bugün, kitabı yeniden okurken, ne denli haklı ve doğru bir iş yapmış olduğumu bir kez daha gördüm.

Kitap, 1994’teki tartışmalara, bilimin ışığını tutmaya ve çağdaş yorumlara temel oluşturmaya yönelik yazıları içeriyor.

1994’te Türkiye toplumu olarak nerede bulunduğumuzu göstermek bakımından, kitaba D.Mehmet Doğan’ın bana yol-ladığı laiklik ile ilgili bir mektubu ve ona verdiğim yanıtı da son yazı olarak ekledim.

Okuyucu böylece, Atatürk ve Atatürkçülük konusundaki gelişmeleri daha ayrıntılı bir etkileşim süreci içinde algılama olanağına kavuşacak.

Ulus - ANKARA

1994 Ağustos

Emre KONGAR

Bölüm I

Atatürkbilim Üzerine

“Düşüncede dogmatiklik sanıldığından çok daha yaygındır. En basitinden kendimizde ufak bir yoklama yaparak farkına varabiliriz bunun. Kendi kültür dağarcığımızdan, kültür tarihine mal olmuş kişi isimleri, yapıt isimleri çekip bunlar üzerine bildiklerimizi birkaç tümceyle ifade edelim. Sonra bu ifadelerimizin üzerine, çok değil, sadece biraz eleştirel bir tutumla eğilelim. Dogmatiklik denen düşünce kanserinin bunlara, az ya da çok, mutlaka bulaşmış olduğunu göreceğiz.”

Fusun Altıok, *Niçin Diyalektik*,
İstanbul, Çağdaş Yayınları,
1977, s. 36-37.

1. Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Yeniden Bakarken

Mustafa Kemal Atatürk tüm ulusa mal olmuştur. Ulusu oluşturan farklı ve kimi zaman da çatışan ya da birbiri ile çelişen ögeler, Atatürk'e sahip çıkmıştır. Böylece, Atatürk, herkesin, her düşüncenin, her akımın bayrağı olmuştur.

Bu durumun, ülke kurucusu olan bir kişinin kaçınılmaz yazgısı olduğu düşünülebilir. Fakat, yazgı ne denli kaçınılmaz ise, sonuçları da o denli şaşırtıcıdır: Herkesin ve her düşüncenin benimsediği Atatürk, kendi özgün eylem ve düşünce çizgisinin çok dışında görünmeye başlanmış, hatta, kendilerine milliyetçi diyerek adam öldüren katillerin ağzında, cinayet bayrağı bile yapılmıştır. Her siyasal eylem ve düşünce, önce "Atatürkçü" olduğunu öne sürerek işe başlamış, sonra, kendilerini "Atatürkçü" gören başka siyasal eylem ve düşünce sahiplerinin yaşama hakkını yadsımaya kadar varan bir fanatizme dek gidilebilmiştir.

Oysa Mustafa Kemal Atatürk'ün en önde gelen niteliği, barışçılığı, toplayıcılığı ve birleştiriciliğidir.

Kaderin garip cilvesi, bu toplayıcılık ve birleştiricilik, onun özgün eylem ve ideolojisinin yadsınmasına kadar yol açtı. O denli farklı kişi ve grupları birleştirmişti ki, sonradan, bunlar, hepsi, O'nu kendilerine göre değişik yorumladılar.

Bu açıdan bakıldığında günümüz Türkiye'sinde yaşayanların tümünün Atatürk'ü kendilerine göre yorumlamaya hakları da vardır. Bir başka deyişle, Atatürk, sadece lafta değil, gerçekten, toparlayıcı ve bütünleştirici bir önder olarak, bütün bu farklı düşünceleri kendi şemsiyesi altına almıştı. O nedenle,

O'nun kurduğu Cumhuriyet'in temel kurallarına sadık kalmak kaydıyla, pek çok farklı ve karşıt düşünce O'nun adına savunulabilir.

Fakat, bugün, hakkımız olmayan şey, O'nun yaptıklarını, dediklerini ve amaçladığı toplum ve yaşam biçimini, olduğundan, yani gerçekten farklı görmek ve göstermektir.

Atatürkoloji ve Atatürkçülük Arasındaki İnce Fark

Buraya dek anlatmaya çalıştığım düşüncelerimi belki şöyle daha iyi açıklayabilirim: Atatürkçülük, herkesin, her grubun, Atatürk'ü kendi anladığı gibi anlatması ve bu çerçevede, O'nu bayrak yaparak, kendi siyasal ya da düşünsel eyleminde onu kullanmasıdır. Türk toplumunun üyesi olan herkesin bu hakkı vardır. Çünkü, Atatürk, bu toplumu bağımsız bir ulus biçiminde örgütleyip, bize armağan ederek, farklı düşünen herkesle birlikte "bizim" de önderimiz olmuştur. (Buradaki "biz" terimini, kendimi ya da belli bir grubu kastetmek için değil, "biz" kavramı çerçevesinde toplanan, aynı düşünceyi paylaştığı için bir grup niteliği taşıyan, herhangi bir akım için kullanıyorum.)

Bu anlamda "Atatürkçülük", bir ideoloji, bir yaşam görüşü, bir eylem biçimi, bir siyasal akım olmaktadır.

Oysa, Atatürk'ün kendi yaşamında yaptıkları, söyledikleri başardıkları, başaramadıkları, gösterdiği hedefler, belirttiği amaçlar, belli sorunlar karşısındaki tutumları, özdeyişleri, özdeyişlerinin söylendiği tarih ve ortamlar, kullandığı yöntemler, dostları, düşmanları, işbirliği yaptıkları, yapmadıkları, hep "nesnel" ve "tarihsel" gerçeklerdir. Bu anlamda, "değiştirilemezler". Nesnel oluşları, onların herkese göre değişik yorumlanamayacağını, tarihe mal olmuş bulunmaları da yeniden ve değişik bir biçimde yapılamayacaklarını gösterir. İşte, Atatürk'ün "nesnel ve tarihsel mirası" diyebileceğimiz bu bölümü incelemek, belgelemek, ortaya koymak ve salt kendi hatırları için onları yorumlamak (yani güncel bir amaca dönük biçimde yorumlamamak) başka bir uğraş alanıdır.

Bu uğraş alanı, nitelik gereği, Atatürkçülük'ten başka Atatürkçülük ile çakıştığı zaman, incelemeyi yapanın Atatürk hakkındaki öznel (sübjektif) değerlendirmelerinden etkilenebilir. Böylece, amacından sapabilir. Öte yandan, Atatürkçülük ile çakışmadığı zaman (incelemeyi yapanın karşı-Atatürkçü olmaması koşuluyla, çünkü karşı-Atatürkçülük de sapmaya yol açabilir), ise, Atatürk'e öznel bakıştan etkilenmesi daha az olasıdır. Bir başka deyişle, Atatürk adına eylem yaptığını ya da onun düşüncelerini günümüzde de temsil ettiğini öne süren birinin Atatürk'ü nesnel olarak incelemesi daha zor, böyle bir sav ile ortaya çıkmayan birisinin nesnel olması ise (gizli amaçları olmadığı takdirde) daha kolaydır.

İşte, belli bir ideolojik çerçeveye oturtulmadan, salt gerçeği saptamak amacıyla Atatürk'ü incelemeye ben "Atatürkoloji" diyorum.

Bilindiği gibi, "loji", bir ismin arkasına, o konunun bilimi olduğunu belirtmek için konulan takıdır. *Biyoloji*, canlı varlıkların, *sosyoloji* toplumların bilimidir. İşte Atatürkoloji de, Atatürk'ün bilimi, ya da daha doğru bir Türkçe ile Atatürkbilimidir.

Atatürkçüler, Atatürk'ün ne olduğu üzerinde değil, kendi yorumladıkları biçimde Atatürk'ün düşüncelerinin uygulanması üzerinde odaklaşırlar. Buna karşılık "Atatürkologlar", Atatürk'ün "ne olduğunu", "ne yaptığını" doğru olarak saptamaya ve yorumlamaya çalışırlar.⁽¹⁾ Hemen yine belirteyim, buradaki esas etkinlik, "saptama"dır. Atatürkoloji, bir anlamda, belgeye dayanan yakın dönem tarihçiliği ile başlar. "Yorumlama" ise, bu somut belgelerin kendi içlerinde ve kendi hatırları için yorumudur. *Pek doğal olarak bu yorumlama, belge ve olayların "gerçeğine" ulaşmak amacıyla yapılan bir yorumlamadır. Yoksa onları, yorumu yapanın yönelim ve amaçlarına uydurma çabası değil.*

(1) Okuyucu bu noktada, "Marksistler" ile "Marksologlar" arasındaki evrensel ayrımı anımsarsa, ne demek istediğimi daha kolay belirtebilirim sanıyorum.

Atatürkoloji'nin Görevleri

Hiç kuşkusuz, Atatürkologların birinci görevi, Atatürk dönemine ilişkin tüm belgeleri, kolay ulaşılabilir bir niteliğe kavuşturmadır. Bu belgeler arasında, doğrudan doğruya Atatürk'ün yaptıkları ve söyledikleri ile ilgili olanlar olduğu gibi, ilişkileri dolaylı gözükeler de vardır. Örneğin, Atatürk'ün Samsun'a doğru yola çıkarken cebine koyduğu yetki belgesi, doğrudan bir belge, buna karşılık, Vahdetin'in bir İngiliz gemisi ile kaçmak için İngiliz işgal orduları başkomutanı General Harrington'a yolladığı mesaj, dolaylı bir belgedir. Görüldüğü gibi, Atatürk'ün doğrudan yazdığı, söylediği sözler kadar, onunla doğrudan ya da dolaylı ilgili olan belgeler de önemlidir.

İşte Atatürkologların (Atatürkbilimcilerin) birinci görevi, dönemin tüm belgelerini, araştırmak ya da en azından araştırmaya sunmaktır. Bu belgeler de iki bölümdür. Birinci bölüm Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğine, eylemine ilişkin olanlardır. İkinci bölüm ise, onun doğumundan önceye ve ölümünden sonraya da uzanan ulusal ve evrensel durumla ilgili olanları kapsar.

Ayrıca hemen belirtelim ki, bu belgelerin bir bölümü eski yazıydılar. Bu nedenle, herkesin kullanımına sunulması için yeni yazıya çevrilmeleri gerekir.

Pek doğal olarak, ikinci görev ve bu dönemin genel koşullarını, gerek ulusal, gerekse uluslararası planda iyi belirlemektir. Ancak böylece, Atatürk'ün yaptıkları gerçek anlamı ile değerlendirilebilir.

Üçüncü görev de bu bilgi ve belgelerin ışığında yorum ve değerlendirmeler yapmaktır.

2. Atatürk Üzerine İki Ayrı Grup İnceleme: Atatürkçüler ve Atatürkbilimciler

Her büyük insan ve her büyük eylem, kendi başına bir inceleme alanı oluşturur. Böyle bir insanı ya da olayı incelemek, artık kendi içinde bir bilim olur. Örneğin, İslam dini, Fransız Devrimi, böyle eylem ve olgulardır.

Öte yandan bir düşünceden yana olmak, onu savunmak, güncel sorunların çözümünde o düşünceden yol göstericilik beklemek başka şeydir, böyle bir düşünceyi incelemek başka şey. Sosyalizmi incelemek başka bir eylemdir, sosyalist olmak başka bir eylem.

Hiç kuşkusuz, bir insan, ister vatandaş niteliği ile, isterse bilimadamı kimliği ile, bir konuyu inceliyorsa, o konuya ilgi duyuyor demektir. Bu ilgi ya kendisinden kaynaklanır ya da çevre ve toplum koşulları ilgiyi yaratır. Fakat, her iki durumda da, incelenen olay, düşünce ya da insanın bilimadamının ilgisini uyandıracak bir tarafı vardır. Bu yüzden, önceden olmasa bile, inceleme bittikten sonra, bir bilimadamının, araştırdığı konu, düşünce, ya da insan hakkında olumlu veya olumsuz bir değer yargısı oluşturması doğaldır.

Çağdaş Türkiye'nin kurucusu, Mustafa Kemal Atatürk de, gerek kişiliği, gerek eylemi, gerekse ürünü ile, kendi başına ve kendi içinde bir inceleme alanı oluşturur. Fakat, Atatürk'ün bilimsel açıdan, önyargısız, nesnel ve soğukkanlı bir biçimde incelenmesi bizim toplum içinde çok zordur. Çünkü bu toplum onun yapıtıdır. Bu toplumun bireyi de, ister istemez ona karşı olumlu ya da olumsuz duygularla dolu olarak işe başlayacaktır.

Atatürkbilim (Atatürkoloji) Nedir?

Biyoloji canlı varlıkların, sosyoloji toplumların bilimidir. Atatürkoloji de Atatürk'ün bilimidir. Sosyoloji'yi nasıl "toplumbilim" diye türkçeleştirmişsek, Atatürkoloji'yi de "Atatürkbilim" diye türkçeleştirebiliriz. Aslında, terimi doğrudan "Atatürkbilim" diye sunmak daha doğru. Yine de "logos" ekinden türeyen yabancı kaynaklı sözcüklere benzetme yaparak, "Atatürkbilim" teriminin evrenselliğini belirtmekten kendimi alamadım.

Atatürkbilim'in birinci koşulu, bütün bilimler gibi, işe önyargısız ve nesnel olarak başlamaktır.

Atatürk'ün gerçek kişiliği, yaşam öyküsü, söyledikleri, yazdıkları, yaptıkları, döneminin yerel ve evrensel özellikleri, tarihsel, toplumsal, kültürel nitelikleri, yarattığı yeni devletin özellikleri, Atatürkbilimin konusunu oluşturur. Bu konu somut olarak, belgelere dayandırılmak zorundadır.

Bütün bu belgesel çalışmalardan başka, ortaya konulan gerçek saptamaların yorumları da gereklidir. Yalnız bu yorum, bugün sahip olduğumuz düşüncelerin desteklenmesi için değil, Atatürk'ün "doğru", yani "gerçeğe uygun" değerlendirilmesi için yapılmalıdır.

Özet olarak söylemek gerekirse, Atatürkbilim, Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğini, toplumsal işlevini, ürünlerini, gerçeğe uygun olarak, döneminin yerel ve evrensel koşulları içinde değerlendirmek görevini yüklenmiştir.

Atatürkçülük Nedir?

Atatürkçülük, bir insanın, bir grubun ya da bir siyasal parti gibi, bir örgütün, günümüzdeki sorunların çözümü ve gelecekte izlenecek yolların saptanması için önerdiği ilke ve yöntemler olduğu savıdır.

Görüldüğü gibi, burada yaptığım tanım, teknik bir tanımdır. Bir başka deyişle hangi ilke ve yöntemlerin "Atatürkçü" olduğunu değil, önerilen ilke ve yöntemlerin Atatürk açısından konumlarına ilişkin bir tanımdır. Daha da doğru bir de-

yişle, "konumlarıyla ilgili sava" ilişkindir. Çünkü, burada önemli olan, gerçek kadar, öne sürülen savdır.

Atatürkçü olduklarını belirtenler, "kendi" savundukları yöntem ve ilkelerin Atatürk'ün yöntem ve ilkeleri olduğunu "öne sürerler". Hiç kuşkusuz, bu savlarının tarihsel ve toplumsal gerçeğe uygunluğunu kanıtlayacak temellere de dayanırlar. Fakat "Atatürkçülükleri" bu temellerden, ya da kanıtlardan çok, kendi "inançlarından" ve (pek doğal olarak) bir de toplum içinde sahip oldukları siyasal, ekonomik, toplumsal güçten gelir.

Niçin Birbirinden Farklı, Hatta Birbirine Ters Atatürkçülük Anlayışları Var?

Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, içinde yaşadığımız toplumun mimarıdır. Dolayısıyla, kendini bu devletin vatandaşı ve bu toplumun bir üyesi gören herkesin, Atatürk'ün bu kuruculuk ve mimarlık işlevinden dolayı, O'nu kendi savunduğu ilkelerin sahibi sayması doğaldır.

Atatürk'ün ölümünden sonra 41 yıl, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ise 58 yıl geçmiştir. Geçen bu zaman içinde, toplum değişmiş, gelişmiş, toplumu oluşturan ögeler çeşitlenmiştir. Bu gelişme, batı türü demokratik toplumu kendine model alan çağdaş Türkiye için, farklı ve hatta birbirine zıt düşünce sahiplerinin birarada, barış içinde, özgürce ve uygarca tartışarak yaşamaları demektir.

Bir ülkedeki çeşitli grup ve sınıfların, toplumun güncel sorunları ve gelecekte izleyeceği yol için değişik çözüm önerileri ortaya koymaları son derece doğaldır. Bu değişik önerilerin sahiplerinin kendilerini "Atatürkçü" saymaları da, içinde yaşadığımız toplumu O biçimlendirdiği için, aynı derecede doğaldır. Örneğin, bugün için etkinlikleri durdurulmuş olan iki siyasal partinin programında da, bu partilerin "Atatürkçü" oldukları yazılıdır. İşin ilginç yanı, bu partilerin etkinliklerine son veren eylem de "Atatürkçülük" adına yapılmıştır. Bu örneği, kimin daha çok Atatürkçü ya da daha az Atatürkçü olduğunu tartışmak için değil, biraz yukarda söylediğim, "Ata-

türkçülük bir inançtır” sözünü kanıtlamak için veriyorum. Her inanç gibi, Atatürkçülük de, inanç sahiplerinin toplum içindeki nesnel durumlarına, siyasal, toplumsal, ekonomik konularına göre farklı yorumlanabilir.

Bunun tersi, yani tek bir “Atatürkçülük” tanımının yapılması ve herkesin buna uymaya zorunlu kılınması, demokratik değil, totaliter toplumların özelliğidir. Kendilerinin “Marksçı” olduklarını öne süren toplumlarda, bu durum, Marx için görülür. Siyasal iktidara sahip olan grup bir “Marksçılık” tanımı yapar. Zaman içinde, iktidar değişirse, bu tanım da değişebilir. Fakat, herhangi bir tarihte, devletin yaptığı tanım ne ise, herkes ona uyar. Ayrıca unutmamak gerekir ki bu gerçeğe karşın, bugün dünyada kendilerinin Marksçı olduğunu öne süren ve birbirleriyle ters düşen birden çok ülke vardır. Her bir ülke kendisinin “gerçek Marksçı” olduğunu öne sürmekte, fakat bu durum, öteki ülkelerin de farklı uygulamalarını “Marksçılık” adı altında sunduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Marksçılık konusunda dünyada, Atatürkçülük konusunda Türkiye’de görülen bu durum, toplumbilim ve siyasalbilim açısından son derece doğaldır.

Aynı durum dinler için de geçerli değil midir? Hadi kitabı tek olmadığı için Hristiyanlığı ve Hristiyanlık içindeki çeşitli ve farklı mezhepleri bir yana bırakalım. Hatta, “komşunu da, kendini sevdiğin gibi sev” buyruğunu veren Hristiyanların, katolikler ve protestanlar olarak ayrıldıktan sonra, “Sen Bartlemi” yortusu günü, Fransa’da katoliklerin, sokaklardan nehir gibi protestan kanı akıttıklarını da unutalım. Kitabı tek ve güvenilir olan Müslümanlığa bakalım. Dinsel belge ve ilkeleri Hristiyanlıktan çok daha gerçek ve çağdaş olan bu din bile, önce “Şii”, “Sünnî” ve “Harici” diye bölünmüş, daha sonra bunlar da kendi dinlerinde pek çok “mezhebe” ayrılmıştır. Kendi aralarında döktükleri kan da, öyle pek az değildir.

Demek ki, dinler dahil, tüm inanç sistemleri, yani Kemalizm (Atatürkçülük) de dahil tüm “izm”ler, kendi işlerinde çeşitli düzeylerde bölünmelere uğramışlardır. Bu, toplumun ve tarihin değişmez bir gerçeğidir. Çünkü, zaman geçtikçe, top-

lumlar değişmekte, onlara biçim vermek üzere kurulan "izmler", bu işlevlerini sürdürebilmek için, yeni durumlar karşısında yeni bölünmelere uğramaktadırlar.

Atatürk Zamanındaki Atatürkçülük

Atatürkçülüğün en kolay tanımı Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşam döneminde yapılabilirdi: Mustafa Kemal Paşa'nın ya da Gazi'nin yanındaysanız, Atatürkçü idiniz. Onun yaptıklarının karşısında iseniz de Atatürkçü değildiniz.

Fakat, Atatürk'ün yaşam döneminde bile, Atatürkçülüğün siyasal niteliği aynı değildi. Başta, "Kemal Paşacı" olmak, "Anadolucu" olmak, isyancı olmak demekti. O zamanki "isyancılığın", bugünkü "muhalefet" ile karıştırılmaması gerekir. Tüm Anadolucuların boynunda Vahdettin'in Şeyhülislamı Dürrizâdenin fetvası ile onaylanan idam fermanı asılıydı.

Ankara'da oturanlar ve savaşanlar için, ancak yenilgi sonunda geçerli olabilecek böyle bir karar, İstanbul'da oturup da Anadolu eylemini destekleyenler için, somut bir tehlike idi. Osmanlı harp divanı ve işgal kuvvetlerinin askerleri, gözlerini kırpmadan idam, hapis ve sürgün cezalarını uyguluyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa, savaşı kazanıp, yeni devleti kurarak, başına geçtikten sonra, bir süre, "Gazi Paşa'dan" yana olmak "dalkavukluk" diye nitelendi.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Cumhurbaşkanı olunca Atatürkçülük, artık egemen ideoloji niteliği kazandı. Ünlü altı ok ile, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Programına ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına girdi.

Atatürk'ün kendi ağzından 1930'da belirtildiğine göre, yeni toplumda vazgeçilmez iki ilke "Laiklik" ve "Cumhuriyetçilik" idi. Muhalefet Partisi olarak kurulan Cumhuriyetçi Serbest Fırka'nın Başkanı Fethi Bey'e yolladığı mektupta böyle diyordu.

Türkiye'nin gerçek çok partili düzene geçişi ise, Atatürk ve onun devamı olan İnönü dönemindeki toplumsal ve kültürel uygulamalardan geriye dönüşe ve Atatürk'ün isim ve simge olarak yasalarla korunmasına tanık oldu. Dönemin, "Atatürk-

çölüğünün" simgesi, Atatürk'ün başbakanlarından Celal Bayar idi.

İşte Demokrat Parti iktidarı ile, artık, çok partili demokrasinin gereği olan, "farklı Atatürkçülükler" ortaya çıktı. O zamandan beri de, tüm siyasal çatışma ve tartışmalarda, "Atatürkçülük" hemen hemen herkesin sığındığı, fakat değişen toplum karşısında kaçınılmaz olarak farklı ve hatta çelişik yorumlara uğrayan bir ideoloji olarak varlığını sürdürdü.

Atatürkçülük ve Atatürkbilim

Atatürk'ün ve O'nun döneminin nesnel biçimde incelenmesi demek olan "Atatürkbilimin" en büyük düşmanı, ona duygusal olarak yaklaşanlardır. Duygusal kişiler, gerek Atatürkçüler, gerekse karşı-Atatürkçüler arasında bulunabilir. Aslında, kaçınılmaz olarak, Atatürk'ü çok seven de, onu sevmeyen de, Atatürk'ü incelediği zaman duygularının etkisinde kalır. Böylece gerçeği bulmakta da, onu yorumlamakta da duygusal kullanılabilir.

Nitekim, Türk yazarları, çok uzun bir süre, Atatürkbilimci (Atatürkolog) olarak değil, Atatürkçü olarak davranmışlardır. Türkiye'nin geçirdiği dönüşüm açısından, zorunlu bir siyasal tutum olarak algılanan bu dönem sırasında, yabancı yazarların, daha çok Atatürkbilimci olarak konuya eğildiklerini görüyoruz. Bir başka değişle, içerdeki yazarlar, Atatürk'ü incelemek ve araştırmak yerine, Atatürk'ün yaptıklarını yerleştirmek ve pekiştirmek için yazıp çizmişlerdir. Bu konudaki farklı düşüncelerin, Atatürk ölür ölmez ortaya çıkması çok doğaldır. Nitekim, Atatürk öldükten sonra, nesnel açıdan söz konusu olan artık bir "İsmet Paşa Atatürkçülüğü", bir "Celal Bayar Atatürkçülüğü" gibi değişik yorumlardır.

Öyle sanıyorum ki, artık soğukkanlı bir biçimde, Atatürk'ün ölümünden 43, doğumundan 100 yıl sonra, O'nu incelemek olanaklıdır. Üstelik bu zorunludur da. Aslında geçmiş kitaplara ve yapıtlara bakıldığında, gerek yurt içinde gerek yurt dışında bu konuda çok önemli çalışmalar yapıldığını görüyoruz.

Burada kısaca, önemli örnekleri ile bu çalışmaları "Atatürkçü" çalışmalar ve "Atatürkbilimci" çalışmalar olarak ikiye ayırmak ve genel görünümü öyle saptamak istiyorum.

Atatürkçü Çalışmalar

Atatürk döneminin yerli çalışmalarının tümü hemen hemen bu gruba girer. Bunların başında da hiç kuşkusuz, Mehmet Esat Bozkurt'un "Atatürk İhtilâli" gelir.

Gerek Atatürk döneminde, gerek Atatürk sonrası dönemde, Atatürk'ün büyük bir ileri görüşlülük ile çevresine topladığı ve sofrasının sürekli konukları arasına soktuğu yazarların yapıtları, Atatürkçü çalışmaların belkemiğini oluşturur. Falih Rıfkı, Ruşen Eşref, Yakup Kadri, İsmail Habib bunların önde gelenlerindendir.

Profesör Afet İnan ile Profesör Enver Ziya Karal, bize Atatürk'ün dönemini Atatürkçü biçimde aktaran bilimadamlarıdır. Her ikisinin de gerek devrim tarihine, gerek Atatürk'ün kişiliğine ve eylemine ilişkin yapıtları, kimi zaman onları, Atatürkçülüğün de ötesinde, Atatürkbilimciliğe götürmektedir.

Bu arada üç önemli kurumun çalışmalarına dikkat çekmek istiyorum: Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı. Bu kurumlar, yazar ayrımı söz konusu olmaksızın, hem Atatürkçü, hem de Atatürkbilimci çalışmaları ortaya koymaktadırlar. Bu kurumların gelecekte de, aynı etkinliklerini sürdürmesi, Türk kültürü ve Türk tarihi adına kazanç olacaktır.

Bu üç resmi kuruma ek olarak, Varlık Yayınevini de, Atatürkçü yayınları ile anmak yerinde olur. Velidedeoğlu, Akbal, Tütengil, Binyazar, Özerdim, Borak, Kansu gibi yazarlar "Atatürkçü" bir çizgiyi, Atatürk'ün ölümünden sonra da bu yayınevinde sürdürmüşlerdir.

Atatürkçü çalışmaların doruk noktası, 1960 yılları gibi görülmektedir. Bu yıllara dek, bölük pörçük, Belleten dergisinde ya da resmi kurumların depolarında unutilan, anılar, belgeler, popüler olarak değerlendirilmeye başlanır. Dönemin en ünlü yapıtları, Şevket Süreyya Aydemir'in üç ciltlik "Tek

Adam"ı, ve Sabahattin Selek'in "Anadolu İhtilâli"dir. Bu kitaplar, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğine ve eylemine ilişkin bilgi ve belgeleri Atatürkçü bir görüşle bütünleştirerek okuyucuya sunarlar. Aydemir'in çalışması, daha edebidir, ve rakamlar açısından (kendisi de o dönemi yaşadığı için) oldukça ilginç katkılarla doludur. Buna karşılık kimi zaman, üslubu, verdiği bilgilerin nesnelliği ve ciddiyeti açısından kuşku doğurur. Çünkü Atatürk'ün o sıralardaki ruh halini, sanki kafasının içindeymişçesine anlatır.

Selek'in yapısı, daha nesnel, daha toplumsaldır. Kişisel olmaktan çok eylem özellikleri üzerinde odaklaşır.

Hiç kuşku yok ki, her iki kitap da, gerek Türk yazını, gerek Atatürkçülük açısından, Türk kültüründe gerçek bir "aşamayı" belirler. Belki de 27 Mayıs eyleminin getirdiği bir havayı yansıtan bu yapıtlar, Atatürk hakkında, Atatürkçü bir görüşle, halkın anlayacağı biçimde yapılmış ilk genel derlemelerdir.

İlginç bir biçimde, aynı yıllarda, bir İngiliz'in, Lord Kinross'un da "Atatürk: Bir Ulusun Doğuşu" adlı kitabı çıkar. İlginç olan bir başka nokta, Kinross ile Aydemir'in kitaplarının birbirine oldukça benzemesidir. Bunun nedeni de açıktır: Gerek Kinross, gerek Aydemir, sınırlı sayıdaki, aynı belge ve kaynakları kullanmışlardır. Fakat Aydemir, kendi arşivindeki özgün bilgileri de kitabına ekleyerek, Kinross'unkinden daha ilginç bir çalışma ortaya koyar. Ayrıca, "Enver Paşa" ve "İkinci Adam" yapıtlarıyla da "Tek Adam"ı bütünler. Buna karşılık, Kinross da bütün "Atatürkçülüğüne" karşın, biraz daha nesneldir. Yabancı olmanın getirdiği bir "görelî nesnellik"tir bu.

Bu çalışmaları, hemen hemen aynı sıralarda, Avcıoğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni" adlı araştırması izler. Yukardaki kitaplardan farklı olmakla birlikte, tam anlamıyla, benim burada açıklamaya çalıştığım biçimde "Atatürkçü" bir kitaptır "Türkiye'nin Düzeni". Avcıoğlu daha sonra, yine "Atatürkçü" olmakla birlikte, "Türkiye'nin Düzeni"ne oranla daha Atatürk-bilimci özellik taşıyan dört ciltlik, "Millî Kurtuluş Tarihi"ni yazar.

Kili'nin kitapları da Atatürkçülük ile Atatürkbilim arasındaki köprülerden bir başkasını ortaya koyar. Bülent Ecevit'in çalışmaları da ilginç bir halka oluşturur.

Atatürkçülüğü, Atatürkoloji açısından ilginç bir yansıma içinde algılayabilmek için Attilâ İlhan'ın "Hangi Atatürk"üne de bakmak gerekir.

Atatürkbilimci Çalışmalar

Atatürkbilimci çalışmaların başında hiç kuşkusuz, yabancı bilimadamlarının yaptıkları çalışmalar gelir. Daha Atatürk'ün zamanında, birtakım bilimadamları yabancı olduklarından dolayı Atatürk'e ve onun ürünü olan genç Cumhuriyet'e duygusal bakımdan, görelî olarak daha az etkilenecek bakabilmişlerdir.

Bu çalışmalar arasında hemen akla gelenlerden, Webster'in 1939'da Amerika'da yayımladığı, "Atatürk Türkiye'si", Allen'in yine Amerika'da, 1935'te yayımladığı "Türkiye'nin Toplumsal Dönüşümü: Toplumsal ve Dinsel Gelişme" adlı yapıtı, Gentizon'un 1929'da Paris'de yayımlanan kitabı, Krieger'in, Londra'da 1932'de yayımlanan çalışması, Price'in 1923'te "Türkiye'nin Yeniden Doğuşu" adı ile New York'da yayımladığı yapıtı sayılabilir. Bu arada, Almanya'da Jaeschke, kitapları Amerika'da basılan Toynbee, Atatürk dönemindeki Türkiye hakkında o sıralarda inceleme yapanlar arasında akla gelir.

Bütün bu kitaplar arasında, zamandizin (kronoloji) çalışması olarak, Jaeschke ile Özerdim'in yapıtları özel bir yer tutar.

Atatürkbilim açısından en önemli kaynakların, bizzat Atatürk'ün kendi sözleri olduğu kuşku götürmez. Takvim ve benzeri malzemenin bol bol basıldığı 1981 yılında, kitapçılarda Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinin bulunmadığını gözlemek, insanı üzüyor doğrusu.

Daha önce belirttiğim üç kurumun yanında, *Kadro* dergisinin tıpkı basımı ile Avrupa İktisadî Ticarî Bilimler Akademisi ve Atatürk hakkındaki yayınlarıyla, İş Bankası da önemli gö-

revler yapmaktadırlar. Bu arada çeşitli üniversitelerde kurulmuş olan Atatürk araştırma merkezlerinin, başta, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü olmak üzere, çeşitli araştırmacılar ve genç bilimadamlarını Atatürkbilime yönlendirerek de önemli katkılar yapmaları beklenir.

Atatürkbilim açısından önemli bir adım, şimdiye dek oldukça şematik bir biçimde ele alınan Türk Devrim Tarihi'nin, günümüzde, Ahmet Mumcu, Sina Akşın, Toktamış Ateş, Tamer Timur gibi genç bilimadamları tarafından yeni görüşlerle yeniden işlenmekte oluşudur.

Bir başka sevindirici nokta 1960-1980 arasında, demokratik toplum geleneğine uygun olarak, Atatürk konusuna da, resmî ideolojinin baskısı olmadan eğilmek olanağının doğmuş bulunmasıdır. Bu konuda çok önemli bir kitap, bildirileri ve tutanakları İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği tarafından "Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları" adı ile 1977 yılında yayımlanan bir Sempozyuma ilişkindir.

Kurt Steinhaus'un "Atatürk Devrimi Sosyolojisi" ve Johannes Glasneck'in "Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye" adlarıyla çevrilip Türkçe'de yayımlanmış kitapları, yabancılardan Atatürkbilim'e yaptıkları katkıların arasında önemli olanlardır.

Atatürkbilim açısından, belge niteliği taşıyan anıların da büyük önemi vardır. Hiç kuşkusuz bunların başında Yunus Nadi'nin ve Mazhar Müfit Kansu'nun belgesel nitelik taşıyan yazı türüyle birlikte tarihi kendi açılarından yorumlayan Celal Bayar'ın ve Kazım Karabekir'in anıları gelir. Bu arada, Hasan Rıza Soyak gibi, Atatürk'ün ve dönemin yöneticilerinin yakınlarının anıları da çok önemlidir.

Son zamanlarda tümü Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığınca yayımlanan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gizli tutanakları da çok değerli bir kaynak oluşturmaktadır. Kanımca, bu tutanaklar, Atatürk'ün Nutku ve çeşitli anılar, birlikte okunduğu zaman ortaya çok ilginç gerçekler çıkmaktadır.

1981 yılının, herkesin kendi anladığı “Atatürkçülüğün” en doğru Atatürkçülük olduğunu kanıtlama çabası yerine, Atatürkbilime katkı çabası ile geçirilmesi, Türk kültürüne büyük bir hizmet olacaktır.

Bölüm II

Atatürk Devrimleri ve 100. Doğum Yılı Üzerine

Seni ben öldürdüm
seni bir mezara koydum bâbil'de;
sana çiçekler getirdim kırmızı,
mezarını bir güzel süsledim;
belki de bir daha öyle yapamam
tutup diz çöktüm önünde
seni sevdim seni öldürdüm seni
ama sen güzeldin niye öldün?

Ali Püsküllüoğlu, "Ey Korkuda Yüce Ece",
Ankara, Tan Yayınları, 1982, s. 11.

1. Atatürk Devrimleri Türk Kültürünü Çiçeklendirmiştir

Her kültür, insanoğlunun genel evrim çizgisine katkıda bulunduğu ölçüde gelişir. Güçlenir. Yaygınlaşır.

Kültürler, tarih içinde ya dinlerin, ya coğrafya bölgelerinin, ya da ulusların damgalarını yemiştir. Bir İslam kültürü, bir Avrupa kültürü, bir Türk kültürü, böyle damgalanmış olan kültür varlıklarıdır.

Bir kültür, kendi ulusunu, kendi bölgesini ya da kendi dinini aştığı, başka nitelikteki toplumlar tarafından da paylaşıldığı oranda evrenselleşir.

Her kültür, tüm insanlığa yayıldığı, evrensellik öğeleri kazandığı oranda, uygarlık adını alır. Kültür, belli yörelerin, belli insanların ürünü, uygarlık ise, tüm insanlığın ortak malıdır.

İslam Kültürünün Temsilcisi Olarak Türkler

İşte, Orta Asya steplerinin kültürünü beraberinde getiren Türkler, İslam'ı kabul ettikten sonra, kısa bir sürede İslam kültürünün temsilcisi durumuna gelerek, onun evrenselleşmesine yardım ettiler.

İbn Haldun'un terimiyle "asabiyyeti" Araplardan daha güçlü olan Türkler, İslam İmparatorluğu'nun yönetimine el koydular. "Eyleme dönüşmüş birlik ruhu" olarak yorumladığım bu "asabiyyet", Tuğrul Bey'in önce Gaznelilerle olan hesaplaşmasında, sonra, Abbasî halifesini nüfuzu altına almasına yol açan savaşlarda ortaya çıktı. Sonuç, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasıydı.

Tuğrul Bey, Ebu Talib adı ile Rüknu'd Dünya ve'd Din lâkabını ve Yeminü Emîril Müminin sanını aldı. Böylece, Türk-

İslam kültürünün bireşimi siyasal planda gerçekleşmiş oluyordu.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulması ile Türkler, İslam kültürü ile "aşılanmış" oldu. Toplumsal antropolojide, akkültürasyon ya da kültürleşme dediğimiz bu süreç, her iki kültürün de (hem Türk hem İslam kültürlerinin) serpilip gelişmesine yol açtı.

Türk-İslam Kültürünün Yozlaşması

Tuğrul Bey'den yaklaşık dokuz yüzyıl sonra, Mustafa Kemal Atatürk, Türk-İslam kültürüne yeni bir aş yaptı.

Tam bu noktada durup, bir an, Türk-İslam kültürünün, yeni aş öncesi durumuna bakmak gerekir.

Gerek edebiyat, gerek güzel sanatlar, gerek felsefe, gerekse maddî kültür alanını belirleyen teknolojide, Osmanlı, görkemli tarihine karşın tam bir duraklama ve hatta bir yozlaşma dönemine girmiştir ondokuzuncu yüzyılda.

Yine aynı dönemde, "batı kültürü" artık Osmanlı'ya, sanki bir kurtarıcı rolü ile sızmaya başlamıştır.

Tüm bu sürecin ardında siyasal gerileme ve batının gittikçe artan siyasal ve ekonomik denetimi vardır. Örneğin, 1839 Tanzimat Fermanı'ndan önce, 1838'de İngiltere ile, yeni kapitülasyonlar demek olan, bir ticaret anlaşması imzalanır.

İşte Türk-İslam kültürünün duraklama ve gerileme döneminde, Fransız devrimiyle doruk noktasına ulaşan yeni bir kültür birikimi, Osmanlı'ya aktarılmaya başlanmıştır. Bu kültürün "kurtarıcı" kimliği, Osmanlıyı egemenliği altına almayı başarmış olan ülkelerin özelliklerini taşımasından gelir. Bir başka deyişle, Osmanlı, kendisini yenen ülkelerin kültürlerini benimseyerek, yeniden güçlenmeyi umut etmektedir. Madem ki o ülkeler başarılıdır ve Osmanlıyı alt etmiştir, o halde onların kültürlerinde "kurtuluşun filizleri" bulunabilir.

Batı Kültürünün Sızması

İşte "emperyalist ülkenin" kültürü, diyalektik bir biçimde, emperyalizme karşı filizlerin oluşmasına katkıda bulunur.

Fransız devrimi ile tüm dünyaya yayılmış olan “kardeşlik, eşitlik, özgürlük”, Osmanlı’ya girerken, tümüyle karşı-emperyalist bir nitelik kazanır.

Vatan kavramı, özgürlük kavramı, hatta uluslaşma süreci içindeki Türk kavramı hep bu “batı kültürünün” getirdiği yeniliklerdir.

Osmanlı’nın altı yüzyıllık yapısı artık çökmektedir. Bu çöküş sırasında yeni bir doğuşun da tomurcukları oluşmaktadır. Batı kültürünün öğeleri, bir yandan yeni siyasal kavramları, öte yandan yeni sanat ve edebiyat etkinlikleri olarak artık tutarlı bir program oluşturacak biçimde Osmanlı’ya girmekte ve yeni çözümleri belirlemektedir.

Namık Kemal’in şiirleri ve tiyatrosu, önce çeviri biçiminde ortaya çıkan, sonra yerlileri de yazılan roman türü edebiyat, minyatürden resme geçiş, hep bu dönemin kültürel ürünleridir.

İttihat ve Terakki’nin iktidara gelmesi ile, bütün bu yeni kavram ve ürünler, eski kültür öğeleri ile tam bir etkileşim içine girerler. Ziya Gökalp’ın “Türkleşmek, İslamlaşmak, Müasırlaşmak” bireşimi bu dönemin ortaya koyabildiği hedeflerden biridir.

Ne batı kültürü sızmaları, ne de bölük pörçük siyasal önlemler kurtarabilir imparatorluğu. Sonuç, kaçınılmaz bir çöküştür.

Atatürk’ün Getirdiği Çözüm

El koyduğu siyasal iktidarın tüm niteliğini değiştiren Mustafa Kemal Paşa, siyasal iktidar ile bütünleşmiş olan kültür öğelerini de bir yana bırakamazdı.

Hele hele, siyasal iktidar, kaynak olarak dinsel-geleneksel öğelere dayandığı için, bu öğelerin kendi başlarına bırakılması hiç düşünülemezdi. Yeni kurulan devletin ve bu devletin dayanacağı toplum yapısının yeni iktidarı, farklı öğelerden kaynaklanıyordu.

İşte bu çerçeve içinde, sonradan altı ok biçiminde örgütlenen, “kısa yoldan batılılaşma ilkeleri” yeni Türk kültürünün de belirleyicileri oldular.

Atatürk, böylece, Türk-İslam kültürüne tam bir "batı aşısı" yapıyordu.

Batı ile İslam, uzun süre, âdeta "düşmanca" bir tutumla birbirlerine bakmışlardı. Şimdi ne olacaktı?

Laik kültür, bir İslam toplumunda nasıl yerleşecekti? Hıristiyanlığın etkisini taşıyan bir Batı, Osmanlı-Türk kültürel yapısı üzerine nasıl yerleşecekti?

Bütün bu sorunlara, Atatürk'ün getirdiği çözüm, "toptancı" bir yaklaşımı belirliyordu: Yozlaşmış bir imparatorluğun, yozlaşmış siyasal yapısı ile bütünleşmiş, bir kültür, İslam kültürü, tümüyle yadsınacak, yerine batı kültürü ile, kökleri İslam öncesinde aranan bir Türk kültürü getirilecekti.

Dil ve Tarih tezleri, özellikle bu çerçeve içinde, bireşim açısından son derece anlamlı işlevlere sahipti. Bir yandan laik bir toplumun gereklerine uygun kültür öğeleri oluşturulurken, öte yandan yeni toplumun üzerine dayandırılacağı Türk ulusçuluğunun temelleri de böylece atılıyordu.

Bu anlamda, Atatürk'ün bugün de geçerliliğini sürdüren Tarih ve Dil tezleri (yanlış olduğu anlaşılarak, onun zamanında düzeltilen noktalarla birlikte) Batı ile İslam arasındaki bireşimi ilerici anlamda bir ulusçuluk içinde oluşturmaya yönelikti.

Atatürk Devrimleri Sonrası Durum

Günümüz toplumundaki kültürümüz, kaynak olarak bir sacayağı üzerinde gözükmektedir. Batı-İslam-Türk kültürleri, sürekli bir etkileşim içinde, Türkiye'yi yeni ufuklara doğru götürmektedir.

Tam bu noktada, Atatürk'ün Türk kültürüne hizmeti de ortaya çıkmaktadır. Yeni toplumun, yeni kültürüne, yeni bir boyut, evrensel kültür öğelerinin önemli kaynaklarından biri olan batı kültürü boyutunu getirmiştir.

Her kültür canlı bir organizma gibidir. Kendisine eklenen her yenilik, ona başka bir zenginlik, başka bir canlılık kazandırır. Batı kültürünün Atatürk'ün eliyle toplumumuza aşılması, aynen, aşı yapılan bitkilerde görülen canlılık ve zenginliğe yol açmıştır.

Bu sözlerimi somuta indirgemek gerekirse iki okulun örneğini vermek isterim: Gerek Sabahattin Eyüboğlu'nun kişiliğinden kaynaklanan "Eyüboğlu okulu", gerekse Kemal Tahir'in kişiliğinden kaynaklanan "Tahirî okulu" doğrudan doğruya Atatürk döneminin ürettiği bireşimci çözümler değil midir? Benim *Yazı* dergisinin son sayısında uzun uzun açıklamaya çalıştığım "Eyyubî" ve "Tahirî" katkıları, (ister benimseyin, ister benimsemeyin) Türk kültürüne az şey mi kazandırmıştır?

Bir Türk Tarih Kurumu, bugünkü toplumumuzun oluşmasında az işlev mi yapmıştır? Bir Türk Dil kurumu, yalnız dil konusunda değil, Türk kültürünün tüm alanlarında, bugünkü düzeye (kültürel anlamda çağdaş düzeye) erişmemizde az katkıda mı bulunmuştur? Bugün dil konusundaki tartışmalar bile Dil Kurumu'nun Atatürk'ün istekleri doğrultusundaki başarısının birer simgesi değil midir?

Teknoloji konusunda "çağdaş uygarlık düzeyinin" çok gerisindeyiz ama, Atatürk'ün sayesinde, kültürel alanda bu düzeye erişmiş (ve bazı alanlarda) belki de geçmiş bulunuyoruz. Ressamlarımızın, besteci, icracı ve yazarlarımızın, şairlerimizin ve bilimadamlarımızın uluslararası düzeydeki başarıları, bu yargımın somut kanıtıdır.

Atatürk'e Layık Olmak

Kültürel değişme ve gelişme durmaz. Olsa olsa, yavaşlar, kimi zaman da katkısız niteliğini yitirerek, yozlaşır.

Bu nedenle, belli kurumları sürekli saldırı ve suçlama altında tutarak güçsüzleştirmeye çalışmanın bir anlamı yoktur.

Resmi kurumların baskı ve yönlendirmeleri, Türk kültürünün bugünkü gelişme ve serpilmesini hiç kuşkusuz etkileyebilir. Fakat bu, Türk toplumunun hayrına olmaz.

Bir kültür, sanat ya da dil akımına karşı olmak başka şey, onu ezip yok etmeye çalışmak başka şeydir. Karşı olduğunuz konuda uygarca düşüncelerinizi söyler, karşı ürünler üretir, böylece, bir yandan kendi savınızı kanıtlarken, öte yandan Türk kültürünün gelişmesine yardım edersiniz.

Karşı olduğunuz akım, görüş ya da ürünleri yok etmeye çalışırsanız, en başta, uygarlığa, böylece hiç kuşkusuz Atatürk'e de ters düşersiniz. Üstelik, bir yandan "yıkıcı" bir tutumla kendinize, öte yandan da, Türk kültürüne zarar verirsiniz.

Atatürk'ün doğumunun 100. yılında, Türk kültürünü çeşeklendirmek, geliştirmek, çeşitlendirmek, güçlendirip, dünya üzerinde yaygınlaşmasına çalışmak, ona verilebilecek en güzel armağan olacaktır. Bu armağanın altında ise, özgürlük içinde üretim ve katılmadığımız görüşlere hoşgörü ile bakmak yatar.

2. Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü Kutlamaları Programı Üzerine

Dünya bir dönüşüm içinde. Dünya bunalıyor. Türkiye de bunalım içinde değişiyor. Kapitalist kamp ekonomik krizi, sosyalist kamp siyasal krizi yaşıyor. Türkiye her ikisini de.

Türkiye bir köprü. Tarihsel olarak geçmişle gelecek arasında. Coğrafi olarak, Avrupa, Asya ve Afrika arasında. Siyasal olarak kapitalist kampın üyesi, sosyalist kampın komşusu. Dinsel olarak, laik ve demokratik tek Müslüman ülke. Kültürel olarak İsları ve Batı'nın kucaklaştığı bir toplum.

Bir yandan Boğazlara ve Akdeniz'e, öte yandan petrol bölgelerine egemen. Doğu ile Batı, kuzey ile güney arasında sanki bir kanal.

Türkiye insanlık ailesine şimdiye dek çok katkıda bulunmuş. Pek çok batılı kültürolog, siyasal ve toplumsal bilimci bunun farkında. Örneğin, ünlü Fransız siyasal bilimcisi Duverger Türkiye'yi kastederek, siyasal gelişme konusunda, "Hâlâ geçici nitelik taşıyan tek bir örnek bir sonuca varmaya bilimsel bakımdan imkân yok..." diyerek, ülkemizin tekniğini ve siyaset biliminin incelediği örnekler arasındaki öncülüğünü vurguluyor. (Maurice Duverger, *Siyasal Partiler*, çeviren Ergun Özbudun, A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, s. 295).

Mustafa Kemal Atatürk budur işte: Tektir ve öncüdür. Çağımızın büyük uygarlığının önemli bir bölümüne beşik olan Akdeniz'in tarihsel görevine uygun bir biçimde, insanlık ailesine katkılarının sürdürülmesinde bir önderdir.

Atatürk'ün teklifini ve öncülüğünü anlamadan onu kutlamayız. Kurucu önderler, ölümlerinden bir süre sonra, ya tü-

müyle yadsınırlar ya da tüm toplum tarafından benimsenirler. Atatürk ikincilerdendir.

Oysa, hiçbir toplum, tarihin hiçbir döneminde tek düze, aynı cinsten değildir. Değişik kişiler, gruplar, örgütler, inançlar, kültürler, aynı toplumda, birlikte yaşarlar. Toplumun tümü tarafından benimsenen bir liderin, kaçınılmaz yazgısı, her değişik grup tarafından farklı algılanmaktadır. Kendisi ve eylemi artık tarihe mal olmuştur. Onu değiştirmek olanaksızdır. Ama yine de kimi zaman birbirine taban tabana zıt yorumlar ortaya çıkar. Çünkü toplum değişmektedir. Çünkü, toplum, bir örnek öğelerden oluşmaz.

Doğumundan yüzyıl sonra Mustafa Kemal Atatürk nasıl değerlendirilecek ya da daha doğru bir soru ile "nasıl değerlendirilmeli?" Bu sorunun yanıtı verilmeden yapılacak her kutlama programı eksik kalmaya ya da yanlış olmaya mahkûmdur.

Atatürk, en azından altı boyutta değerlendirilmelidir. *Birinci boyut* nesnel (objektif) bilimsel değerlendirmedir. Atatürk, ne yapmıştır? Nasıl yapmıştır? Neler söylemiştir? Kendi kendisini nasıl görür? Başkaları onu nasıl görür? Hangi toplumsal, siyasal, kültürel koşullar içinde yaşamıştır? Bütün bu soruları yanıtları hiçbir karanlık ve eksik nokta kalmamacasına araştırılmalı, bilimsel yöntemlerle belgelere dayalı olarak ortaya konulmalıdır.

İkinci boyut, öznel (subjektif) değerlendirmedir. Burada, artık değer yargıları işin içine girer. İyi ve kötü, doğru ve yanlış söz konusudur. Değer yargıları işin içine girince, değişik gruplar, anlayışlar, yorumlar, inançlar ele alınmak zorundadır. Kime göre Atatürk "iyi yapmıştır"? Kime göre "doğrudur"? Hangi gruplar Atatürk'ün yaptıklarından memnun değildirler? Kime göre yanlıştır, niçin? Burada farklı grupların Atatürk'e karşı takındıkları tavırlar, nedenleri ve sonuçları ile birlikte ele alınmak zorundadır.

Üçüncü boyut, Atatürk'ü kendi zamanı içinde değerlendirmedir. 1881-1938 koşullarında nesnel ve öznel olarak Atatürk'ün yapabilecekleri ve yaptıkları nedir? Kendisi bunları

nasıl değerlendiriyor? Başkaları ne diyor? Neler başarılabilirdi neler başarılamazdı? Unutmayalım ki, geriye dönük değerlendirmeler, sürekli olarak güncelden etkilenerek belli sapsmalara yol açmanın tehlikelerini yaşar.

Dördüncü boyut, Atatürk'ün bugünün koşulları içindeki değerlendirilmesidir. Yaptıkları ve söyledikleri, yani Atatürkçülük ya da Kemalizm denen olay, bugün için ne denli geçerlilik taşımaktadır? Geçerli ise niçin ve nasıl? Geçersiz ise, niçin? Ölümünden bugüne dek, dünya ve toplum nasıl değişmiştir? Atatürk'e bakış açısı, etki ve tepkiler nasıl çizgiler izlemiştir? Sonuç nedir?

Beşinci boyut, Atatürk'ün salt ülkemiz ve toplumumuz açısından değerlendirilmesidir. Türk toplumunu nereden alıp nereye getirmiştir? Bunu nasıl yapmıştır? Stratejisi ve taktikleri nelerdir? Türkiye'de gerçekleştirdiği olayın, ulusal sınırlar içindeki önemi nedir?

Altıncı boyut, uluslararası plandaki değerlendirmedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün eyleminin ve kişiliğinin uluslararası gelişme ve değişmeler açısından önemi nedir? İnsanlık ailesine ne gibi katkılarda bulunmuştur? Kendi zamanı içindeki yeri nedir? Bugünkü yeri nedir? İnsanlığa katkısı bakımından gerçekleştirdiği dönüşüm, bugün eski önemini yitirmiş midir? Yoksa daha da büyük önem kazanarak, öncülüğünün tüm dehasını olaylarla da kanıtlamış mıdır?

Yukarda altı boyut olarak belirttiğim sınıflama, aslında her birinin ikişer ucu olan üç boyuttur. Öznellik-nesnellik boyutu, zaman boyutu (kendi zamanı-bugün) ve mekân boyutu (ülkemiz-dünya). Atatürk'ün kişiliğini ve eylemini bu ikişer seçenekli üç boyuta göre sınıflandırırsak, sekiz kutulu bir matriks elde ederiz. Doğru bir kutlama programı saptayabilmek için içileri doldurulması gereken kutular şunlardır:

1. Kendi zamanında nesnel olarak, Türkiye açısından. 2. Kendi zamanında nesnel olarak dünya açısından. 3. Kendi zamanında öznel olarak Türkiye açısından. 4. Kendi zamanında öznel olarak dünya açısından. 5. Bugün nesnel olarak Türkiye açısından. 6. Bugün nesnel olarak dünya açısından. 7. Bugün

öznel olarak Türkiye açısından. 8. Bugün öznel olarak dünya açısından.

Ancak bu değerlendirmeler yapıldıktan sonra, Mustafa Kemal Atatürk'ün kim olduğu, ne yaptığı, kimlerin, niçin ondan yana ya da ona karşı olduğu tümüyle ortaya çıkar.

Bu aşama, bir "içerik belirleme" aşamasıdır. Bir kutlama programı için gereklidir. Fakat yeterli değildir. Ancak "neyin kutlanacağını" belirtir. "Nasıl" sorusuna yanıt vermez.

"Nasıl" sorusunun yanıtı da çok boyutludur. Ünlü iletişim kuramına göre ilk olarak, hangi mesajların, hangi kanallardan, hangi alıcı kitlelerine, hangi amaçla kimler tarafından ulaştırılacağı planlanmalıdır. Bu planlama ise, önce ciddi bir envantere, sonra eldekilere eklenebilecekler açısından potansiyel kaynakların belirlenmesine dayanmak zorundadır.

Elimizdeki kaynaklar ve yeniden üretilebilecekler saptandıktan sonra, amaçlara ve alıcı kitlelerine uygun mesajlar ve kanallar belirlenmelidir. Bu da hiç kuşkusuz iç ve dış hedefler olarak iki kesimde düşünölmek zorundadır. Ayrıca lojistik sorunlar, örgütsel düzenlemeler, etkililiğe yönelik sosyal-psikolojik taktikler tek merkezden sağlanacak bir eşgüdüm ile çözüme bağlanmalıdır.

Buraya dek belirttiğimiz genel ilkeler çerçevesinde kutlama programının içeriğine baktığımızda son derece ilginç sonuçlarla karşılaşılıyor.

Önce, 23 Eylül 1980 tarihli ve 2302 numaralı yasada "Amaç" maddesinde bir "içerik" belirlemesi görüyoruz. Buna göre amaç "Türk devriminin, Türk ve insanlık tarihi içindeki yerini ve önemini, büyüklüğünü, bütünleştiriciliğini, milliyetçiliğini, laiklik ve eğitim anlayışını, Atatürk'ün milli bağımsızlık hareketlerindeki öncülüğünü, dünya görüşünü, insanlık anlayışı ve barışçılığını, devlet adamlığı niteliklerini belirtmek, yaymak ve yaşatmaktır." Eğitim ile laiklik ve milliyetçiliğin benzer kavramlar gibi ele alınışındaki mantıksal ve bilimsel yanılığ dışında, öz olarak, buraya dek belirtmeye çalıştığım ilkeler çerçevesinde doğru bir saptamadır bu amaç. Bu konudaki tek dileğim, bu amacın "saptırılmadan" ve her değı-

şik alıcıya göre değişik ve etkili biçimler kullanılarak aktarılabilmesidir. (Konu'nun Üniversitelerde ele alınışı ile, ilkokul düzeyinde ele alınışındaki farka işaret etmek istiyorum, "biçim"i vurgulayarak. Ya da Hakkârî'de yapılacak etkinlikle, batı ülkelerindeki etkinlik farkını belirtmek istiyorum.)

Programda dikkati çeken bir başka nokta, eşgüdüm gerekliliğinin verilmiş olması. Devletin ve hükümetin çeşitli düzeylerindeki eşgüdüm kurulları, bir genel sekreterlik aracılığı ile, tüm olayın tek elden yönetilmesini sağlamış görüyor. Bunu da çok olumlu bir nokta olarak kaydetmek gerek.

Programın yöntemi konusunda başka bir olumlu nokta, tüm etkinliklerin önce yurt içi-yurt dışı ayırımına göre sonra da güncel-kalıcı ayırımına göre sınıflandırılmış olmasıdır.

Gerek amaç, gerek yöntem konusundaki tüm olumluluklara karşın, kutlama programındaki birçok noktanın tartışmaya ve eleştiriye açık nitelik taşıdığı kanısındayım. *Toplumsal ve siyasal ortam ne olursa olsun, bilimin ve bilimadamlarının tarih karşısındaki evrensel görevi, hoşgörüyü yaygınlaştırmak, gerçeklerin bulunmasında, eleştirel tutumla davranmaktır.* Bilimsel bilgi, değişmez dogmalar değil, "yanlışlanabilir", yani deneysel yöntem sonunda üretilen bilgidir. Dogmalar, bilimin değil, inanç dünyasının ürünleridir. Bu nedenle, eleştirilerimin, doğruyu ve gerçeği bulmaya çalışan iyi niyetli bir çabanın hak ettiği hoşgörü ile karşılanacağına inanıyorum.

Yetkili ve sorumluların dikkatini çekmek istediğim ilk nokta, harcama öncelikleri konusundadır. Para, malzeme ve insangücü tahsisinde öncelik, 1981 yılı için planlanan güncel etkinliklere mi verilecektir? Yoksa, programda "100. Yılın Kalıcılığını Belirleyici" çalışmalar adı altında gösterilen etkinliklere mi? Ya da arada bir denge mi kurulacaktır? Bu sorularıma somut örneklerle anlam kazandırmak için programdan bazı alıntılar yapmak isterim.

Kalıcı çalışmalar arasında ilk proje bir "Atatürk Kültür Merkezi" kurulmasıdır. Bu kültür merkezi bir yandan pek çok kültürel etkinliği bağrında barındıracak, öte yandan, bizzat kendisi bir anıt niteliği taşıyacaktır: Yirminci yüzyıl Türki-

ye'sini, Atatürk Türkiye'sini simgeleyen bir anıt. Kanunî'nin, İmparatorluğu simgeleyen Selimiye'si gibi. Bu o denli önemli bir projedir ki, yasa bile kutlama ile birlikte "Atatürk Kültür Merkezi Kurulması Hakkında Kanun" adını taşımaktadır.

Kalıcı çalışmalar arasında daha bunun gibi önemli birçok proje var. Bu arada, Selânik'te Atatürk'ün doğduğu evin eşinin Ankara'da yapılması gibi özentî ve anlamsız girişimler de, kalıcı çalışmalar arasında. Fakat, çoğunluk, anlamlı ve önemli müze kuruluşları, burslar, vakıflar, ödüller gibi projelerde.

Öte yanda, güncel olarak, afiş ve rozet'ten tutun da, her türdeki gösterilere kadar, "kalıcı olmayan" pek çok çalışma var. Acaba akılcı bir kaynak tahsisi hangisine öncelik vermeli? Bu sorunun yanıtının bir kez daha gözden geçirilmesinin çok gerekli olduğu kanısındayım. Güncel projelere öncelik verilmesi kararında ısrar edildiği takdirde "birimcilik" batağına saplanıp kalacağımızdan ve özü gözden kaçıracağımızdan korkuyorum.

İkinci önemli bir nokta, tüm kutlama etkinliklerinin daha çok kültür ve sanat alanlarında kalmış olması. Hiç kuşkusuz, kutlamanın ağırlık merkezi kültürel ve sanatsal etkinliklerdir. Fakat, ağırlık merkezinin böyle olması, ekonomi ve teknoloji alanının ihmal edilmesine yol açmalı mıdır? Türkiye'nin bugünkü sorunlarının altında yatan temel neden ekonomik ve teknolojik değil midir? Örneğin, büyük bir teknolojik devrimin öncüsü olan elektronik beyin alanında, "software" denilen programlama teknikleri, az gelişmiş ülkelerdeki gelişmiş beyinlerin dünya çapında atılım yapabileceği bir alan olarak, kutlama programında bir özendirme ödülüne konu edilemez mi? Gerek kapitalist, gerekse sosyalist ülkelerde, üretim alanlarında büyük başarı görülenlere verilen "ulusal ödüller" Türkiye'de de kurulamaz mı? Bu konuların, mutlaka, kutlama programları içinde ve "kalıcı" nitelikte etkinlikler arasında düşünülmesi gerektiği kanısındayım.

Kutlama programının güncel etkinlikleri o denli çok ve sistemsiz ki, belki de konuya "ne yapmalı" diye değil, "ne yapmamalı" diye yaklaşmak daha doğru olacak. Bu açıdan kolay

elde edilebilecek biçimde simgeleştirilmeli ama, manevî açıdan "ucuzlatılmamalı". Bu konudaki kuşkularım için tek bir örnek vereyim: Programda 100. Yıl Rozetleri başlığı altında "standart yaka portrelerinin" işlevini, (daha başka bazı projelerle birlikte) çok iyi anlayamadığımı belirtmeliyim. Burada kastedilen, genellikle cenaze törenlerinde kullanılan yaka portreleri ise, gerçekten Atatürk'e yazık olur. Onu bu denli geçici ve harcıâlem simgeleriyle "ucuzlatmaya" kimsenin hakkı olduğu kanısında değilim.

Hemen bu arada olumlu bir başka noktaya daha değineyim: Atatürk'ü anma programınının, Türkiye'nin tüm kültürel ve sanatsal zenginliklerinin belirlenmesi açısından ele alınması çok doğru bir davranıştır. Bu açıdan "çağdaş Türkiye'nin" bütün yönleriyle içerde ve dışarda vurgulanması çok yerindedir.

Dış etkinlikler açısından, dışarı gitme yerine, içeri çağırma yönteminin tercih edilmesi çok daha etkili ve verimli olacaktır. Dışarısı açısından daha çok "kalıcı" etkinliklere ağırlık verilmesi, etkilemek istediğimiz toplumların kamuoyu liderleri ise Türkiye'ye çağrılarak, burada ağırlanmalıdırlar. Yoksa, kıt para, insangücü ve zengin kültürel kaynaklarımız, dış dünyanın kargaşası arasında harcanıp gider ve olumlu sonuçlar da elde edilemez.

Konu o denli geniş, program o denli (olumsuz anlamda da olsa) ayrıntılı ki, yapılacak somut öneri ve eleştirilerin sonu yok. Bu nedenle, bu yazının sınırları içinde genel birtakım izlenimleri belirtmekle yetinmek zorunluluğu var.

Son olarak çok önemli olduğunu sandığım iki noktayı daha vurgulamak istiyorum: Birinci nokta, yurt içinde ve yurt dışında çok ve etkisiz proje yerine belki daha az sayıda fakat çarpıcı özellikleri olan projelere ağırlık verilmesinin yararlı olacaktır. Bunu sağlamak için de lojistik, örgütsel ve sosyal-psikolojik öğelerin gerçekçi bir değerlendirilmesi yapılmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde, kâğıt üzerinde kalmış öneriler ve belki de düş kırıklığı yaratan bir uygulama olabilir. İkinci nokta, özellikle yurt dışı etkinliklerin odaklaşacağı konularda ortaya

çıkıyor. Yazımın başında okuyucuya anımsatmak istediğim dünyanın ve Türkiye'nin durumu, bu konuda rehber olmalıdır. Dış temsilcilerimizin öldürüldüğü bir dönemde, Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü, belki bu olayın ayrıntılarını (Kıbrıs olayı ile de bütünleştirerek) dünya kamuoyuna daha iyi anlatabilmemiz için bir fırsat olacaktır. Ayrıca, yine yirmi birinci yüzyıl dünyasının kurulmasında büyük roller oynayacağı belli olan "Üçüncü Dünya Ülkelerine" yasa metninin de-yimiyle, "Atatürk'ün milli bağımsızlık hareketlerindeki öncülüğünü" anlatmak, belki de, Türkiye'nin önünde bulunduğu seçenekleri daha iyi değerlendirmesine pek çok katkılarda bulunacaktır.

3. Amerika'da Atatürk Tartışmaları

Washington'daki "Orta Doğu Araştırmaları Örgütü" on dördüncü yıllık toplantısını 6-9 Kasım 1980 tarihleri arasında yaptı. Her zaman olduğu gibi, Osmanlı ve İslam, bu toplantıda da ağırlıklı olarak ele alınan konular arasında. Ayrıca bu yıl, Atatürk'ün 100. doğum yılı olması dolayısıyla, Türkiye ve Atatürk de özel bir yer sahibi. 41 "panel" ve 7 "çalışma grubu"nda iki yüze yakın bildiri tartışıldı.

Toplantının ön programında belirtilen konular, edebiyattan politikaya, Afganistan'dan Türkiye'ye, Ortaçağ'dan günümüze dek, Orta Doğu'nun hemen hemen bütün alanlarını kapsıyor.⁽¹⁾

Üç panel doğrudan doğruya Çağdaş Türkiye'ye ve Atatürk'e ilişkin. 28'inci panelin adı "Türkiye'de Modernlik ve Değişme". Konumuz dışında kaldığı için üzerinde durmayacağım bu panel'e dört bildiri sunulmuş. Johns Kolars, "Ankara Yolu, Hakkâri Yolu: Türk Valilerinin Meslek Çizgileri", Gwendolyn L. Lewis, "Türk Kadınlarının Meslek Kariyerleri", Antonette Marzotto ile Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Oya Çulpan, "Geleneksel Engellerin Kırılması: Türkiye'de Meslek Stereotipleşmesi" Robert Olson, "Talat'ın Kalıntıları..." konularını işlemişler. Görüldüğü gibi gerek ele alınan konular, gerekse Türk bilimadamlarının katılması bakımından "Çağdaş Türkiye'yi" yansıtmaya şansı oldukça düşük bir panel. Değerli toplumbilimcimiz Oya Çulpan'ın dışında kimsenin bu

(1) Bana bu programı sıcaklığına ulaştıran değerli sanat tarihçimiz Prof. Günsel Renda'ya teşekkür ederim. Onun özel çabası olmasaydı, Türk kamuoyuna bu olayı aktarma olanağı bulamayacaktım.

panele katılmaması (ve belki de çağrılmamış olması) oldukça üzücü. (Aslında Çulpan da panele katılmamış, yalnız, adı ortak yazar olarak gözük müştür.).

Durum, doğrudan Atatürk ile ilgili panellerde daha da çarpıcı. 13'üncü panel "Atatürk'ün 100. Yılı: Yaşamı ve Zamanı" adını taşıyor. Bu panel, büyük bir olasılıkla, değerli tarihçimiz Kemal Karpat'ın öz çabalarıyla düzenlenmiş. Çünkü, panelin ortak destekleyicisi olarak, Karpat'ın kurduğu "Türk Araştırmaları Örgütü"nün adı belirtilmiş ön programda.

"Atatürk'ün Yüz Yıllık Mirası", 24'üncü panelin konusu. Burada da sunan dört kişiden üçü ile tartışmacı, yine Amerikalı (biri İngiliz). Öyle anlaşıyor ki, "Orta Doğu Araştırmaları Örgütü" (kendilerince belki de haklı nedenlerle) konuları, asıl bilen, yabancı uzmanların tartışmasına açmaya pek niyetli değil.

Bu arada, Birleşik Amerika'daki üniversitelerde öğretim üyeliği yapmakta olan Talat Halman ve Ahmet Evin'in bir başka konuda, Osmanlı edebiyatı konusunda bildiriler sunduğuna işaret etmeliyim.

İlginç noktalardan biri de, "gelişme" ile ilgili bir panelde John R. Clark'ın "1961-1967 Arasında Ankara'nın Planlı ve Plansız Bölümlerinin Görelî Büyümesi" adlı bir bildiri sunmuş olmasıdır.

Verilen Bildirilerin Konuları

Atatürk ile doğrudan ilgili iki paneldeki bildirileri verenler ve bu bildirilerin özetleri ise kısaca şöyle:

Richard L. Chambers, "Atatürk ve Eğitim" adlı bildirisinde, Osmanlı'nın son döneminde yüzyıldan daha uzun bir zaman kesiminde, KEMALİST Devrimin temellerini oluşturan reformlar yapıldığını belirtiyor. Atatürk'ün kendisi de bu reformların bir ürünüdür. Halk ile birlikte seçkinlerin de eğitimi ile uğraşmıştır Atatürk döneminde. Türk toplumunun dönüşümünü sağlamak için, halkın siyasal katılımının sağlanmasına çalışılmıştır. Çağdaşlaşma yolundaki atılıma karşın, Osmanlı toplumunun belli gelenekleri varlıklarını sürdürmüş-

tür. Seçkinci yaklaşım, otoriter eğilimler, derin izleri olan İslam değerleri, yönetici seçkinler ile kitleler arasındaki keskin ayrımlar Atatürk zamanında da etkilerini sürdürmüşlerdir. (İnsan bu satırları okuyunca, Çetin Altan'ın niçin ısrarla Osmanlı'nın kültürel ve siyasal davranışları üzerinde durduğunu daha iyi anlıyor.) Bir kısmı istemeden, bir kısmı ise istenerek sürdürülen bu eğilimler sonunda, Türkiye'deki çağdaşlık ve gelenekçilik çatışması kimi zaman uyumsuz, kimi zaman ise beklenmedik sonuçlar yaratıyor.

William L. Cleveland, "Atatürk Hakkında İki Arap Görüşü: Sati'al-Husri (1880-1968) ve Shakib Arslan (1869-1946)" adlı bildirisinde Atatürk'ün reformlarına karşı iki Arap ideologunun birbirine zıt olan tutumlarını, Türk örneğinin Arap dünyasındaki etkileri bakımından tartışıyor. Al-Husri, Irak'ta yerleşmiş ve kendisini, laik bir pan-Arap milliyetçiliğine adanmış bir düşünürdür. Atatürk reformlarını kendisine örnek almıştır. Arap dünyasının kurtuluşunu Atatürk'ün çok uluslu bir imparatorluk geçmişi reddedişi, uluslararası saygınlığı olan egemen yeni bir devlet kuruşu, laiklik dahil, birçok modernleştirici program uygulayışı gibi davranışlarının benimsenmesinde bulur. Buna karşılık, Arslan Atatürk'ü ve çağdaşlaşma yolundaki reformları tümüyle reddeder. Arslan'a göre kurtuluş, İslam'ın yeniden dirilişindedir. Bu her iki örnek de Arap dünyasının çağdaş Türkiye'den ve Atatürk'ten ne denli etkilendiğini gösterir.

J.Stewart-Robinson, "Atatürk ve Edebiyat" adlı bildirisinde Atatürk'ün kelimenin biçimsel anlamıyla, edebi yapıt bırakmamış olmakla birlikte, söylevlerinin ve yazılarının edebi nitelik taşıdığını belirtiyor. Sadi Borak'ın *Atatürk ve Edebiyat* adlı yapıtından esinlenen konuşmacı gençliğinde edebiyatla ilgilenen Atatürk'ün sonraları, bu ilgisinin etkisi ile, belli siyasal ve toplumsal düşüncelerin yayılmasında edebiyatı bir araç olarak gördüğünü söylüyor.

Robert F. Zeidner, "Atatürk-Faysal İlişkisi: Gerçek mi, Uydurma mı?" adlı bildirisinde ilginç bir konuya, İstiklal Savaşı sırasında, Mustafa Kemal Paşa ile Araplar arasında, Fransız ve

İngilizlere karşı ortak bir cephe oluşturulduğu savını ortaya atıyor.

Sandra C. Danforth, "Türk Kadınları ve Reform: Atatürk'ün Mirası" adlı bildirisinde Atatürk'ün tüm toplum yaşamında kadınlara ilişkin olarak yaptığı reformların çok önemli olduğunu belirtiyor. Kadınlarla ilgili reformların bir bölümünün başarılı olmasına karşın birtakım reformların Atatürk'ün yaşamı sırasında başarıya ulaşamamış olmasının nedenleri toplumda ailenin ve kişilerin özel yaşamlarının, devrimlere karşı direnme göstermesindedir.

Walter B. Deny, "Mustafa Kemal Atatürk'ün İmgelerinin Siyasal İkonografisi" adlı bildirisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, siyasal iktidarın imgesinin kaligrafi maddalya, askeri paraflar ve özel tuğralarla topluma aktarıldığını, oysa sonraları Cumhurbaşkanı'nın fotoğraflarının bu işlevi yüklendiğini söylüyor. Atatürk'ün fraklı fotoğrafının başka siyasetçilerce de benimsenmesi bir sembolizm belirtmektedir. Türkiye'nin siyasal ve ekonomik gelişmesi sürdükçe, Atatürk'ün imgeleri de değişik biçimlerde değerlendirilmiştir. Mustafa Kemal'in imgelerinin kullanılışı, onun düşüncelerinin gelişmesine ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihine ışık tutar.

Clement H. Dodd, "Çağdaş Türk Devletinin Gelişmesinde 1924 Anayasasının Rolü" adlı bildirisinde 1924 Anayasasının Atatürkçülük ile ne denli uyuyuşunu, özellikle 1946'dan sonra geçilen çok partili düzene uygun olup olmadığını tartışıyor. 1924 Anayasasının 1960 ihtilalinden sonra değiştirilmesi, 1950-1960 dönemindeki dengeli birikim sonucudur. Bu dönemdeki siyasal gruplar ve siyasal düşünceler ve özel askerlerin rolü inceleniyor. Ordunun kendini Anayasanın koruyucusu sayması, yeni bir gelişme midir, yoksa Atatürk'ün mirasının bir parçası mıdır? Türkiye'nin demokratik bir Anayasa düzenini sürdürmesi kısmen ordunun bu özel rolünden mi olmaktadır? Ordunun koruyuculuk görevinin sonuçları nelerdir? 1924 Anayasası niçin değiştirilmiştir ve sonuçları nelerdir? (Hiç kuşku yok ki, Türkiye üzerine bir kitabı da yayım-

lanmış olan Dodd, 12 Eylül harekâtından da haberdardır. Bildirisi, sanki Türkiye'nin güncel Anayasa tartışmalarına da ışık tutucu nitelik taşıyor).

Bu panelde dördüncü bildiriye Frank Tachau'nun, "Atatürk'ün Mirası: Siyasal Kültür ve Sosyoekonomik Değişme" konusunda vereceği belirtilmiş. Fakat, bildirisinin özeti yok.

Sonuç

Buraya dek aktardığım bilgiler, ön programdan alınma. Her uygulama, programdan sapar. Gelmeyen olur. İlginç tartışmalar ortaya çıkar. Bunları bilmiyoruz. Yalnız bildiğimiz bir şey, Çağdaş Türkiye'nin ve Atatürk'ün, Türk bilimadamlarının yeterince temsil edilmediği bir ortam içinde tartışıldığı. Bu eksikliğin giderilmesini yabancı örgütlerden beklemek hakkımız değil. Acaba Türk bilimadamları bu konuda üstlerine düşen görev ve sorumlulukları yeterince yerine getiriyorlar mı? Yoksa kendi dünyamızda o denli rahat ki, yabancı diyarlardaki tartışmaları pek de umursamıyor muyuz? Ya da katılmaya ve katkıda bulunmaya hazırız ama devletimizden, hükümetimizden ve üniversitelerimizden gerekli desteği göremediğimiz için yerimizden kımıldayamıyor muyuz? Belki de Batının egemen davranış biçimi olan rekabet, özellikle bilim alanlarında o denli keskin ki, oradakiler, sorunun asıl sahiplerinden ve uzmanlarından pek de hoşlanmıyorlar. Dışarı kapanarak, kendi "ortalama düzeylerini" sürdürmenin verimsiz, fakat rahat ya-
paylığını yaşıyorlar.

Bölüm III

Nutuk Üzerine

“Ne gariptir, insanoğlu sanırım yazıyı bulduğu günden bu yana ne kitapla edebilmiş, ne de kitapsız edebilmiş. Tarih derslerinde okuruz, koca koca krallar bile başları sıkıştı mı hemen ya kitaba sarılmışlar, ya kitaba saldırmışlar. Bunca kitaplık yakmışlar, bunca kitap yapmışlar ya, bitirebilmişler mi? Ne gezer. Görüyoruz, kitap yakanlar bile, kitaplar yaşadıkça ancak yaşayabiliyorlar hâlâ.”

Demirtaş Ceyhun,
Yirminci Yüzyıl ve Edebiyat,
İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1979, s. 133.

1. Atatürk Büyük Nutkuna Nasıl Başladı? (Bir Belge)

Atatürk'ün *Nutuk* diye bilinen büyük yapıtı, tarihi hem yansıtan hem de yorumlayan bir belgedir. Bir başka deyişle Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'ta, tarihi yapan bir kişi olarak, onu kendisine göre yazmıştır da.

Nutuk'a dikkatle bakıldığı zaman, hem bir Kurtuluş Savaşı ideolojisi, hem de yalnız bir önderin çevresiyle hesaplaşması görülür. Atatürk, inanılmaz başarısını aktarırken, kendisini yalnız bırakanlardan, başarısına inanmayanlardan da hesap sormaktadır.

Aslında, Atatürk'ün başardığı iş o denli büyük ve inanılmazdır ki, kendisini yarı yolda bırakanları çok da suçlamak gerekir. Halide Edip Adıvar'ın dediği gibi, "başarıya O'ndan başka inanan yoktur". Nitekim, bu gerçeğin bilinci içinde bizzat Mustafa Kemal Atatürk bile, "o sırada o kadar inanılmaz bir işe başlamıştık ki, başlangıçta bize inanmayanları kınamamak gerek" diyor.

İşte *Nutuk*, bu inanılmaz serüvenin öyküsü ve önderin başarısı ile taçlanmış kişiliğinin açıklığa kavuşturulmasıdır.

CHP İkinci Büyük Kurultayı

Atatürk büyük Nutku'nu, 15 Ekim, 1927'de toplanan CHP kurultayında okumuştur. Bilindiği gibi, bu kurultay aslında Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk kurultayıdır. Fakat, Atatürk'ün önerisiyle, Sivas Kongresi Birinci Kurultay olarak kabul edildiğinden, bu kurultaya İkinci Kurultay denir. Sonraki kurultaylar da, hep, Sivas Kongresi Birinci Kurultay olarak hesaplanmak suretiyle numaralanmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, attığı her adımı hesaplayan büyük bir strateji ve taktik dehasıdır. Bu nedenle, *Nutuk*'u niçin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde değil de Halk Fırkasının Kurultayı'nda söylediğine dikkatle bakmak gerekir.

Birinci ve İkinci Millet Meclisleri, aslında, Mustafa Kemal Paşa'nın içlerinde ciddi savaşımalar verdiği Meclislerdir. Nitekim, Cumhuriyet Halk Fırkası, Meclisle rahat çalışabilmek için kurulmuş bir örgüttür. Bilindiği gibi, Atatürk, Birinci Büyük Millet Meclisi içindeki çeşitli hizipleri bizzat Büyük Nutuk'ta saydıktan sonra, Anadolu ve Rumeli Mâdafaai Hukuk Grubu'nu kurduğunu söylüyor.

Amaç, Meclis'i daha rahat denetleyebilmektir. Bir başka deyişle, sonradan Halk Fırkasına dönüşen "Müdafaai Hukuk Grubu" Atatürk'ün partisidir. Meclis ise bu parti ile birlikte, başka görüşleri de bağrında barındıran, daha çeşitli bir yapıya sahip bir kuruluşur.

Böylece, Atatürk'ün büyük *Nutuk*'u niçin Meclis'te değil de Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurultayında söylediği ortaya çıkıyor: Bu *Nutuk* ancak kendisine inananlara, kendisini izleyenlere söylenmiştir. Kendisine muhalif olanlar, çok özel bir nitelik taşıyan bu hesaplaşmanın hedefidirler. Bu nedenle de *Nutuk* bir Meclis belgesi değil, bir Parti belgesidir. Çünkü Nutuk, zafere doğru giderken çeşitli uzlaşmalardan yararlanan bir önderin değil, zaferi kazanmış ve bu yüzden de artık kendi çözümlerini egemen kılan bir önderin sözleridir.

Atatürk Ne Diyor?

Günlerce uyumadan hazırladığı Büyük Nutka, Atatürk, Behçet Kemal Çağlar'ın tertemiz Türkçesiyle şöyle başlıyor:

"Baylar!

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin Büyük Kurultayı'nı açıyorum. Partimiz, geçen acıklı yıllar içinde, ulusumuzun özgür ve şerefli yaşayabilmek yolunda gösterdiği yüksek sistemin temsilcisi olarak bundan dokuz yıl önce ortaya çıkmıştı. Bütün Anadolu'yu ve Rumeli'yi kapsamak üzere ilk genel kongremiz Sivas'ta toplanmıştı. Sivas genel kongresinden önce do-

ğuda ve batıda bölge kongreleri de yapılmıştı. Bunlardan biri benim katıldığım ve başkanlığını yaptığım Erzurum kongresi-
dir. Erzurum kongresi saptadığı ilkelerle ayrıca anılmaya de-
ğer. Sivas genel kongresinde konuşma konusu o ilkeler olmuş-
tur. Bu ilkeler o kongrede bütün ülkeye yayılmış ve ulusça be-
nimsenmiştir.

“Gerçi o zaman kullandığımız adla bugünkü ad arasında bir
ayrılık vardır. Ama kuruluşlar aslında olduğu gibi kalmıştır
ve bugün bu siyasal parti halinde beliren varlığa başlangıç ol-
muştur. Hele, yurdun ve ulusun dirliğini ve gönencini sağla-
mak amacı değişmeksizin yürütülmüştür. Bundan dolayı, di-
yebiliriz ki, bugün açmakla övündüğüm kongre de Sivas
Kongresi’nden sonra kuruluşlarımızın ikinci büyük kurultayı
oluyor.

“Baylar!

“Sivas kongresinde nasıl bütün ulusun duygularını ve dilek-
lerini kendimizde toplamak durumunda idiysek, bugün de
Cumhuriyet Halk Partisi’nin Büyük Kurultayı ile bütün ulu-
sun gerçek duygularının ve eğilimlerinin dili olmak durumun-
da ve ödevindeyiz.

“Gerçekten, halk, ilkelerini gerçekleştirebilecek etkileri ve
olanakları partimizin çalışmasında ve işleri yürütmesinde ara-
makta ve bulmaktadır. Bu gerçeğin son belirtisi son seçimler-
de değerli ve soylu ulusumuzun partimize gösterdiği güven-
diler. Bunu sevinip güvenerek belirtmeliyim.

“Baylar!

“Partimizin gelecekteki başarılarını gerçekleştirecek tedbir-
leri birlikte konuşacağız. Gelecek için en uygun, ülkenin ge-
reksemelerine en elverişli kararlara ulaşmaya çalışacağız. Ge-
lecek yıllardaki başarılarımızın cumhuriyetçilik ve halkçılık
yönetimi altında yurda yeni mutluluklar, yeni şerefler kazan-
dıracağına güvenim vardır.

“Geleceği ilgilendiren tedbirler için konuşma açmadan önce
geçmişteki olayları açıklamaya girişmek ve yıllardan beri sür-
rüp giden çalışmalarımız sonuçlarının ulusumuza hesabını
vermek ödevim olduğu kanısındayım. Olaylarla dolu dokuz
yıllık bir sürenin tarihine değinecek demecim uzun sürecektir.
Ama bu güç iş yerine getirilmesi gereken bir ödev olduğuna
göre sözü uzatırsam beni hoş karşılayacağınızı ve bağışlayaca-
ğınızı umarım.”

Sonuç

Görüldüğü gibi, Atatürk bu başlangıcında, Cumhuriyet Halk Partisine tarihsel bir görev yüklüyor: Gelecek yıllardaki başarıları "Cumhuriyetçilik" ve "halkçılık" ilkelerine bağlıyor. Ayrıca, bu girişte, geride kalmış olan dokuz mucize yılının onurunu da açıkça, örgüte mal ediyor.

Atatürk bir inanç adamı olmanın yanında, bir örgüt adamıdır da. Çünkü, toplumsal olayların sürekliliğinin bireylerin kişiliklerinde değil, örgütlerin yapılarında gerçekleştiğini bilir.

CHP'nin Üçüncü Kurultayında söylediği şu sözler, bütünüyle bu anlayışın ifadesidir:

"Bugünkü kongremizin işlerine başlarken, Sivas Umumi Kongresini yâd etmekten maksadım, onun fırkamızca inkılabımızın tarihi bir hâtırası olarak mahfuz tutulmasında fayda gördüğümündendir. Millet için ve milletçe yapılan işlerin hâtırası her türlü hâtıraların üstünde tutulmazsa, milli tarih mefhumunun kıymetini takdir etmek mümkün olamaz".

2. Söylev Hangi Koşullar Altında Söylendi?

Atatürk'ün Türk ulusuna bıraktığı armağanlar arasında, *Söylev* önemli bir yer tutar. *Söylev*, yalnız "tarihsel", yani tarihe mal olmuş bir belge değildir. O, aynı zamanda tarihi yorumlayan bir "tarih belgesi"dir. Bir başka deyişle söylemek gerekirse, Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev*'de yalnız tarihi anlatmakla yetinmemiş, olayları, kişileri ve süreçleri, kendi anladığı biçimde yorumlamıştır da.

Söylev'de, tarihin anlatılması ve yorumlanması birbirine karışmıştır. Örneğin, İstanbul'da toplanan son Meclis'e katılanları yargılayan şu sözlerle bakalım: "Baylar, her görüştüğümüz kişi ya da kişiler, bizimle düşünce ve görüş birliği yaparak ayrılmışlardı. Ama, İstanbul Meclisinde 'Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grubu' diye bir grup kurulduğunu işitmedik. Niçin? Evet, niçin? Buna bugün cevap isterim! Çünkü baylar bu grubu kurmayı vicdan borcu, ulus borcu bilmek durum ve yeteneğinde bulunan baylar inançsız idiler... korkak idiler... bilgisiz idiler." (*Söylev*, s. 261).

Yukardaki sözlerde, başarıya ulaşmış bir devrimcinin hesap soran ve yargılayarak mahkûm eden tutumunu sezmek olanağı yoktur.

Söylev aslında bir hesaplaşmanın öyküsüdür: Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmış ülkeler ve onların maşası Yunanlılarla, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal gücüyle ve son olarak, kendisine ayak uyduramamış olan devrimci arkadaşlarıyla, acımasız bir hesaplaşmasıdır.

Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay gibi, Bağımsızlık Savaşı'nı birlikte yürüttüğü ve kazandığı arkadaşla-

rının kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Partisi hakkında şöyle diyor Atatürk: "Baylar, olup bitenler gösterdi ve tanıtladı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi programı, en hain kafaların ürünüdür. Bu parti yurttta cana kıyıcıların, gericilerin sığınağı ve dayanağı oldu; dış düşmanların yeni Türk Devletini, körpe Türk Cumhuriyetini yıkmayı öngören planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih; gizli amaçlarla düzenlenmiş, genel ve gerici doğu ayaklanmasının nedenlerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli nedenleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin dinsel konularda verdiği sözleri ve doğuya gönderdiği sorumlu yazmanın kurduğu örgütleri ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır." (Söylev, s. 651).

Daha sonra, aynı grubun İzmir cana kıyma girişimi ile de ilişkili olduğunu belirterek, bu kişileri bütünüyle ezip silmek istemiştir tarihin gözünde (Söylev, s. 653).

Rauf Orbay, Refet Bele, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebe-soy, Bekir Sami, Cafer Tayyar, Nurettin Paşa, Ali İhsan Sâbis, Nazım Bey, Kara Vasıf, bir zamanlar önderin yanında olan, fakat sonradan, ona ayak uyduramayarak, ters düşen kişilerdir. *Söylev*, düşmana ve Osmanlıya yöneldiğı ölçüde, bu kişileri de kapsamaktadır. (Söylev, s. 364, 370, 405, 434, 439, 486, 488, 500, 600, 611, 622, 646, 651, 653).

Atatürk Niçin Hesaplaşmak Gereğini Duymuştu?

Atatürk gerçek bir dâhi idi. Bu dehasını, yalnız askerlik alanında ya da siyaset sahnesinde değil, yaşamının her diliminde gözlemek olanağı vardır. Tarih onun en çok ilgi duyduğu konulardan biriydi. Kendisi de tarihi yapan kişilerden biri olarak, tarih yazmanın önemini biliyordu. "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak mahiyet alır." sözleri onundu (Hasan Cemil Çambel, T.T.K. Belleten, Cilt. 3 Sayı. 10, 1939, s. 272). Bu nedenle başardığı büyük devrimin yorumunu başkalarına bırakmak istemeyeceğı doğaldı. Üstelik, gerek düşmanla, gerek Osmanlı düzeniyle, gerekse kendi arkadaşla-

ıyla savaşta, h kimsenin bilmediği pek çok olaya tanık olmuş, pek çok belge görmüştü.

Devrimci bir önder olarak Atatürk, zaman zaman kendisine ve eylemine karşı duyulan inansızlıklarla da savaşmak zorunda kalmıştı. İşte bir anlamda *Söylev*, sonunda başarıya erişen bir önderin, bu inansızlardan hesap sormasıdır. Başka bir biçimde söylemek gerekirse, Mustafa Kemal, *Söylev* ile, "haklılığının kanıtlarını" tarihe mal etmektedir.

Atatürk'ün eylemi üç aşamalı bir bütündü. Bağımsızlık Savaşı, Osmanlı'nın kovularak Cumhuriyetin ilanı ve Atatürk Devrimleri, ayrı ayrı aşamaları belirliyordu. Oysa, bu üç aşama, gerek Atatürk'ün kafasında, gerekse tarihsel olarak tek ve uyumlu bir bütün oluşturmaktadır: Amaç, altı yüz yıllık Osmanlı'dan yeni bir devlet yeni bir toplum yaratmaktır. Bağımsızlık Savaşı, Atatürk'ün elinde, bu amacı gerçekleştirmek için kullanılan mükemmel bir araç niteliği kazanmıştı. Cumhuriyet'in ilanı ise, ancak bir ara aşamaydı. İşte *Söylev*, hem bu bütünlüğü vurguluyor, hem de onu pekiştiriyordu. 19 Mayıs 1919'daki "genel durum ve görünüş" ile başlayıp, "gençliğe armağan" ile biten söylev, aslında Atatürk'ün kendi deyimiyle, "ulusal ve ağdaş bir devletin" kuruluş öyküsüdür. Yine aynı söylev, bu devletin pekiştirilmesini amaçlıyordu. Çünkü, devrimci kadro içinde Atatürk'ün hesaplaşmak zorunda kaldığı kişiler, etkin kamuoyu önderleri ve asker kişiler olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Oysa, genç devletin, bu devletin niteliği hakkındaki siyasal çekişmelere dayanacak gücü yoktu. İşte bu nedenle, Atatürk, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri hakkında (haklı ya da haksız) kuşku duyan, soru soran eski arkadaşlarını duraksamasız saf dışı bırakıvermişti. *Söylev*, bu saf dışı bırakmanın hem gerekçelerini açıklıyor, hem de saf dışı bırakmayı vurgulayarak, onu pekiştiriyordu. Bu niteliği ile *Söylev*'in bizzat kendisi, Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan "Atatürk Devrimleri" erevesinde algılanması gereken bir olaydır.

İşte *Söylev*'in hem bir olay, hem bir belge oluşu nedeniyle ki, başta söylediğim, ikili belge niteliğine bir de olay niteli-

ğini eklemek gerekmektedir. Böylece, *Söylev*, tarihe mal olmuş bir belge, tarihi yorumlayan bir belge ve yeni Cumhuriyet'i pekiştiren bir olay olarak üçlü nitelik taşımaktadır.

Böylece, "Niçin hesaplaşma" sorusuna verilebilecek yanıtları, şu biçimde sınıflama olanağı bulmaktayız: 1) Tarihe, kendi eyleminin tarihsel yorumu için ışık tutmak. 2) Geçmişte ve o gün kendisine ve eyleme inanmayanlara karşı, başarısının öyküsünü, haklılığının kanıtları olarak sunmak. 3) Bağımsızlık Savaşı ile başlayan, Cumhuriyetin ilanından geçen ve yeni bir devletin kurulmasıyla son bulan eyleminin bütünlüğünü belirtmek. 4) Kurulan yeni devleti, onu benimsememiş olan güçlü kişilere karşı korumak.

Söylev Niçin 15 Ekim 1927'de Verildi?

Tarih, birtakım rastlantıların sonucu değilse, herhangi bir olayın belli bir tarihte ortaya çıkması da rastlantısal olamaz. Her olayın, belli bir tarihte ortaya çıkmasının kendine göre nedenleri vardır. Hele bu olay, *Söylev* gibi, Atatürk tarafından yaratılmış bir olaysa, bunun hiçbir rastlantısal yanı olamaz. Çünkü, Atatürk'ün bütün önderlik nitelikleri yanında en belirgin özelliği zamanlamasıydı. Gerek düşmana gerekse Osmanlı'ya karşı yürüttüğü savaşta, kusursuz zamanlaması, başarısının en büyük yardımcısıydı.

Olaylara 1925-1927 arası olup bitenler açısından bakarsak, Mustafa Kemal'in zamanlamasının kusursuzluğu bir kez daha ortaya çıkar: 1925 yılı Şubat ayı, Doğu'da Şeyh Sait ayaklanması ile başlar. Bunun üzerine "Tahriri Sükûn Yasası" çıkarılır ve "İstiklal Mahkemeleri" kurulur. Şeyh Sait ayaklanması ile İstiklal Mahkemelerinin kurulması arasında, maliye devrimlerinin en büyüğü yapılır ve âşar vergisi kaldırılır. Kısa bir süre sonra, Terakkiperver Fırka kapatılmıştır. Kapatılma gerekçesi, dini siyasete araç yapması ve "irtica" yüreklendirmesidir.

Bu siyasal gelişmelerin ardından bir seri devrim gelir. Şapka devrimi, giysi devrimi, tekkeler, türbeler ve tarikatların kaldırılması devrimi, Hukuk Mektebinin açılması, Danıştay'ın yeniden örgütlenmesi 1925 yılındaki atılımlardır. 1926 yılı da

yeni devrimlere tanık olur. Takvim ve saat değiştirilir. Yurttaşlık Yasası, Türk Ceza Yasası ve Borçlar Yasası kabul edilir. Kabotaj Yasası çıkarılır. Bütün bu yenilikler, İstiklal Mahkemelerinin gölgesi altında yapılır.

Bu arada, İzmir’de Mustafa Kemal’in canına kıymak üzere hazırlanmış bir girişim ortaya çıkarılır. Bu girişimle ilgili olarak hem eski İttihatçılar, hem de Terakkiperver Fırka’nın ileri gelenleri yargılanırlar. Sonunda, aralarında İttihatçıların Maliye bakanı Cavit Bey de olmak üzere, birçok kişi asılır.

1927 yılının Mart ayında “İstiklal Mahkemeleri” kaldırılır. Bu zaman dizisinden de anlaşılacağı gibi, 1925-1927 yılları, yeni Türk Devletinin kurulmasıyla ilgili, pek çok temel devrimin “tepeden inme” yapıldığı yıllardır. Mustafa Kemal Atatürk gibi bir siyaset ve devlet adamının, yaptığı ve yapacağı devrimlerin başarısını rastlantıya bırakması pek doğal olarak beklenemezdi. Bu nedenle onun şu sözleri hiç de şaşırtıcı değildir: “Baylar, ulusumuzun, giymekte bulunduğu ve bilgisizliğin, aymazlığın, bağnazlığın, yenilik ve uygarlık düşmanlığının simgesi gibi görülen ‘fes’i atarak, onun yerine, bütün uygar ülkeler halkının kullandığı şapkayı giymesi ve böylece, Türk ulusunun uygar toplumlardan anlayış yönünden de hiçbir ayrılığı olmadığını göstermesi gerekiyordu. Bunu Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte bulunduğu sırada yaptık. Bu yasa yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Ama buna, yürürlükte oluşu da kolaylık sağladı denirse, bu, çok doğrudur. Gerçekten Takriri Sükûn yasasının yürürlükte bulunuşu, kimi gericilerin kamuoyunu geniş ölçüde ağılmasına meydan bırakmamıştır. Gerçi bir Bursa Milletvekili, bütün yasama görevi boyunca, hiçbir zaman kürsüye çıkmamış ve hiçbir zaman Mecliste, ulus ve cumhuriyet yararlarını savunmak için bir tek söz bile söylememiş olan Bursa milletvekili Nurettin Paşa, yalnız şapka giyilmesine karşı uzun bir önerge vermiş ve bunu savunmak için kürsüye çıkmıştır. Şapka giyilmesinin, “temel haklara, ulusal egemenliğe ve kişisel dokunulmazlığa aykırı işlem” olduğunu savlamış ve bunun, “halka uygulanmamasını sağlamaya” çalışmıştır. Ama, Nurettin Paşa’nın, ulus kürsüsünden

alevlendirebildiği bağınazlık ve gericilik duyguları; en sonunda birkaç yerde ve yalnız birkaç gericinin, İstiklal Mahkemelerinde hesap vermeleriyle söndü" (Söylev, s. 654-655).

Her attığı adımdaki zamanlamayı ve bilinçli güdülemeyi aşağıdaki sözlerinde son derece açık seçik olarak görüyoruz: "Baylar, tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyüçülük, türbe bekçiliği vb. gibi birtakım sanların kaldırılması ve yasak edilmesi de Tahriri Sükûn Yasası yürürlükte iken yapılmış işlerdir. Bunlarla ilgili yürütüm ve uygulamaların, halkımızın boş inanlara bağlı, ilkel bir topluluk olmadığını göstermesi bakımından, ne denli gerekli olduğunu çok iyi bilirsiniz." (Söylev, s. 655).

Mustafa Kemal'in, önemli devrimleri, Tahriri Sükûn Yasasının desteğiyle, İstiklal Mahkemelerinin gölgesinde yapmış olmasının tarihsel ya da toplumsal raslantılarla uzak yakın, hiçbir ilişkisi yoktur. Tam tersine, devrimler ile İstiklal Mahkemelerinin çakışması, bilinçli bir seçmenin sonucudur. Bu durumun herkes tarafından da görüldüğünü ayımsayan Mustafa Kemal, yaptığı işin haklılığını, kaçınılmazlığını, şu gerekçelerle açıklar: "Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seytitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve alın yazılarını ve canlarını, falcıların, büyüçülerin, üfürükçülerin, muskacıların ellerine bırakın insanlardan meydana gelmiş bir topluluğa, uygar bir ulus gözüyle bakılabilir mi? Ulusumuzun gerçek niteliğini, yanlış bir yolda gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi adamların ve kurumların, Yeni Türkiye Devletinde, Türk Cumhuriyetinde daha da çalışmalarına göz yumulmalı mıydı? Buna önem vermemek, ilerleme ve yenileşme adına, en büyük ve düzeltilmez bir yanılğı olmaz mı idi? İşte biz, Tahriri Sükûn Yasasının yürürlükte oluşundan yararlandıkça, bu tarihsel yanılğıyı işlememek için; ulusumuzun alınını, olduğu gibi açık ve temiz göstermek için; ulusumuzun bağınaz ve ortaçağ anlayışlı olmadığını tanıtlamak için yararlandık. Baylar, ulusumuzun toplumsal, tutumsal, kısacası, bütün uygarlıkla ilgili iş ve ilişkilerinde verimli sonuçlar sağla-

yan yeni yasalarımız da, kadın özgürlüğünü güven altına alan ve aileyi sağlamlaştıran Yurttaşlar Yasası da bu sözünü ettiğim zaman içinde yapılmıştır. *"Şunu söylemeliyim ki biz, her araçtan, yalnız ve ancak bir ülkü için yararlanırsınız. O ülkü şudur: Cumhuriyeti sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün daha çok güçlendirmek; bunun için de, zorbalık düşüncesini öldürmek."* (Söylev, s. 655).

Yukardaki bölüm, büyük söylevin son bölümüdür. Bu sözlerin hemen ardından, gençliğe seslenir ve söylev biter. Bir başka deyişle, burada aldığım sözler, beş günlük bir konuşmanın kapanışı niteliğindedir. Bu nedenle de, konuşmanın en önemli ağırlık noktalarından biridir. Yukardaki sözlerle bu açıdan bir kez daha yakından bakarsak birtakım gerçekleri daha iyi görebiliriz.

Birinci gerçek, Mustafa Kemal'in İslam dinine değil, onu yanlış ve kötü yorumlayarak toplumu çağın gerisinde bırakan din sömürücülerine karşı çıkmakta oluşudur. *İkinci* gerçek, din sömürücülerine karşı çıkmamayı *tarihsel yanlış* olarak vurgulamasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Mustafa Kemal Atatürk'ün soyut bir din sömürüsüne değil, somut bir güç dağılımı sorununa karşı çıkmakta oluşudur. Halife-Sultan'ı kovan devrimciler, dine ve geleneğe dayalı Osmanlı egemenliği yerine, ulusun ve halkın buyrultusuna dayadıkları yeni bir siyasal güç dengesi oluşturmuşlardı. Kökenini ulusta ve halkta aradıkları bu güç, aslında onların tozlu çizimlerinde ve savaş kazanmış demir yumruklarındaydı. Bu nedenle de, Osmanlı kuyrukluğu yapan ya da yapabilecek kalıntılara, toplumun siyasal-toplumsal-ekonomik güç piramidi içinde yer tanımları olanaksızdı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, bileklerinin gücüyle, siyasal erke el koymuşlar ve bunun kökenini de dinsel-geleneksel'den ulus-halk buyrultusuna aktarmışlardı. Bunun tersini savunan ve toplumda sahip oldukları saygınlığı dine ve geleneğe dayamak isteyenlere karşı acımasızdılar. Acımasız olmak zorundaydılar da, çünkü, halife-sultan'ın elinden siyasal iktidarı almış olan bir grubun, şeyhlerin, imamların, türbedarların siyasal denetimine girmesi beklenemezdi. Tam bu noktada, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına yöneltilen "din-

siz" savına değinmek isterim. Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının savaşı din ile değil, halk egemenliğine karşı, kendi egemenliklerini savunan din adamlarıyla idi. Bu din sömür-cülerinin çıkarlarını bozdukları için, onların olumsuz propa-gandalarıyla "din düşmanı" ilan edildiler. Aynen Vahidet-tin'in şeyhülislâm'ı Dürrizade'nin Mustafa Kemal ve arkadaş-larını "vatan haini" ilan ederek, öldürölmeleri için fetva ver-mesi gibi, bunlar da kendi kişisel çıkarlarını, kişisel güçlerini korumaya çalışıyorlardı.

Üçüncü bir gerçek, Mustafa Kemal'in, çağdaş uygarlık dü-zeni dediğı amaca varabilmek için "her araçtan" yararlanaca-ğını belirtmesidir. Bu ilke hiç kuşkusuz, onun ödün vermez devrimciliğinin bir niteliğidir. Dördüncü ve son bir nokta, din-sel değerleri toplumsal ve ekonomik güç kaynağı olarak kul-lanmayı "zorbalık" diye nitelemekte oluşudur. Böylelikle, çağ-daş uygarlığa ulaşmanın engelini, dini bir sömürü aracı ola-rak kullanan zorbalarda gördüğünü belirtiyordu.

Göröldüğü gibi, 1927 yılının Ekim ayı, önemli devrimlerin başlatıldığı bir dönemin bitişini simgeler. Mustafa Kemal, yal-nızca bir "hesaplaşma" için değil, aynı zamanda tarih önünde bir "hesap verme" için bu uzun konuşmayı yapmaktadır.

1927 Yılıının Seçimindeki Kişisel Nedenler

Yeni Türk Devletinin kuruluşuyla ilgili önemli atılımları ta-mamlamış olmanın yanında, tarih önünde ve tarihle yapılan bir hesaplaşmanın 1927 yılına rastlamasının arkasında kişisel nedenler de vardı.

İlk olarak dikkat edilmesi gereken nokta, Mustafa Ke-mal'in bu söylevi Büyük Millet Meclisi'nde değil, Halk Fırkası Kurultayında okumasıdır. Bunun anlamı, (Halk Fırkası'nı bir ideolojik eğitim aracı olarak kurmuş olduğuna göre) konunun bir yasa sorunu olarak değil, ideolojik bir sorun olarak ele alınmış olmasıdır. Bir başka deyişle, Mustafa Kemal, "hesap-laşmanın" ve "hesap vermenin"de ötesinde, yeni toplumu bi-çimlendirmekte araç olarak kurmuş olduğu Partisine, bundan sonra izleyeceği yol için ışık tutuyordu.

Kurultay tarihi olan 15 Ekim'e dek Atatürk'ün neler yapmış olduğuna baktığımızda önemli ipuçları görüyoruz. Örneğin, 30 Haziran tarihinde, 12 Temmuz'da yürürlüğe girmek üzere askerlikten ayrılır. Bunun ne anlama geldiğini, bütün başarılarını asker olarak elde etmiş bir komutanın, askerlikten ayrılmasının ne gibi ruh durumlarına yol açtığını bilmek için büyük bir psikolog olmaya gerek yoktur.

Temmuz ayının başında, Bağımsızlık Savaşından beri ilk kez, bir anlamda küskün olduğu, İstanbul'a gider. Bilindiği gibi, Bağımsızlık Savaşı sırasındaki tutum ve davranışlarından dolayı İstanbul halkına kırgındır. Bu nedenle de çeşitli çağrılara karşın, kente gidişini, uzun süre geciktirir. Sonunda, İstanbul'a girişi büyük bir gösteriyle karşılanır. Bu, aynı zamanda, bir bağışlama olayıdır da. Böylece, 1927 yılı, bir başka anlamda da Mustafa Kemal'in yaşamında bir dönüm noktasını belirler: Bağışlama, bir dönemin kapandığının somut belirtisidir.

8 Eylül de ise çok daha önemli bir olayı tanık oluyoruz: Atatürk bu tarihte bir kalp rahatsızlığı geçirir. Hastalık üzerine, Almanya'dan bir kalp uzmanı getirilir. Atatürk, karaciğerinden rahatsız olduğunu öğrenince, "biz hep kalpten kuşkulanırdık, meğerse, karaciğerimiz hastaymış" demesinden de anlıyoruz ki, kalbinin rahatsızlığı, onun kafasında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, 1927 yılında geçirdiği rahatsızlıktan etkilenmemiş olması olanaksızdır. Onun gibi, yaşamındaki hiçbir adımı rastlantıya bırakmamaya çalışan biri için, bir kalp rahatsızlığının, ne gibi düşüncelere yol açtığını kestirmek zor değildir. Bu olayın, tarih önünde ve tarihle hesaplaşarak, Partisine de yön ve buyruk vermesi olayını hızlandırdığında kuşku yoktur.

Ayrıca üzerinde durulması gerekli bir başka nokta, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kurultayının, bu söylev için çok güzel bir ortam niteliği taşımakta oluşudur.

İşte, gerek kişisel, gerekse toplumsal nedenler, bize, açıkça, 1927 yılının Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamında bir dönüm noktası olduğunu göstermektedir. Söylev'in bu yıl verilmiş olması bu gerekçeye dayanır.

Sonuç

Söylev, Mustafa Kemal Atatürk'ün "yaptığı tarihi" "yazdığı tarihe" dönüştürme çabasıdır. Bu işlevi yaparken, hem tüm karşıtlarıyla hesaplaşmış, hem tarih önünde, eylemlerinin hesabını vermiştir. Böylece, ideolojisini yaymak için kurmuş olduğu Halk Partisi'ne yol gösterme görevini de yerine getirmişti.

Söylev'in bize öğrettiklerini de şöyle sıralamak olanağı vardır:

1) Uzlaşmaz bir devrimci, gerektiğinde, herkesle işbirliği yapabilir. Fakat başarıya eriştikten sonra, kendisini izleyenleri hemen sahneden siler.

2) Devrimler, iyi niyete dayalı, akıl ve mantığa uygun olmakla birlikte, mutlak olarak, siyasal gücün getirdiği olanakların verdiği zorlama yetisinin kullanılmasına da gereksinme duymuşlardır.

3) Tarihi yazmak da, onu yapmak kadar önemlidir. Mustafa Kemal Atatürk, yaptığı tarihi kendi yorumuna uygun bir biçimde yazmakta da büyük bir usta olduğunu göstermiştir.

Bölüm IV

Atatürk'ün Kültür Anlayışı Üzerine

Bozkırın kuytularından
Sapanı tutan bilekten
Fabrikaların türküsünden
Ve sevginin barışın
Çiçeğin böceğin balın peteğinden
Süzülen ulusal bilincin
Yüreği gözebeklerine takılı

Yaşar Aksoy, "Vatanı Anlatan" adlı şiirden,
"Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Şiirleri,
Karıncı Matbaacılık, tarihsiz, s. 96.

1. Atatürk'ün Kültür Anlayışı (Ziya Gökalp ile Bir Karşılaştırma)

Kültür çok tartışılan kavramların başında gelir.⁽¹⁾ Yüzü aşkın kültür tanımına baktığımızda, aslında aynı terimle ifade edilen birden çok kavramın varlığının farkına varırız.

Bir anlamıyla kültür, sanat ve edebiyat yapıtlarının alanını belirlemek için kullanılır.

Bir başka anlamda, insanlığın tümünün ya da bir bölümünün düşünce üretimi ve bu üretimin birey tarafından özümlemiş bölümü için kullanılır.

Kültür kimi zaman da, bir insan grubunun ortak değerlerini, inançlarını, soyut anlamlarını belirtir.

En genel anlamıyla kültür insanın doğaya ek olarak yaratıklarının tümüdür. Bu tanım, hem maddi hem de manevi kültür öğelerini kapsamaktadır.⁽²⁾

Kültür ve Toplumsal Kimlik

İnsanlık ailesinin üyeleri, kimliklerini genellikle bağımsız ulusal devletler olarak kanıtlarlar. Bunların bir bölümü tarihsel açıdan uzun süre "bağımsız" yaşamış ülkelerdir. Bir bölümü ise "bağımsızlıklarını" görelî olarak yeni kazanmışlardır. Üçüncü bir grup da, bağımsızlık çizgisi içinde rejim, yapı ya

(1) Çeşitli kültür tanımları için bakınız: A. Kroeber ve C. Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, New York, Vintage Books, tarihsiz.

(2) Bakınız: B. Güvenç, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 202, Güvenç burada, "insanın çevresine katkısı" diyor.

da sistem değiştirerek yeni bir kimliğe büründüklerini öne sürerlerdir.

Genellikle siyasal içerikli olan "toplumsal kimlik" sorunu, siyasal bağımsızlığın tehlikeye düştüğü, ya da bu kimliği belirlemek için yeterli ölçüt oluşturulmadığı dönemlerde "kültürel" bir niteliğe dönüşür.

"Kültürel kimlik" sorununun ortaya çıktığı bir başka durum, insanlık tarihinin utanç verici sayfalarını oluşturan "ırkçı" soykırım dönemleridir. İnsanların birbirlerini kitleler halinde öldürmeleri ne yazık ki "ulusal kültür" ölçütünün de etkin olarak kullanıldığı "biyolojik ırkçılık" ile haklı gösterilmeye çalışılmıştır.

Siyasal farklılık ölçütlerinin yerine, ya da onları pekiştirmek için kullanılan kültür kavramı genellikle bu amaçla ele alındığında "ulusal kültür" tamlaması biçiminde düşünülür. Böylece, bir toplumun, başka toplumlardan değişik bir siyasal ve kültürel kimliğe sahip olduğunu vurgulamak için kullanılır.

Ulusal Türk Kültürü Sorunu

Değişik ulus ve kültürlerden oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nu çağdaş ve ulusal bir cumhuriyete dönüştürme süreci hiç kuşkusuz, bir ulusal kimlik, yani bir "ulusal kültür" sorunu da yaratacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki son ulusçuluk akımının Türkçülük olduğu bilinen bir gerçektir.⁽¹⁾ İmparatorluğun sahipleri, elde avuçta bir şey kalmayınca artık kendilerine dönme zamanının geldiğini, (biraz da gecikmiş olarak) anlamışlardı.

Ulusal Türk kültürünün ikinci sorunu siyasal güç kaynağını dinsel-gelenekselden, laik-halkçı niteliğe dönüştüren bir devletin, yeni yapısına uygun bir kültür üretmek ve eski siyasal yapıyı destekleyecek eski kültürel öğeleri, siyasal olarak, en azından etkisiz duruma getirmektir.

(1) B. Lewis, *Emergence of Modern Turkey*, London, Oxford University Press, 1968, s. 344-345,

Üçüncü bir nokta da, ülkenin topyekûn kalkınması için gerekli atılımları kültür alanında yapmak doğrultusundaki inancın keskinliğinden doğuyordu. Bir başka deyişle Atatürk ve arkadaşları, ülkenin "çağdaşlaşmasını" "batılılaştırma" doğrultusundaki değişimlerde görüyorlardı. Kalkınmanın ardında ise bu batılılaştırma atılımının başarılmasının yattığına inanıyorlardı.⁽¹⁾

Böylece "ulusal Türk kültürü" kavramının üç kaynağı oluyordu: Birinci olarak dağılan imparatorluktan tutarlı bir ulusal bütün oluşturmak, ikinci olarak, değişen siyasal güç kaynağını kurumlaştırmak, üçüncü olarak kalkınma ve gelişmeyi sağlamak.

Görüldüğü gibi, "ulusal bir kültürel kimlik"ten, başarması çok zor olan görevler bekleniyordu.

Gökalp'in Bulduğu Çözüm

Bütün bu geçiş dönemi (imparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş) kargaşası içinde Ziya Gökalp, çözümü, ulusal kültür ile uygarlık ayrımını niteliksel olarak yapmakta bulmuştu.

Bir başka deyişle, Gökalp, uygarlık ile ulusal kültürü biri daha genel ve yaygın öteki ise daha özel ve daha dar kapsamlı olan fakat özleri aynı nitelikler taşıyan bir varlık olarak ele alınıyordu. Tam tersine, uygarlık ile ulusal kültür arasında nitelik farkı, öz farkı olduğunu öne sürüyordu.

Gökalp'e göre ulusal kültür (hars) ile uygarlık (medeniyet) arasındaki farklar şöyle belirtilebilir:

- 1) Medeniyet beynelminel olduğu halde, hars millidir.
- 2) Medeniyet bir millettten başka bir millete geçebilir, fakat hars geçemez.
- 3) Bir millet, medeniyetini değiştirebilir; fakat hars'ını değiştiremez.
- 4) Medeniyet, usûl ve akıl vasıtalarıyla yapılır. Hars, ilham ve hads vasıtalarıyla yapılır.

(1) Emre Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s. 392.

5) Medeniyet, iktisadî, dinî, hukukî, ahlâkî, ilh fikirlerin mecmûcudur.

6) Hars, dinî, ahlâkî, bedîi duyguların mecmûcudur.

7) Türkler'de, bir cemiyetin içtimâi bünyesi birdenbire yükselebilir.

Bir kavmin içtimai bünyesi, az zamanda, âşiret bünyesinden il bünyesine, küçük il'den, orta il'e, orta il'den büyük il'e, büyük il'den de en büyük il'e kadar çıkabilir.

8) Bir kavmin siyasi bünyesi de, Tudunluk'ten Yabguluk'a, Yabguluk'tan Hakanlık'a, Hakanlık'tan İlhanlık'a yükselebilirdi.

9) Medeniyetini değiştiren bir millete, hars da değiştirdi. Fakat, bu değişme, sun'î bir sûrette olamazdı. Tabii bir tekâmülle kendi kendini bir anda en yukarıya kadar aşarak çıkarırdı, kendi kendine husûle gelirdi.

10) İktisadî silsile-i merâtibi de birer birer geçirdi.⁽¹⁾

Hars ve Medeniyet Ayrımının Altında Yatan Nedenler

Ziya Gökalp, İmparatorluğun çöküş döneminde İttihatçıların akıl hocalığını yüklenmiş bir düşünürdür. Bir başka deyişle, bilimadamlığının yanında, önemli ölçüde politikacılığı da vardır.

Aslında bu özelliği onu küçültmemelidir. Unutulmamalıdır ki, dönem, bir imparatorluğun çöküş dönemidir. Herkes yeni çözümler peşindedir. Bu çözümlerin uygulayıcılarının siyasi iktidarı elinde tutanlar olacağına hiç kuşku yoktur.

İşte bu anlayış içinde Gökalp, o dönemde siyasi iktidarı elinde tutan İttihatçılardan çok etkilenir. Gökalp'in bu dönemdeki düşünceleri onların siyasi çözümlerine sürekli "kılıflar" olarak görülse bile aslında "İttihad-ı anasır" düşüncesinin bir uygulaması olarak düşünülebilir.⁽²⁾

(1) Z. Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 19-20.

(2) Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II, kısım IV Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1952, s. 355-360.

Bu noktalar akılda tutulmak kaydıyla Gökalp'in hars ile medeniyet arasında öne sürdüğü nitelik farklarına daha yakından bakalım: Gökalp hars ile medeniyetin izlenmeleri ve gözlenmeleri açısından da bazı farkların ortaya çıktığını belirtiyor. Gökalp'e göre "hars'ı teşkil eden duygular, derûni ve samimi oldukları için görülmeleri ve tedkik edilmeleri pek güçtür. Medeniyetse, hariçte, tebellür etmiş mefhumlardan, kaide-lerden, hülâsa, bir sürü müesseselerden mürekkep olduğu ve müesseler harici bir gözle şey'i bir surette tedkik olunabildikleri için, hars'a nisbetle daha kolay tedkik olunabilirler."⁽¹⁾

Gökalp'e göre hars'ın belirlendiği alanlar din, ahlâk, hukuk, estetik ve güzel sanatlar (bediyye), dil, iktisat, fen olarak önce yedidir.⁽²⁾ Daha sonra bunlara "Aklî" yaşamı da ekleyerek sekize çıkarıyor.⁽³⁾ Aslında, kendisi "Fen'i, daha sonra "ilim ve "Fen" olarak ikiye ayırıyor.⁽⁴⁾ Kendisinin "bediyyat" dediği alana dikkatle baktığımızda, burada hem estetiği hem de güzel sanatları kastettiğini anlıyoruz. Çünkü hars'dan söz ederken güzel sanatların hemen hemen bütün dallarına değiniyor. Böylece Gökalp'in "hars manzumeleri" aslında ona çıkıyor. Bunlar: 1) Din, 2) Ahlâk, 3) Hukuk, 4) Akıl, 5) Estetik, 6) Güzel Sanatlar, 7) İktisat, 8) Dil, 9) Teknik (Fen) ve 10) Bilimdir.

İşte gerek hars, gerek medeniyet, bütün bu alanlardaki yaşam etkinliklerini kapsamaktadır. Buna karşılık, bu ortak alanlarda varlıklarını belirten hars ile medeniyet arasında şu ayrımlar vardır: 1) Hars ulusaldır, medeniyet uluslararasıdır. Hars yukardaki alanların tümünü birden kapsayan bir ulusun niteliklerini belirtir. Medeniyet ise, bütün ulusların bu alanlardaki özelliklerini bir arada belirtir. 2) Medeniyet yapaydır. Bi-

(1) Gökalp, a.g.e., s. 20.

(2) Z. Gökalp, "Bir Kavmin Tedkikinde Takib Olunacak usul", Makaleler III, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 7.

(3) Z. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1000 Temel Eser, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 30.

(4) Gökalp, "Bir Kavmin Tedkiki...", s. 14.

reylerin iradi olarak yaptıkları davranışlar sonunda ortaya çıkar. Hars ise, doğaldır. Kendiliğinden ortaya çıkar. 3) Medeniyet harsdan doğar. Fakat bir medeniyetin fazla gelişmesi, bazan bir ulusun harsını bozar. O zaman dejenere uluslar ortaya çıkar. 4) Harsı kuvvetli fakat, medeniyeti zayıf bir ulusla, harsı bozulmuş fakat medeniyeti bozuk olan başka bir ulus, siyâsî mücadelede girince, harsı kuvvetli olan daima galip gelir.⁽¹⁾

Atatürk Ne Diyor?

Gökalp'in bu satırlarının hemen ardından, sanki bunlara yanıt olarak söylenen Atatürk'ün şu sözlerine bakalım:

“Hars mefhumunda, milletlerin güç ve geç değişen bazı ırkî, fitrî hasletlerine, karakterlerine hasrederler ve buna çok kıymet ve ehemmiyet verirler. Meselâ İstanbul'un zaptı hadislerini mütalâa ederken, diyenler vardır ki: Bizanslılar Türklerden daha medenî idiler, fakat Türklerin harsı kuvvetli olduğu için galip ve muvaffak oldular. Bu telâkki ve izah doğru değildir. Hakikatte Türkler Bizanslılardan hem daha medenî idiler, hem de ırkî karakterleri onlardan yüksekti. Medeniyet dediğimiz harsın, üç mühim unsurunu göz önünde tutarak hadiseyi mütalâa edersek, fikrimiz kolaylıkla izah edilmiş olur:

“İstanbul'u zapteden Türkler devlet hayatında elbette Bizans İmparatorluğu'ndan çok yüksekti. Türklerin İstanbul fet-hinde inşa ve icadettikleri gemiler, toplar ve her nevi vasıtalar, gösterdikleri yüksek fen iktidarı, bilhassa koca bir donanmayı, Dolmabahçe'den, Haliç'e kadar karadan nakletmek dehâsı, daha evvel Boğaziçi'nde inşa ettikleri kaleler, aldıkları tedbirler, Bizans'ı zapteden Türklerin fikir ve fen âleminde ne kadar ileri olduklarının yüksek şahitleridir. Bizans Prenslerinin Türk ordugâhlarında staj yaptıklarını, her hususta ders aldıklarını da hatırlatmak isterim. Daha Atillâ zamanında şarkî Roma İmparatorluğu'nun Türklerin haraçgüzarı olacak kadar siyasette ve askerlikte dun mertebede bulunduğu malûmdur. Bizans'ı zapteden Türklerin iktisadî hayatta Bi-

(1) Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 42-43.

zanslıların çok ilerisinde olduğunu izaha ise hacet görülmez. Hülâsâ medeniyet harstan başka bir şey değildir. Hars medlûlünü seciye diyebileceğimiz karakter mefhumuna indir-memelidir. Bu arzettiğim telakki birbirinden ayırt edilmesi güç olan, medeniyet ve harsın tarih, izah ve anlaşılmasından kolaylığı da mucip olur.”⁽¹⁾

Atatürk'ün Kültür Anlayışı

Gökalp ile doğrudan karşılaştıracılabilmek için ortasından bir bölüm aldığım konuşmada Atatürk açıkça, hars ile medeniyetin aynı şeyler olduğunu söylüyor:

“Medeniyetin ne olduğunu başka başka tarif edenler vardır. Bence medeniyeti harstan ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur. Bu nokta-i nazarımı izah için hars ne demektir tarif edeyim: A – Bir insan cemiyetinin hayatında, B – Fikir hayatında yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda, C – İktisâdî hayatta yani ziraatte, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava münakalâtçılığında yapabildiği şeylerin muhassalasıdır.

Bir milletin medeniyeti dendiği zaman hars namı altında saydığımız üç nevi faaliyet muhassalasından hariç ve başka bir şey olamayacağını zannederim. Şüphesiz her insan cemiyetinin hars, yani medeniyet derecesi bir olamaz. Bu farklar devlet, fikir, iktisadî hayatların her birinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu fark üçünün muhassalası üzerinde de görülür. Mühim olan, muhassalalar üzerindeki farktır. Yüksek bir hars, onun sahibi olan millette kalmaz, diğer milletlerde de tesirini gösterir. Büyük kıtalara şamil olur. Belki bu itibarla olacak, bazı milletler yüksek ve şamil harsa, medeniyet diyorlar. Avrupa Medeniyeti, asrı hazır medeniyeti gibi.”⁽²⁾

Atatürk'ün Kültür Anlayışının Altında Yatan Nedenler

Kültür ve uygarlık anlayışını çağdaş bilimin bulgularına göre yorumlayan Atatürk, Ziya Gökalp'in yaptığı yanlışları da iyi-

(1) Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1968, s. 278-279.

(2) y.a.g.e., 278-279.

ce belirtiyor. Biri devlet adamı ve Cumhuriyetin kurucusu olan, öteki Türkiye'ye toplumbilimi sokan bir düşünür olan iki insan arasındaki bu farklı görüşler nereden kaynaklanmaktadır? Acaba Atatürk, toplumbilimi Ziya Gökalp'den daha mı iyi biliyor? Onun için mi daha çağdaş?

Bu soruların yanıtı, kuşkusuz, daha iyi bilim bilmeye dayalı değil. Tam tersine. Atatürk ile Ziya Gökalp arasında, kültür ve uygarlık açısından görülen ayrılık bilime değil, siyasete ve uygulamaya dayalı.

Daha önce de belirttiğim gibi, Gökalp'in hars-medeniyet ayrımı, daha çok siyasal amaçlarla ve İttihat Terakki'nin parça bölük, tutasız politikasına kılıf hazırlamak için geliştirilmiş bir yaklaşımdır.⁽¹⁾

Buna karşılık Atatürk, yeni Cumhuriyeti, gerek siyasal rejim gerekse kültürel değerler açısından "batılı" bir ülke olarak düşünüyordu. Ayrıca kozmopolit ve dine dayalı bir imparatorluk yerine, laik ve ulusal bir cumhuriyet kurmak istemesi, onu, "tek kültür vardır, o da insanlığın ortak malı olan ve en ileriye temsil eden uygarlıktır" anlayışına götürmüştü. O sırada bu uygarlığın temsilcisi olarak Batı Avrupa gözüküyordu. Bu nedenle de Atatürk "batılı" bir toplum kurmak istemişti. Aslında amaç "batılı" "kuzeyli" "güneyli" olmak, ya da "dogulu" kalmak değil, çağdaş uygarlık düzeyinde bulunmaktır.

İşte bu inanç, Atatürk'ün, Türk kültürünü çağdaş uygarlıktan uzak tutacak her türlü anlayışa ve görüşe kesin olarak karşı çıkmasına yol açmıştı.

Atatürk'ün bir devrimci olarak en önemli niteliği, toptancı ve köktenci oluşudur. Bu nedenle amacından verilecek her türlü ödüne ve uzlaşmaya karşıdır. İşte kültür konusundaki tutumunun altında yatan görüş bu davranışından kaynaklanmaktadır.

Güzel sanatlar, edebiyat ve kültürün öteki alanlarındaki tüm görüş ve uygulamaları, yukarda açıklamaya çalıştığım

(1) Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981. s. 144.

açından değerlendirilirse, örneğin, müzik alanındaki tartışmalı tutumu ve pek çok karanlık nokta daha iyi anlaşılabilir.

Sonuç

Atatürk'ün kültür anlayışının çağdaş bilimlerin bize öğrettiklerine çok uygun olduğunu görüyoruz. Bu konudaki inançları, yalnız alıntı yaptığım tek konuşmasında değil, aynı zamanda tüm uygulama ve davranışlarında da gözlenmektedir. Bu açıdan "belge yorumculuğuna" dayanan bir tarihçi görüşü değil, "ortam ve yapı değerlendiren" bir toplumbilimci görüşü olarak irdelenmesi gerekir. Sözünü ettiğim düşünceleri, yalnızca genel tutumunun somut kanıtları olarak ve Ziya Gökalp ile karşılaştırma bakımından ilginç olduğu için önemlidir. Yoksa, gerçek zaten yakın tarihe bir göz atmakla hemen belirlemektedir.

Özetlenirse, Atatürk'e göre kültür ile uygarlık ayrı şeyler değildir. Aralarında nitelik değil, nicelik farkı vardır. Ayrıca kültür ya da uygarlık denen kavram zaten insanların birlikte yaşarken ürettiklerinin tümüdür.

Böylece, ulusal kültür ve evrensel kültür, yani uygarlık arasındaki köprüyü de kurmuş olmaktadır. Bu nedenle, ayırıcı, üstünlük taslayıcı, hemcinslerini fırınlara gönderici bir ulusal kültür anlayışının çağdaş Türkiye için söz konusu olmadığı yalnız bilimin bulgularıyla değil, onun kurucusu olan Atatürk'ün istek ve amaçlarıyla da ortaya çıkmaktadır.

Çağdaş Türkiye'nin ulusal kültürü, ulusalda derinleşerek, evrensele katkı yaratmaya yönelik, bütünleştirici, barışçı, yaratıcı bir kültürdür.

2. Yazı Devriminin Gerçek Anlamı

Atatürk bir devrimciydi. Tam bir devrimci. Attığı her adım, giriştiği her eylem, uzun uzun planlanmıştı ve belli bir amaca yönelikti. Bir yandan düşmanı yurttan kovarken, öte yandan siyasal iktidarı ele geçiriyordu. Kuracağı yeni toplumun anahartları ise, çok önceden kafasında biçimlenmişti bile.

Atatürk'ün İçinde Yetiştirdiği Koşullar

Atatürk'ün çok önceden tasarlanmış devrim planını anlamak için, içinde yetiştirdiği koşullara kısaca bakmak yeterlidir. O, yeni oluşmakta bulunan bir sınıfın üyesi değildi. Bir başka deyişle yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu ne Fransız devrimindeki gibi bir burjuvazi ne de Rus devrimindeki gibi bir işçi sınıfı yaratabilirdi. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğunun merkezi bürokrasisinin asker kanadında yetişmiş bir generaldi. Üstelik de daha Bağımsızlık Savaşı başlamadan, başı zafer tacı ile süslenmiş bir general.

Atatürk'ü anlamak için Osmanlı bürokrasisinin tarih içindeki yerini ve işlevlerini görmek gerekir. Bu bürokrasi, tarihsel olarak "Doğu Tipi Despotik" bir İmparatorluğun belkemiğiydi. Uzun süre İmparatorluğun yapısını bütün iç ve dış etkilere karşın, değişmez düzeni içinde tutmaya çaba göstermişti.

Merkezî bürokrasinin özellikle asker kesimi, batılılaşma çabaları içinde, İmparatorluğun kurtuluşunu batı modelini benimsemekte görüyordu. Asker kesiminin yetişme ocağı olan Harbiye bir devrimci ocağına dönüşmüştü. Genç Osmanlılar döneminde atılmış olan tohumlar, Genç Türkler akımı biçiminde Harbiye'nin egemen düşünce biçimini oluşturmaktaydı. Düşman da belliydi: Abdülhamid'in baskıcı rejimi, diya-

lektik olarak askerlerin genç kafalarında yeni bir düzeni oluşturmak için yeterli güdülenmeyi yaratmıştı. Pek doğal olarak Abdülhamid rejiminin öznel etkisi, İmparatorluğun batmakta oluşundan kaynaklanan nesnel oluşumlarla birlikte bir anlam kazanıyordu.

Yine tarihsel süreç içinde konuya bakıldığında batılaşma çabalarının sonuçlarından biri olan Tanzimat olayının bir yandan azınlıkların haklarını güvence altına alırken, öte yandan merkezî bürokrasinin gelişmesine olanak tanıdığı görülür. İşte gelişen ve genişleyen bir merkezî bürokrasi, batı etkisi altında, İmparatorluk için yeni kurtuluş yolları ve modelleri oluşturmaya başlamıştı.

Batı, bir yandan emperyalizmin gücü ile Osmanlıyı etkisi altına alıyordu. Öte yandan Fransız devriminin ilkeleri, Batıcı Osmanlı aydınının ve bürokratının can simidi niteliği kazanmaktaydı. Bir başka deyişle, Osmanlı üzerindeki batı etkisi bir yandan siyasal ve ekonomik sömürü ile güçlenirken, öte yandan düşün düzeyinde aydınlar ve bürokratlar arasında benimsenen Fransız Devrimi ilkeleri ile, yine batı emperyalizmine başkaldırmanın tohumlarını ekiyordu.

İşte Mustafa Kemal böyle bir ortamın ürünüdür. Daha Selanik'teki yıllarında çevresindekilere düşsel devlet görevleri dağıtması ve kendisini ilerde bu görevleri dağıtacak mevkide görmesi aslında yalnız ona özgü bir nitelik de değildir. O dönemin bütün Harbiyelileri, kendileri Padişah koltuğunda otururmuşçasına, İmparatorluğun sorumluluğunu omuzlarında duymaktadır. Enver Paşa, Cemal Paşa, İsmet Paşa, Kâzım Paşalar, Ali Fuat Paşa, Ali İhsan Paşa, İzzettin Paşa, hep o dönemin devrimci isimleridir. Mustafa Kemal'i Atatürk yapan nitelik, bütün bu sayılan isimlerden daha ileri görüşlü, daha cesur, daha soğukkanlı daha tutarlı oluşudur. Kısaca, önderlik nitelikleri bakımından bütün öteki arkadaşlarının üstünde olmasıdır.

Yazı Devriminin Siyasal Anlamı

Yazı devrimi, bütün öteki Atatürk devrimleri gibi, yeni bir toplum yaratma çabası içinde anlam kazanan bir adımdır. Bu

devrimlerin genel niteliğini anlayabilmek için, Mustafa Kemal ile toplumsal yapı ilişkilerini yukarda özetlenen çerçevede iyi irdelemek gereklidir.

Mustafa Kemal Paşa, yeni oluşan devrimci bir sınıfın bir üyesi, bir önderi olmadığı için, kendi kadrosunu kendi yaratmak zorundaydı. Toplum içinde dayanacağı güçleri oluşturmak onun için yaşamsal bir önem taşıyordu. Çünkü böyle güçler yoktu.

Toplum içinde dayanacağı güçleri oluşturmak için elinde çok güzel bir fırsat vardı: Düşman Anadolu'ya kadar gelmişti. Mustafa Kemal Paşa Bağımsızlık Savaşını üç amaca yönelik olarak yürüttü. *Birinci amaç*, düşmanı yurttan kovmaktı. *İkinci amaç*, toplum içinde dayanabileceği güçleri oluşturmak, desteklemek ve bunlarla yakın işbirliğini sürdürmektir. *Üçüncü amaç* Padişahın kişiliğinde simgeleşen dinsel-geleneksel siyasal iktidara el koymaktı.

Bu üç amacı gerçekleştirdikten sonra da önünde asıl tarihsel görevi vardı: Yeni bir toplum yaratmak. İşte yazı devrimi bu üç yakın amaca dayanan tarihsel görevini gerçekleştirmekte kullandığı bir araçtır.

Yazı devriminin değerlendirilmesinde bugüne dek, genellikle kültürel öğeler üzerinde durulmuştur. Arap alfabesinin öğrenilme zorluğu, okuma güçlüğü ve bu alfabenin Türk seslerine uygun olmayışı özellikle üzerinde durulan öğelerdir. Oysa işin siyasal devrim yanı, kanımca, bütün bu öğelerin üzerindeydi.

Atatürk'ün baş düşmanı, batan İmparatorluğun toplumsal yapısını yansıtan ve pekiştiren dinsel-geleneksel kaynaklı siyasal iktidardır. İşte daha Bağımsızlık Savaşının başından beri, Padişaha karşı oluşturmak çabası içinde bulunduğu ulus buyrultusu ve halk egemenliği kavramı, dinsel-geleneksel kaynağa karşı kuramsal planda bulduğu bir savunma ve saldırı aracıydı. Siyasal iktidara el koyduktan sonra da gerek yeni iktidarı oluştururken, gerekse yeni toplumu yaratırken, devrimciliğin en önemli ilkelerinden birinin simgeler olduğunu bildiği için, takvim, giyim-kuşam, saat ve yazı ile uğraştı. Bütün top-

lumu kendi modeline göre yoğururken, öte yandan da siyasal iktidarının temellerini güçlendirdi.

Özet olarak belirtmek gerekirse, Atatürk'ün hedefi, siyasal iktidarın kaynağını değiştirmektir. Ancak böylece hem kendi iktidarını güçlendireceğini, hem de yeni toplumu yaratabileceğini biliyordu. Yazı devrimi, bütün öteki Atatürk devrimleri gibi yeni bir toplumda yeni bir iktidarın egemenliğini simgeliyordu.

Konunun bir başka önemli yanı da Müslümanlığın Hristiyanlıktan farklı olan bir niteliğine bağlıdır. Bu nitelik din ile devlet arasındaki ilişkilerde ortaya çıkar. Bilindiği gibi İslam dininde din ve devlet özdeşdir. Kuran-ı Kerim, insanların hem öteki insanlarla hem de Allah ile olan ilişkilerini bir devlet düzeni içinde öngörmüştür. Nitekim, dört halife dönemi bu düzenin uygulamaya dönük yansıması olarak ortaya çıkmıştır. İşte önceleri yalnızca dine, sonraları gittikçe kemikleşen ve bir anlamda da yozlaşan geleneklere dayalı siyasal iktidar, kuramsal kaynağını Kuran-ı Kerim'de bulmaktaydı. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına dek böyle sürmüştü.

Oysa Hristiyanlıkta, din ile devletin özdeşliği, kuramsal ve dinsel değil, ruhban sınıfının gücüne dayalı somut bir toplumsal olaydı. Nitekim, toplumsal değişme sonucu, kapitalizmin gelişmesiyle, burjuvazi ortaya çıkınca, ruhban sınıfı, siyasal gücünü yitirdi. Din devletleri ortadan kalktı. Devlet laikleşti. Bu oluşumun altında, Rönesans ve Reform ile simgeleyen kapitalist gelişmenin ekonomik gücü yatıyordu.

İşte İslam dünyasında hem din-devlet özdeşliğinin kuramsal olarak Kuran'a dayanması, hem de batının geçirdiği toplumsal değişme aşamalarını geçirmemiş olduğu için, sürmekte olan dinsel-geleneksel siyasal otoritenin uygulamaları, Kuran-ı Kerim'in dili olan Arapça'ya ve Arap harflerine sanki kutsal bir nitelik kazandırmıştı. Böylece, Arapça ve Arap yazısı, din devleti ile özdeş bir kimliğe bürünmüştü.

Sonuç

Hiç kuşkusuz, Müslüman bir İmparatorluk olan Osmanlı'da yetişmiş Mustafa Kemal Paşa, yukarda kısaca belirttiğim bu

gerçeklerin bütünüyle bilincindeydi. Bu nedenle de siyasal iktidara el koyduğunda egemenlik kaynağı üzerindeki kuramsal değişikliği (dinsel-gelenekselden, ulus ya da halk egemenliğine) uygulamada halifeliği kaldırarak, devleti laikleştirerek ve yazı devrimi yaparak pekiştirdi.

Pek doğal olarak, yazı devriminin yalnız siyasal nitelikte olduğunu söylemek, konuyu eksik bırakmaktır. Yazı devriminin, özellikle dil ve tarih konusundaki devrimlerle birlikte büyük bir kültür değişmesinin ve atılımının bir parçası olduğu açıktır. Buna ek olarak, ulusal ve kültürel niteliklerimize çok daha uygun bir alfabenin uygulamaya konulması, ulusal kültürümüzün gelişmesinde engin ufuklar açmıştır.

Yazı devriminin bir ikinci yönü, uluslaşma sürecindeki katkılarında ortaya çıkar. Osmanlı İmparatorluğu'nun son ulusal hareketi olan Türkçülük ancak yazı devrimi ile kendini Osmanlı'nın paralanmış ihanete uğramış ve yıkılmış kimliğinden ayırt edebilme yolunda önemli ilerlemeler sağlamıştır.

Günümüzde bile, kendilerini batı sömürgecilerinin boyun-duruğundan kurtaran Arap ülkelerinin Arap-İslam kültürüne nasıl sarıldıklarını görmek oldukça öğreticidir. Müslümanlık ile Araplık özdeş tutulmakta, bu yüzden Arap olmayan Müslümanlarla, Müslüman olmayan Araplar bir türlü Müslüman-Arap dünyası içinde kendilerine bir yer bulamamaktadırlar. Öte yandan Müslüman Araplar bile, bütün benzerliklerine karşın, dış politika açısından hiç de uyum içinde değildirler. Bazı durumlarda ise gerek bireysel şiddet aşamasında, gerekse toptan savaş alanlarında birbirleriyle çarpışmaktadırlar.

İşte Birinci Dünya Savaşı sonunda Arap-İslam dünyası tarafından, tümüyle ihanete uğramış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmış mirası üzerinde, Türk Ulusçuluğu, yeni yazısı ile birlikte, yeni kimliğinin özen dolu kalıbına kavuşuyordu.

Özet olarak belirtmek gerekirse, yazı devriminin ilk iki amacı siyasaldı. Birinci siyasal amaç, iktidarın dinsel-geleneksel niteliğinden kurtulmak ve bu kurtuluşu pekiştirmektir. İkinci siyasal amaç, yine siyasal iktidarla da bağlantılı olarak,

karışık bir imparatorluktan, ulusal bir Türk Devleti yaratmaktı. Yazı devriminin kültürel amacı ise, bütün bunlara karşın çok daha uzun dönemli ve önemlidir; kültürel açıdan, ulusal Türk kültürüne çok daha uygun olan bu yeni yazı, ulusal kültürün gelişmesine büyük katkılarda bulunmak üzere uygulamaya konulmuştu. İşin ilginç yanı bu katkıların sonunun gelmeyeceğidir. Çünkü, yeni yazı ile başlayan atılım, sonsuza dek sürecek bir değişme olayının başlangıcıdır.

3. Toplumsal Yapı Açısından Yazı Devrimi

1978 Türkiye'sinde Atatürk'ü anlamak zordur. Çünkü 1978 Türkiye'si Atatürk'ün yaptıklarının ürünüdür. Yapılan iş ne denli güç ve büyük olursa olsun, sonuca varmıştır. Başarıya ulaşmıştır. Bu yüzden de güçlükler unutulmuştur. İnanılmazlar, inanılır olmuştur. Düşler gerçeğe dönüşmüştür. Üstelik, yeni toplumun geriye bakacak zamanı yoktur. Önünde yeni sorunlar vardır. Yeni ve farklı bunalımlar ortaya çıkmıştır. Belki de yeni bir ölüm-kalım savaşı söz konusudur. İşte bu yüzden 1978 Türkiye'sinin sözlüğü ile 1920'leri değerlendirmek olanaksızdır. Yazı devrimi de bu çerçevede içinde genellikle yalnız günümüz sorunları açısından ve kültürel değerlere göre ele alınmaktadır. Oysa konunun toplumsal yapıya ve toplumsal yapı yoluyla siyasal yapıya ilişkin çok önemli yönleri vardır.

Atatürk Ne Yaptı?

Atatürk, kuramsal açıdan siyasal güç kaynağını değiştirdi. Dinsel-geleneksel kaynaklı siyasal iktidarı, halk buyrultusuna ya da ulusal egemenliğe bağımlı duruma getirdi. Kendi dönemi için yalnızca kuramsal olan bu değişme, günümüzdeki demokrasiye yol açtı.

Atatürk, dağılmış, bozguna ve ihanete uğramış bir İmparatorluktan, ulusal bir Türk Devleti yarattı.

Atatürk köksüz bir merkezî bürokrasi ile yerel eşraf ve âyan biçiminde görüntü veren feodal güçleri yokedecek bir gelişmenin tohumlarını attı: Filizlenmekte olan sermaye sınıfını, yeni toplumun en güçlü yapısal öğelerinden biri olma yoluna soktu.

Atatürk, düşmanı yurttan kovdu. Onun siyasal ve ekonomik sömürüsüne son verdi.

Atatürk, toplumsal ve ekonomik devrimini, siyasal iktidara el koyarak başlattı. Önce siyasal iktidarın kuramsal temellerini değiştirdi. Sonra toplumun ideolojisini tümüyle yeniden biçimlendirdi. En sonunda da yeni ve güçlü bir sınıfsal evrime yol açacak ögeyi, sermaye sınıfını yarattı.

Yazı Devriminin Anlamı Nedir?

Atatürk'ün siyasal iktidara el koyarak başlattığı ideolojik değişme içinde yazı devriminin yadsınmaz bir işlevi vardır.

İdeolojik güdümlene çabalarının temeldeki amacı tekti: Siyasal gücü, İmparatorluğun kuramsal olarak dine ve geleneğe, uygulamada ise dışta emperyalist güçlerin, içte çeşitli ulusların desteğine bağlı durumdan çıkarmak.

Laikleşme, Cumhuriyeti ilan etme, ulusal değerlere önem verme aslında hep bu ideolojik yönlendirmenin kaçınılmaz parçalarıydı.

Şapka devrimi, takvimin ve saatin değiştirilmesi, ve en önemlisi yazı devrimi, bir toplum yaşamını belirleyen en önemli simgelerin, eski siyasal iktidarın bütün izlerini silecek biçimde güdümlenmesiydi.

Kuran-ı Kerim yazısı olan ve bu yüzden de bir anlamda kutsallık kazanan Arap harflerinin değiştirilmesi, siyasal iktidar açısından en az halifeliğin kaldırılması kadar önemli ve anlamlıydı. Bu siyasal işlev anlaşılmadan yazı devrimi Türk tarihindeki yerine oturtulamaz.

O zamana dek İmparatorluğun en önemli kesimlerinden birini oluşturan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ciddi bir biçimde İmparatorluğu arkadan vuran Arapların yazısının değiştirilmesi, en azından altı ok ile belirlenen Türk Ulusçuluğu ilkesinin somuta dönüşmesi anlamını taşıyordu.

Yazı devriminin siyasal niteliklerini, İmparatorluktan Ulusal Devlete dönüşüm süreci içinde düşünmeden, bu devrimin anlamını kavramının olanağı yoktur. Kültürel açıdan yazı

devriminin anlamı belki çok daha uzun döneme ilişkin ve önemlidir. Fakat 1920-1930 döneminin koşulları göz önüne alındığında, uzun dönemli amaçlar kadar, yakın dönemli amaçların yaşamsal bir önem taşıdığı ortaya çıkar.

Yazı Devriminin Kültürel Anlamı Nedir?

Şimdiye dek, yazı devriminin kültürel anlamı olarak hep, Türk diline ve seslerine daha uygun olması ve okuma-yazma konusunda Arap harflerine göre daha kolay öğrenilmesi üzerinde durulmuştur. Oysa bu görüş, kültür kavramını oldukça hafife alan bir görüştür uzun dönem için. Önce kısa dönem için, öne sürülen bütün bu savların son derece geçerli ve anlamlı olduğunu vurgulamalıyım. Bir an düşünelim: Bir toplumun yazısını değiştirmek ne demektir? Örneğin, şu anda alıştığımız harfler yerine yeni ve bugünküyle hiç ilişkisi olmayan bir alfabenin devlet zoruyla ortaya atıldığını düşünelim ve sonuçlarını gözümüzde canlandırmaya çalışalım. Hiç kuşkusuz, karşılaştığımız görüntü toplumsal bir çöküntü olur. Oysa, Atatürk bu işi bir toplumsal çöküntü ile değil, bir toplumsal yeniden doğuş ile özdeşleştirmiştir. Bu işin gizi nerededir? Kanımca bu giz, yalnızca Atatürk'ün dehasında ve emperyalistlere karşı kazanmış olduğunu inanılmaz savaşın efsaneleştirdiği kişiliğinde değildir. Bu giz, bir anlamda yeni alfabenin hem Türk seslerine daha uygun olmasında hem de daha kolay öğrenilebilmesinde yatar. Bu noktayı böylece belirledikten sonra, uzun dönemdeki etkilere ve önemli toplumsal çözümlemelere geçebiliriz:

Yeni Türk alfabesi, Türk kültürünü yalnızca Arap-İslam uygarlığının temeline bağımlı olmaktan kurtarmıştır. Bu tümce ile, Arap-İslam uygarlığını küçümsediğim sanılmasın. Tam tersine, kanımca, bugünkü Türkiye'nin çok önemli bir kültürel sorunu, Arap-İslam uygarlığına yeterli ve gerekli ağırlığı vermeyişidir. Fakat, bu gerçek, İslam öncesi ve İslam sonrası dünyada, İslam-Arap-Türk uygarlığı dışında başka uygarlıkların olmadığı anlamına gelmez. İşte yeni alfabenin kabulü aslında, ulusal Türk kültürünün oluşmasında İslam öncesi Türk-

lerin ve İslam dışı batı uygarlığının, çağdaş Türk kültür sentezinin oluşmasındaki vazgeçilmez yerini simgeliyordu.

Sonuç

Yazı devrimini, 1978 Türkiye'sinin koşullarıyla değerlendirmek, ona ve onun yaratıcısı Atatürk'e en hafif deyiimiyle haksızlık etmektir. Bu devrim, yeni bir toplumun, yeni bir siyasal yapı, yeni bir kültür, sözün kısası, yepyeni bir kimlikle ortaya konulması süreci içinde çok önemli bir adımdır. Konuya simgeler açısından bakıldığında, belki de en önemli adımdır.

Bu adım, ulusal Türk kültürünün, bütün insanlığın ürünlerinden yararlanarak yaratılmasında çok önemli bir aşamayı belirler. Gerek siyasal otoritenin dinsel-gelenekselden, laik-halka aktarılmasında, gerekse merkezî-feodal yapıdan, sermaye-emek etkileşiminin egemen olduğu çağdaş yapıya geçilmesinde en önemli aşamayı belirleyen bir devrimdir yazı devrimi. Bütün Atatürk devrimleri gibi başarıya da ulaşmıştır artık. Bu nedenle, kendimizi, geçmişin komplekslerinden kurtarıp, İslam uygarlığına ve onu özümlemenin bir aracı olan Arapça ile Arap yazısına gerekli önemi vermenin zamanı gelmiştir.

Bölüm V

Devletçilik ve Laiklik İlkeleri Üzerine

boşluğa bulut buluta yağmur
yağmura toprak ne güzel uymuş

gündüze güneş güneşe tarla
tarlaya başak ne güzel uymuş

başığa buğday buğdaya insan
insana emek ne güzel uymuş

emeğe eylem eyleme yürek
yüreğe sevgi ne güzel uymuş

Bülent Ecevit, "Uyum",
Şiirler, Ankara, Ajans
Türk Matbaacılık Sanayii, 1976, s. 63.

1. Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları

Giriş

Türk bağımsızlık eylemi hiç kuşkusuz, yirminci yüzyılın başlarına damgasını vuran en önemli dünya olaylarından biridir. Bu eylem yalnız Batı sömürüsüne karşı bir ayaklanması değil, aynı zamanda, yeni bir ulus, yeni bir toplum yaratma çabasını da simgeler. Yeni bir ulus ve yeni bir devlet yaratma çabası içinde Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları çeşitli yeni yollar denemişlerdir. Bu yollar, bir yandan, Türk ulusçuluğunu güçlendirmeye, bir yandan yeni Cumhuriyeti sağlam temellere oturtmaya, bir yandan da olanaklı olduğu ölçüde hızlı bir ekonomik kalkınma sağlamaya yönelikti. Bütün bu amaçlar ise, temelde, bağımsızlık ilkesine dayanıyordu. O dönem için bağımsızlık, batı sömürüsünden kurtulma anlamına geliyordu. Oysa, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının kafalarındaki yeni toplum modeli, Batı birikiminin ortaya koyduğu uygulamayı yansıtıyordu. Böylece Türk bağımsızlık eyleminin ve daha sonra Türkiye Cumhuriyetinin temelinde yatan iki ilke, emperyalizm karşıtlığı ile Batıcılık, birbiriyle çelişkili iki amaç niteliği taşıyordu.

Kanımca, Atatürk ve arkadaşlarının kafasındaki yeni toplum uygulamasının batı modeline göre biçimlenmiş olması, Bağımsızlık Savaşının emperyalizm karşıtlığı ile sürekli bir uyumsuzluk kaynağı olmuştur. Bağımsızlık Savaşının nesnel olarak emperyalizme karşı verilmiş olması, buna karşılık, yeni Türkiye'nin Batı modeline uygun olarak biçimlendirilmesi, gerek kuramsal olarak yapılan değerlendirmeleri, gerekse, o dönemdeki uygulamaları, sistematik bütünlük açısından önemli

sıkıntılara sokmuştur. Bu konudaki en belirgin çelişki örneklerinden biri İzmir İktisat Kongresi'nden verilebilir: Kongre bir yandan Batılı emperyalistlere karşı savaş kazanmış bir ülkenin ekonomisini ve duygularını temsilen, yabancı sermayenin sömürüsüne kesinlikle karşı çıkarken, öte yandan, zamanın ekonomi bakanının ağzından, yine aynı yabancı sermayeye, kendisine başka yerlerde gösterilenden daha fazla kolaylık sağlanacağını belirterek, çağrıda bulunuyordu (Ökçün, 1971: 263).

Aynı tür çelişki, Türkiye Cumhuriyeti'nin hemen hemen bütün ekonomi metinlerinde ve uygulamasında görülür. Genel sözlere ve söylevlere göre yargılar verildiği zaman, Cumhuriyet içindeki çeşitli kişi ve grupların zaman zaman da piyasa ekonomisinden yana oldukları görülür. Bu tartışmaların temeline inilmediği zaman, Cumhuriyet'in ekonomi tarihi, sanki, devletçilerle, liberaller arasında bir çatışmayı yansıtmış gibi algılanabilir. Oysa, uygulamalara dayalı olan gerçek çok daha başkadır.

İşte bu kısa çalışmada, "devletçilik" adı altında girilen uygulamaların gerçeğe olanaklı olduğu ölçüde uygun bir değerlendirmesini yapmaya çalışacağım.

Değerlendirmede Yöntem Sorunu

Bir toplumsal olayın tarih içindeki değerlendirilmesinin yapılması hiç de sanıldığı denli kolay bir iş değildir. Önce nesnel olarak, olayla ilgili bütün belge ve bilgilerin toplanması gerekir. Böyle bir envanter yapıldığı zaman genellikle göze çarpan nokta, bütün belge ve bilgilerin her zaman aynı doğrultuda yoruma uygun olmadığı, yani aralarında belli tutarsızlıkların bulunduğuudur.

Belge ve bilgiler toplandıktan sonra, olayın, içinde bulunduğu zaman ve toplum açısından değerlendirilmesi yapılmalıdır. Bir başka deyişle, hakkında nesnel olarak bilgi toplanan olay, kendi zamanının ve toplumunun koşulları içinde değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme sırasında, o zamanın ve o toplumun koşullarını çok iyi bilmek gerekir. Böylece, yalnızca

ilgili olay hakkında değil, aynı zamanda, olayın ortamı ile de ilgili olarak nesnel bilgi ve belgelerin toplanması gerekmektedir.

Üçüncü olarak, olayın tarih içindeki uzantılarına, yani sonuçlarına bakmak gerekir. Böylece, gerek toplumbilimsel, gerekse tarihsel değerlendirme, etkiler açısından, yani olayın tarih ve toplum içindeki gerçek yeri açısından tamamlanır.

Devletçilik olayı, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, pek çok kişi tarafından, hiç de gerçeğe uygun olmayan biçimlerde yorumlanmıştır. Bu yorumlamaların temelinde genellikle, ya o günkü toplumsal koşulların yanlış değerlendirilmesi, ya da söylenen birtakım sözlerin genel çerçeveleri dışında algılanmaları yatar.

Gerçeğe en uygun değerlendirilme ve yorumların, ancak Atatürk İhtilaline ve Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru teşhisler koymakla yapılabileceği kanısındayım. Bu nedenle, ilk olarak bu konu üzerinde durulacaktır. Daha sonra 1930'ların dünya ve Türkiye koşulları değerlendirilmek zorundadır. Ancak bu değerlendirmeler yapıldıktan sonra devletçilik konusundaki bilgi ve belgeler doğru bir biçimde yorumlanabilir.

1976 Türkiye'sinin çözümlenmesi ise, 1930'lar için verdiğimiz yargıların ve devletçilik olayını değerlendirmemizin gerçeğe uygunluğunu irdeleme yoludur.

Aslında her toplumsal olay, tarih içindeki gerçek yerine, sonuçları açısından oturur. Fransız İhtilali ile, Bastille'in ele geçirilmesi arasındaki ilişki bunun en güzel örneğidir. O günlerde hemen hemen hiçbir ciddi yankı uyandırmayan bu olay, bugün, Fransız İhtilali'nin başlangıcı sayılmaktadır. Değerli madenler peşinde koşan Kristof Kolomb'un yol açtığı değişmeler ise en azından ne kendisinin ve hatta ne de onu destekleyen İspanyolların öngörebildikleri olaylardı. İşte bu açıdan, günümüz Türkiye'sinin değerlendirilmesi, yalnızca 1930'lar için verdiğimiz yargıların irdelenmesini değil, aynı zamanda, devletçilik olayının tarih içinde yerine oturtulmasını da sağlayacaktır.

Bu konuda son bir yöntem sorunu, geleceğe ilişkin yargıların verilmesi noktasında ortaya çıkar. Geçmiş, bugünden bakarak değerlendirmek hiç kuşkusuz bilimsel bakımdan bize çok geniş olanaklar sağlayan bir yöntemdir. Fakat, bugünden geleceğe ilişkin tahminlerde bulunmak hiç de kolay değildir. Oysa belki de, gelecekteki geçmişi yeniden ele alıp değerlendirmemizi gerektirecek ölçüde önemli yenilikler getireceklerdir. Bu açıdan, ben, gelecek için iki ayrı seçeneğe işaret etmekle yetineceğim.

Atatürk İhtilalinin Temel Nitelikleri

Devletçilik olayının doğru değerlendirilmesi en başta, Bağımsızlık Savaşını ve Atatürk Devrimleri dediğimiz yenilik eylemlerini içeren bir biçimde ele aldığımız "Atatürk İhtilali"nin gerçeğe en uygun bir biçimde çözümlenmesinin yapılmasını gerektirmektedir.

Türk Devrimine yakından ve toplumbilim açısından bakıldığı zaman şu nitelikler göze çarpmaktadır (Kongar, 1976: 61-129):

Türk Devrimi başlangıçta *ekonomik ve sınıfsal değil, ideolojik ve siyasal bir eylemdir*. Bir başka deyişle, Mustafa Kemal, toplumdaki değişmeler sonucu ortaya çıkan ve güçlenen yeni bir sınıfın temsilcisi değildi. Toplumda zaten egemen olan merkezi bürokrasinin bir üyesiydi. Bu nedenle de toplumun iç dinamiği açısından yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması savaşı egemen bürokratların kendi aralarındaki bir çatışmayı belirler. Bu çatışma sırasında gerek İstanbul Hükümeti, gerekse Ankara Hükümeti, toplumdaki öteki güçlerle, yani âyan, eşraf ve ulema ile kendi olanakları çerçevesinde bağlamlar (ittifaklar) aramışlardır. Anadolu'ya düşmanın çıkmasından ve İstanbul Hükümeti'nin eylemsiz davranışından yararlanan Ankara Hükümeti, bu bağlamları daha başarıyla kullanmış, âyan ve eşrafı, Bağımsızlık Savaşı'nda yanına alabilmiştir.

Tarihsel olarak, Ankara Hükümeti'nin âyan ve eşrafla gerçekleştirdiği bu bağlamlar, Osmanlı-Türk toplumunun iç dinamiği açısından büyük önem taşıyordu. Çünkü o zamana

dek, âyan ve eşraf, sürekli olarak merkezî bürokrasi ile çatışma durumundaydı. Merkezî bürokrasinin baskısı sonunda, bir türlü Batıdaki benzerlerinin yaptığı gibi, sermaye birikimini gerçekleştirememiş olan âyan ve eşraf henüz burjuvalaşamamıştı. Bu nedenle de toplumda istediği güce kavuşamamıştı. Toplumdaki etkisi zayıf kalan bu sınıflar, değişmenin itici gücü olma niteliğini edinememişlerdi.

Böylece âyan ve eşraf, Batıda örneğini göremediğimiz bir "ara sınıf" oluşturmuşlardı. Âyan ve eşraf, hem halkın ürettiği artık ürünü merkezî bürokrasiye aktarmak bakımından "ara", hem de tarihsel olarak geçiş durumunda olduklarından "ara" nitelik taşıyorlardı. Tarihsel geçiş açısından, toprak ağalığı ile burjuvazi arasındaki köprüyü belirlemektedirler. İşte, toplumda istedikleri güce bir türlü kavuşamamış olan bu sınıflarla Ankara Hükümetinin ittifakı tarihsel bir dönüm noktasını simgeliyordu. Artık egemen merkezî bürokratlarla, eşraf ve âyan ortaklaşa, yeni bir toplumun toplumsal, siyasal ve ekonomik temelini oluşturacaklardı.

Dış dinamik bakımından, emperyalist güçlere karşı savaşan Ankara Hükümeti, iç dinamik bakımından da, merkezî bürokrasinin İstanbul kanadı ile dövüşüyordu. Bu savaşta İstanbul Hükümeti'nin beceriksiz tutumu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün başarılı taktikleri ve genel stratejisi düşmandan zarar gören âyan ve eşrafın da Ankara Hükümetinin yanında yer almasına yol açınca, Bağımsızlık Savaşı'nın ittifakları tümüyle belli oldu.

Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının İstanbul Hükümeti'ne karşı yürüttükleri savaş, Türk Devriminin siyasal yönünü belirler.

Devrimin ideolojik yönü hem Bağımsızlık Savaşı sırasında, hem de daha sonradan Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen ve adına Atatürk Devrimleri denilen yeniliklerde ortaya çıkar. Kurtuluş Savaşı sırasında, Mustafa Kemal, Padişah'ın dinsel-geleneksel yetkesine (otoritesine) karşı ulus egemenliği kavramını kullanmıştır. Dinsel-geleneksel yetkeye karşılık, ulusal egemenlik kavramı, Mustafa Kemal'in aslında kendi el-

lerinde topladığı gücün hukuksal kaynağı ve gerekçesi olarak kullanılmıştır. Cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik ve devrimcilik, (başka amaçları olmakla birlikte) aslında, hep siyasal olarak, Padişah'ın elinden alınan siyasal gücün yeni bir kaynağa ve tabana oturtulma çabasının ardında yatan ilkeleri belirlerler.

Türk Devriminin ideolojik niteliği, yeni toplumun, tarihten gelen nesnel koşullarla birlikte, Mustafa Kemal'in kafasındaki "Batı Modeli"ne göre biçimlendirilmesinde ortaya çıkar. Aslında, Bağımsızlık Savaşında ve ondan sonra, Atatürk Devrimleri aşamasında görülen siyasal nitelikler, çok büyük ölçüde, ideolojik modelin özelliklerinden etkilenmişlerdir. Bir başka deyişle, ulusal egemenlik, cumhuriyet, laiklik, hep, Batı modelinin getirdiği ilkelerdir. Mustafa Kemal, bu ilkeleri hem *yeni bir toplumu biçimlendirirken*, hem de *Padişah'a* karşı siyasal eylemini yürütürken, işlevsel ilkeler olarak kullanmıştır. Böylece, siyasal eylem (Bağımsızlık Savaşı) başladığı andan itibaren, ideolojik modelin gerçekleştirilmesi işlemi de uygulamaya konulmuştur. İşte bu noktada, Türk Devriminin belirgin olan öteki nitelikleri ortaya çıkmaktadır. Bu nitelikler daha çok ideolojik özellik gösterirler.

Türk Devrimi, hem emperyalizm karşıtıdır, hem de batılıktan yanadır. Bu iki özellik, uzun dönemde çelişen nitelik taşırlar. Fakat, kısa dönemde, özellikle 1920'lerin koşulları çerçevesinde, emperyalizm karşıtlığı, batılılığı bütünleyen bir ilke olarak ortaya çıkmaktadır. Onun batılılığı, Batıya öykünme biçiminde değil, "Batı gibi olmak" anlamında bir batılılıktır. Ülkeyi Batı gibi yapmak için ilk atılacak adım ise, Batı sömürsünden kurtulmaktır. Çünkü Batının birinci niteliği, sermaye sınıfına dayalı bir ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmiş olmasıdır. Aynı tür bir ekonomik gelişmenin önkoşulu ise, siyasal ve ekonomik bağımsızlık, yani Batı sömürsünden kurtulmaktır.

Türk Devriminin emperyalizm karşıtlığı, yukarıdaki nedene ek olarak Kurtuluş Savaşı'nın nesnel koşullarından da doğmaktadır. Savaş, nesnel olarak, Batılı emperyalistlere karşı verilmiştir. Yunanlıların Anadolu'ya çıkmaları, yüzyıllardan be-

ri, Batılı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüşme planlarının uygulaması olarak tezgâhlanmıştır. Bu nedenle, Bağımsızlık Savaşı, açıkça, emperyalizme karşı girişilmiş olan bir savaştır. Üstelik, Atatürk'ün batıllık ideolojisi de, Batı emperyalizminden kurtulmayı gerektiriyordu. Bu nedenle, Türk Devrimin gerek nesnel, gerekse öznel koşullar açısından, emperyalizm karşıtı olduğunu söyleyebiliriz.

Atatürk'ün batıllığı, "Batı gibi bir toplum yaratmak" ilkesine dayalıydı. Bağımsızlık savaşını Osmanlılardan devir aldığı toplumsal ve ekonomik yapı üzerinde vermek zorunda bulunan Mustafa Kemal, bu nedenle, Batı tipi toplum yaratma çabalarını önce üst yapıda yoğunlaştırdı. Atatürk Devrimleri denilen yeniliklerin pek çoğu, Türk toplumuna bir Batı toplumu görünümünü kazandırmayı amaçlayan yeniliklerdi. Bu arada, Bağımsızlık Savaşının kazanılmış olması, Türkiye üzerinde Batının gerçekleştirmiş olduğu siyasal ve ekonomik denetimin de önemli ölçüde azalması sonucunu doğurmuştur. Böylece Batı gibi olmanın ekonomik önkoşulu gerçekleştirilirken bir yandan da, Batı görünümünü kazanma çabaları sürdürülüyordu.

"Batı gibi olmak" ekonomik olarak, hem Batının sahip olduğu ekonomik yapıya sahip olmayı, hem de Batının geçirmiş olduğu ekonomik aşamaları hızla gerçekleştirmeyi kapsıyordu. Oysa, Osmanlılardan devir alınan ekonomik yapı, 15'inci yüzyılda egemen olan Asya Tipi Üretim Biçiminin kalıntıları, ondan önce ve sonra sürekli bir biçimde imparatorlukta varlığını sürdürmüş feodal kalıntıları ve dışa bağımlı bir biçimde filizlenmekte olan kapitalizmin çekirdeklerini birarada bağrında barındıran bir niteliğe sahipti. Bir başka deyişle, hiç de kapitalist gelişmeye uygun değildi. Toplumda ulusal bir burjuvazinin çekirdeği bile yoktu. Ya dışa bağımlı birtakım sermayedarlar vardı, ya da henüz toprağa bağımlılıktan kurtulamamış olan âyan ve eşraf. (Bu durumun sorumlusu, dış dinamiğe bağlı olan sömürü düzeni ile, içte değişme ve gelişmeyi engelleyen Osmanlı siyasal yapısıydı). Zaten Osmanlılar kapitalist gelişme çizgisinde verimlileşebilselerdi, Batı emper-

yalizminin denetimi altına girip, ortadan yok olmazlardı. İşte Atatürk'ün "batı gibi bir toplum yaratma" serüveni böyle bir toplumsal-ekonomik yapı üzerinde gerçekleşecekti.

Bu noktada Batı toplumlarının geçmişini bir kez daha anımsamak gerekmektedir. Böylece, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temel belirleyicileri daha açık seçik bir biçimde ortaya çıkacaktır. Batı toplumu, sanayi devrimi ile simgelenir. Ulusal devlet, ulusal burjuvazi, laik devlet ve gittikçe yaygınlaşan genel oy hakkı ile, işçi örgütlenmeleri ve Marksizm hep bu sanayi devriminin sonuçlarıdır. Bir başka deyişle, Batı toplumları gelişmelerini büyük ölçüde, ulusal bir burjuva sınıfının itici gücüne borçluydular. Ulusal burjuvazinin gelişmesi ile, devlet laikleşmiş ve gittikçe daha demokratikleşmişti. Mustafa Kemal siyasal gücü eline geçirir geçirmez, hemen Batı devletlerinde görülen bu nitelikleri Türkiye Cumhuriyeti'nin temel nitelikleri yapmaya başladı. Fakat ortada bir ulusal burjuvazi yoktu. Bir başka deyişle, Batıda bütün bu değişmelerin ardında yatan sınıfsal yapı, Türkiye'de yoktu. Böyle bir sınıfsal yapıyı yaratacak ekonomik yapı da ortada değildi. Türkiye sanayi öncesi bir toplumun temel nitelikleriyle birlikte, dış sömürüye bağımlı olarak gelişen kendine özgü bir ticaret ve toprak yapısına sahipti.

Altı yüzyıllık İmparatorluğun mirasını bileğinin gücü ile devir alan Mustafa Kemal Atatürk, bu soruna çözüm bulmak zorundaydı: *Batı toplumlarının yapısına benzemeyen bir yapıdan, Batı toplumlarının benzeri bir toplum yaratacaktı.* Üstelik, bunun için önünde yüzyıllar değil, ancak onyıllar vardı. Dolayısıyla, Batı gibi olmanın bir başka önkoşulu niteliğini taşıyan, ulusal burjuvaziyi yaratmak için bir kısa yol bulunmalıydı. Nitekim böyle bir kısa yol bulundu ve başarıyla uygulandı. Bu kısa yolun adı DEVLETÇİLİK'ti.

Devletçilik Uygulamasının Ardında Yatan Nedenler

Devletçilik uygulamasının ardında yatan nedenleri, ideolojik, ekonomik, toplumsal ve konjonktürel olarak dört grupta toplamak olanaklıdır sanıyorum. Bu çözümleme yapıldığı ortam,

yani 1920'ler ve 1930'lar Türkiye'si de bir ölçüde, konumuz açısından, ana çizgilerle belirlenmiş olacaktır.

İdeolojik Nedenler

Devletçilik uygulamasının ideolojik nedenleri üçe ayırabilir. Birinci ve temel neden, Batı tipi kalkınma için özel kesimin yaratılmasına ilişkin olan inançtır. Bu nedeni, daha önce oldukça ayrıntılı bir biçimde Atatürk'ün "baticılık" ilkesi çerçevesinde açıklamıştım.

İkinci neden, bürokratların Osmanlı-Türk toplumsal yapısında ve değişme çizgisinde sahip oldukları roldür. Merkezî bürokrasiyi temsil eden yönetici seçkinler (aydınlar ya da "münevverler") sivil ve asker kesim olarak, her konuda olduğu gibi, ülke ekonomisinin düzenlenmesi konusunda da kendilerini hem yetkili hem de sorumlu görüyorlardı (Kongar, 1976:278). Bir başka deyişle, bürokratların "İmparatorluğu kurtarma görevleri" kendilerince hâlâ sürdürülüyordu. Genç Cumhuriyet yönünden bu gelenek yeni bir devlet kurma görevi ile özdeşleştirilmişti. Böylece yeni devletin ekonomik yaşamının girişkenliği de bürokratların devletçi-seçkin geleneği içinde (Kongar, 1975) ele alındı ve burjuvazinin geliştirilmesi bile "devletçilik" etiketi ile belirlendi.

Üçüncü ideolojik neden hem Atatürkçülüğün bir doktrin benzeri düşünce sistemi olarak biçimlendirilme zorunluluğundan, hem de Türkiye'de yeni bir atılım havasına duyulan gereksinmeden doğuyordu. Mustafa Kemal'in kurduğu Cumhuriyet, artık sistematik bir düşünce bütününe kavuşmak ve kuramsal olarak sağlam temellere oturtulmak zorundaydı. Sonradan Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı ok'u olarak belirlenen "Atatürkçülük" 1930'larda tamamlanmıştı. Bu tamamlanma hem kuramsal alandaki ideolojik gereksinimlerden hem de o dönemde, Serbest Fırka olayının ortaya çıkardığı memnuniyetsizlik belirtilerinin ortadan kaldırılmasına yönelik önlemlerden doğmuştu.

Görüldüğü gibi, 'devletçilik' uygulamasının ardında yatan ideolojik öğeler, aslında birbirlerinden farklı niteliktedir. Te-

mel nedeni oluşturan batıcılık, Osmanlılardan beri toplumu etkileyen bir anlayıştır. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk'ün kafasındaki yeni toplum modelini belirler. Devletçilik uygulaması, bu batıcılık yaklaşımının gerektirdiği kaçınılmaz ekonomik çıkış noktasıdır. Ayrıca, yönetici seçkinlerin ideolojisi de, bu batıcılık temeline oturtulan uygulamanın mekanizmasını belirlemiş ve onu, bu sınıfın kendi imge ve rolüne uygun bir biçimde ele almıştır. Öte yandan Kemalist ideolojinin bir bütünleşme süreci içinde olması ve Türk toplumunun o dönemde yeni bir atılım ruhu gerektirecek bir durgunluğa ve kötümserliğe ulaşmış olması "devletçilik" etiketini batıcılığa ve yönetici seçkinlerin toplumsal rolüne uygun olmakla birlikte toplumsal ve örgütsel (CHP) gereksinmelere de koşut bir biçimde yerli yerine oturttu.

Ekonomik Nedenler

Devletçilik uygulamasının ekonomik nedenleri aslında tek bir niteliğe bağlıdır: Türk ekonomisinin güçsüzlüğü. İster kapitalist, ister sosyalist bir kalkınma yöntemi uygulansın, o dönemde, devletin ekonomiye karışması gerekliydi. Çünkü, güçsüz ekonomi aynı zamanda gerekli sermaye birikiminden de yoksundu. Ayrıca, toplumda yatırımlar için gerekli teknoloji de yoktu. Devletin desteği olmadan, özel kişilerin güçlü bir sermaye sınıfı oluşturması olanaksızdı. Oysa ideolojik nedenler altında belirttiğimiz gibi, yeni toplumun modeli, Batıya uygun biçimde kuruluyordu. Bu temel karar verilmiş olduğu için, artık, ekonomik güçsüzlüğün tek bir sonucu kalıyordu: Devletin özel girişimi çeşitli yollarla desteklemesi.

Ekonominin ulaşım, enerji, ağır sanayi gibi, büyük yatırım ve önemli teknoloji gerektiren alanlarındaki gerilikteki genel ekonomik güçsüzlüğe ek olarak, özel sermaye birikiminin eksikliği de devletin işe karışmasını zorunlu kılıyordu.

Toplumsal Nedenler

Toplumsal olarak 1920'ler ve 1930'lardaki sınıfsal yapı, merkezî bürokrasinin toplumdaki büyük gücünü, egemen bir bi-

çimde sürdürmesine izin veriyordu. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğunda görülen, bürokratlarla eşraf ve âyan çatışması, yerini, işlevsel bir bağlama (fonksiyonel bir ittifaka) bırakmıştı. Bağlamanın işlevselliği hem tarihten hem de güncel amaçlardan geliyordu: Tarihsel olarak bu bağlam, Bağımsızlık Savaşı sırasında başarıya ulaşmıştı. Yani, eşraf ve âyanla bağlam kuran bürokratlar, düşmanı yurttan kovmuşlardı. Bununla da yetinmeyen egemen bürokratlar, Saltanatı ve Hilafeti de aynı bağlamdan aldıkları güçle, ortadan kaldırmışlardı. Ankara bürokratları, böyle bir bağlama dayanmasalardı, İstanbul bürokratlarına karşı bu denli rahat ve kolay başarı sağlayamazlardı. Ankara Hükümeti ile, büyük çoğunluğunu toprak ağalarının, küçük bir kısmını da tüccarın oluşturduğu eşraf ve âyan arasındaki bağlam, güncel olarak da işlevseldi: Bürokratlar tek başlarına, kendi içlerinden bir burjuvazi yaratamazlardı. Sermaye sınıfının yaratılması için, kendilerinin dışında, toplumda belli gücü olan birtakım başka gruplara dayanmak, onlarla işbirliği yapmak zorundaydılar. İşte Kurtuluş Savaşındaki bağlaşıkları, bu güncel amaç için de gönüllü ve uygun bir grup niteliğine sahiptiler.

İlginç olan nokta, o dönemde, eşraf ve âyanın, ya da başka bir grubun, bürokratların destek ve denetimi dışında, kendi başlarına, belli bir sınıfsal gelişmenin öncüsü olamayacak denli güçsüz bulunmasıdır. Örneğin, gerek Terakkiperver Fırka, gerekse Serbest Fırka denemeleri, toplumda, bu fırkaları, merkezî bürokratlara karşın destekleyebilecek sınıf ve grupların var olmayışı nedeni ile çok kısa sürelerde sona ermişlerdi. Bir başka deyişle 1920'ler ve 1930'lardaki toplumsal yapı, merkezî bürokratların tam bir denetimi altındaydı. Onlara karşın herhangi bir toplumsal ya da ekonomik eylem olanaksızdı. Bu açıdan bakıldığında Serbest Fırka olayı, bürokratların kendi içindeki çatışmaları vurguluyordu. Nitekim, kapatılışı da, yine bürokratların içlerinde aldıkları kararla oldu. Kurulduğunda, geniş halk yığınlarından büyük destek gördüğü gözlenen Serbest Fırka, kapatıldığı zaman, toplumdan ne bir ses çıktı ne de bir nefes. Çünkü, sınıfsal yapı, merkezî bürokratlara karşı

bir Fırkayı destekleyecek denli farklılaşmış bir sınıfsal yapıya sahip değildi. (Böyle bir yapı ancak 1940'ların ortalarında oluşturulmuş, Demokrat Parti böylece yaşamını sürdürebilmiştir.)

Toplumsal olarak, bürokratların, toplumun birtakım kesimleriyle bütünleşme gereksinmesi de, devletçilik uygulamasının ardında yatan bağlamların temel taşlarından biridir. Çünkü, yeni devleti kuran bürokratların uzun süre, toplumdan kopuk bir biçimde, egemenliklerini sürdürme olanakları yoktu.

Konjonktürel Nedenler

Bu dönemde, konjonktürel neden tektir: 1929 dünya ekonomik bunalımı, Türkiye'deki yöneticileri de birtakım önlemler almaya ya da o güne değin aldıkları önlemleri sistematize etmeye yönetmiştir. Yukarda açıklanan öteki nedenlerle birleşince, dünya ekonomik bunalımı, Türkiye'deki devletçilik uygulamasına yol açtı. Ya da daha sonra ayrıntılı olarak belirleyeceğimiz gibi "devletçilik" etiketini ortaya çıkardı.

Devletçilik Uygulamasının Tarihsel Öyküsü ve Nitelikleri

Devletçilik siyasetinin resmen ilk açıklanması, İsmet Paşa'nın Sivas Demiryolu'nun açılması sırasında 30 Ağustos 1930, *Cumartesi* günü söylediği nutukta görülür. Kanımca, İsmet Paşa'nın ve hükümetin devletçiliği nasıl anladığını ortaya koyabilmek için, bu nutka dikkatle bakmak gerekir. Önce, *nutkun*, çok büyük bir kısmının demiryolu siyaseti üzerinde odaklaştığını ve bu siyasetin hesabını verdiğini belirtmeliyiz. İkinci olarak, bu nutukta, İsmet Paşa'nın sık sık "*muhterem muarızı Fethi Bey*" den söz ettiği görülmektedir. Üçüncü bir nokta, İsmet Paşa'nın bu nutukta, genel ekonomi siyasetinin hesabını vermeye çalışmış olmasıdır. Devlet gelirlerinin kaynak dağılımından, yabancı sermayenin rolüne ve tekellerin durumuna kadar hemen her konuya değinmiş ve âdeta bir seçim psikolojisi içinde genel bir değerlendirme yapmıştır. Dördüncü en önemli olan nokta, otuz beş sayfa tutan nutukta, devletçilik görüşüne on iki satır-

la değinilmiş olmasıdır. Devletçiliğin nasıl ele alındığını yansıtmaması bakımından bu satırları aşağıya geçiriyorum:

“Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikâmete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fıtrî temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükûmeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülâtına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyum. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı şey midir?” (M. Rıza, 1933: 314,315).

Yukardaki satırlardan açıkça anlaşılacağı gibi “mutedil devletçilik” adı altında İsmet Paşa’nın ortaya koyduğu görüş, devletin genel toplumsal sorumluluklarını belirleyen yaklaşımdan başka bir şey değildir. Bu arada önemle üzerinde durulması gereken nokta, aynı ay, yaklaşık olarak yirmi gün önce (12 Ağustos’ta) Serbest Fırka’nın resmen kurulmuş olmasıdır. Öyle anlaşılıyor ki, Serbest Fırka kurulunca, İsmet Paşa, Sivas Demiryolunun açılışından yararlanarak, bu Fırka’ya ve onun lideri olan Fethi Bey’e karşı hem cephe almış hem de kendi hükûmetinin uygulamalarının değerlendirilmesini yapmıştır. Bu arada, Fethi Bey’in “liberal” görüşlerine karşı, kendisi “mutedil devletçilik” görüşünü ortaya atmıştır. Yukardaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, bu görüş yeni bir yaklaşım değil, o güne değin uygulanan siyasetin genel bir özelliğiydi. Oysa, o güne değin Cumhuriyet Halk Fırkası’nın uygulamaları (ki İsmet Paşa bunlara “mutedil devletçi” diyordu) Serbest Fırka kurucularından Ağaoğlu’na göre “liberalden daha da liberaldi” (Ağaoğlu, tarihsiz: 30).

Öyle anlaşılıyor ki, “mutedil devletçilik” görüşü bir yenilik değil, eski uygulamalara yeni bir isim getiriyordu. Bu yargı, yine 1930 yılında Afet İnan tarafından yayımlanan ve Atatürk tarafından yazdırılan *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler* kitabındaki tanımla da desteklenmektedir:

“Bizim takibini muvafık gördüğümüz (mutedil devletçilik) prensibi; bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususî ve ferdî, iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenit Kollektivizm, Komünizm gibi bir sistem değildir.” (Afet İnan, 1930:80).

Bu tanımdan da açıkça görüldüğü gibi “mutedil devletçilik” fikri, olmayana ergi yönemi kullanılarak, kolektivizm, sosyalizm ve komünizm gibi kavramlara gönderme yapılarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Bir başka deyişle, “mutedil devletçiliğin” ne olduğu değil, ne olmadığı daha önemli bir nokta olarak ortaya konulmaktadır.

Afet İnan’ın 1931’de basılan *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler* kitabının ikincisinde 59. sayfada, “mutedil” sözcüğü kaldırılarak “devletçilik” şöyle tanımlanmış: (Bu tanımlı bizzat Atatürk’ün dikte ettirdiğini Afet İnan söylüyor.) (Afet İnan, 1973: VII).

“Bizim takip ettiğimiz Devletçilik ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi memuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alakadar etmektir.”

Bu tanım, daha sonra, cümlelerin sonu “alakadar etmek mühim esaslarımızdandır” biçiminde değiştirilerek 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası’nın programına aynen konulmuştur. (CHP Programı madde 1 fıkra Ç) (Afet İnan, 1972: 23). Görüldüğü gibi, 1931’de artık, “devletçiliğin” ne olmadığı kadar, ne olduğu da belirlenmeye başlanmıştır. Devletçiliğin ne olduğu ise hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak biçimde “ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmak” olarak tanımlanmıştır.

İşin ilginç yönü, gerek Afet İnan’ın kitabında, gerekse İsmet Paşa’nın Sivas Demiryolunu açış nutkunda sözedilen devletçilik ilkesi ne 2 Ekim 1930’da okunan Dördüncü İsmet Paşa Hükümetinin programında ne de 1 Kasım 1930’da Atatürk’ün Meclisi açış nutkunda geçmektedir. Yalnız Atatürk, bu

nutkunda dünya ekonomik bunalımına değinmiştir (Afet İnan, 1972: 11-113). Ancak Atatürk, Ocak 1931'de, "fırkamızın takip ettiği program iktisadî nokta-i nazardan devletçidir" diyor (Kuruç, 1963: 14). Buna karşılık 9 Mayıs 1931'de okunan Beşinci İsmet Paşa Hükümetinin programında da devletçilikten söz edilmemektedir (Arar, 1968: 59-63). Üstelik bu programda, "dış ticareti tekelimiz altına alacağımız konusunda yayılmış olan haberler hiçbir gerçeğe dayanmamaktadır" denilerek, gerçekten devletçi bir ekonomi siyasetinin bir ögesi bütünüyle yadsınmaktadır. 7 Mart 1935'te okunan Altıncı İnönü Hükümetinin programında da, yalnızca "demiryollarının, rıhtımların ve limanların devlet elinde bulunmasının faydalarından" söz edilmekte, bunun dışında "devletçiliğe" ilişkin başka ifadeler bulunmamaktadır. (Arar, 1968: 64,66). Buna ek olarak, Atatürk'ün de, 1938'de Celal Bayar tarafından okunan Meclisi açış nutkuna değin, 1930-1938 arasındaki Meclisi açış nutuklarında "devletçilik" üzerinde durduğunu görmüyoruz (Afet İnan, 1972: 112-165). Buna karşılık, 1937 yılındaki Meclisi açış nutkunda "Kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmaz" diyor (Afet İnan, 1972: 128). Gerek Atatürk'ün gerekse İnönü'nün, Meclisteki genel sunuşlarında devletçilik üzerinde özellikle durmamalarına karşın, Atatürk'ün Parti içinde devletçilik hakkında birtakım sözler söylediğini görüyoruz. Örneğin, CHP'nin Dördüncü büyük kurultayında 9 Mayıs 1935'te ilk kez devlet işletmelerinden (genellikle DDY'dan) ve "yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni"nden söz etmektedir. (Afet İnan, 1972: 121). İsmet Paşa da, Meclis dışında, devletçilik üzerinde durmaktadır. 1933 yılında *Kadro* dergisine yazdığı makale bunun örneklerinden biridir. Son derece ilginç olan bu makalede İsmet Paşa yine eski "devletçilik" anlayışına uygun olarak gümrük korumalarını, tekeli ve şimendiferleri, bu uygulamanın haklılığı ve yararlılığı konusundaki kanıtlar olarak göstermektedir. Makalenin sonuna doğru da "devlet ancak fertlerin yapamayacağı şeyleri yapmalıdır" ilkesi üzerinde durarak bu ilkeyi olanaklı olduğu ölçüde dar bir biçimde yorumlamaktadır (M. Rıza, 1933. 499-502).

Makalenin en ilginç tarafı, İsmet Paşa'nın başlangıçta devletçiliğin niteliğinin yedi sekiz yıldan beri tartışma konusu yapıldığını söylemesidir. Böylece, bu bildiride, benim temel savım olan "devletçiliğin hiçbir yenilik getirmediği" görüşü desteklenmiş olmaktadır. Çünkü, İsmet Paşa'nın yapısından da anlaşılacağı gibi, yeni Türkiye Cumhuriyeti zaten baştan beri devlete ekonomide belli sorumluluklar ve görevler vermişti. 1930'larda devletçilik sözünün ortaya çıkışı bu görev ve sorumluluklarda önemli bir değişikliği belirlemez. Yalnızca başta belirttiğimiz dört ana grup nedenden dolayı, yeni bir isim, yeni bir etiket yaratır. Bu etiketin 1930'da açık seçik bir biçimde İsmet Paşa'nın ağzından ve Atatürk'ün kaleminden (Afet İnan aracılığı ile) ortaya atılmasının nedeni Serbest Fırka olayıdır. Serbest Fırka ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasındaki farklılıklar (Ahmet Ağaoğlu'nu bile şaşırtacak bir biçimde) liberalizm ile devletçilik arasındaki farklar biçiminde ortaya konulmaya çalışılmıştı.

Şimdi bu savımı irdelemek için, Devletçilik olayının çeşitli açılardan çözümlemesini yapalım.

Devletçilik Uygulamasının Sorumluları ve Genel Tutumları

Devletçilik olayının baş aktörü, hiç kuşkusuz, kendi yaşam döneminde ortaya çıkan her olayda olduğu gibi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Atatürk'ün devletçilik konusundaki görüş ve düşüncelerini yukarda verdim. Bunlar, konuya hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde ışık tutmaktadır. Atatürk, inanmış bir özel girişimcidir. Devletin rolünü de özel girişime destek olarak görmektedir. Bu konudaki yargımı destekleyen en önemli kanıt, onun en yakın çalışma arkadaşı olan İsmet İnönü tarafından belirtilmiştir. İnönü'ye göre de Atatürk "başından itibaren özel teşebbüsü esas tutmuş ve ölünceye kadar bu prensibi tatbik etmiştir" (İpekçi, 1968: 36). İnönü'nün bu sözleri yalnızca Atatürk'ün genel tutumunu, dolayısıyla, onun denetim ve yönetimi altında uygulanan devletçiliğin temel niteliğini değil, aynı zamanda, "başından itibaren" "ölünceye kadar" bu tutumda bir değişiklik olmadığını belirtmesi bakımından da önemlidir. Bu sözler, 1923-1938 döneminde iktisat si-

yasetinde isim ve etiket değişikliğinden başka önemli dalgalanmaların olmamasının nedenini ortaya koymaktadır.

Devletçilik olayının bir başka önemli aktörü İsmet Paşa'dır. Görünüşte, İsmet Paşa devletçiliğin ilk yaratıcısı ve en ısrarlı izleyicisi gibidir. Aslında, kendi kafasındaki rolün bu olduğundan hiç kuşku da yoktur. O dönemde, Türkiye'nin yazgısında söz sahibi olanlar arasında kendisine göre devletçiliğin en içten destekleyicisidir. Fakat, devletçilik ile İsmet Paşa arasındaki ilişkilerde çok önemli iki nokta vardır ki, bunlar gereğince değerlendirilemezse, İsmet Paşa'nın devletçilik içindeki rolü yeterince anlaşılmaz. *Birinci nokta, İsmet Paşa'nın devletçilik anlayışıdır.* Daha önce sunduğum örneklerden de anlaşılacağı gibi, İsmet Paşa'nın devletçilikten anladığı, devletin bir piyasa ekonomisi içindeki rolünü aşmaz. Ulusal ekonominin korunması açısından devletin doğal ve yaygın olan görevlerini de İsmet Paşa "devletçilik" içine sokmaktadır. İkinci nokta ise, birinciden daha önemlidir. *İsmet Paşa, başbakan olarak hükümetin siyasetinden sorumludur ama, ekonomik konuda çoğu zaman Atatürk'ün müdahaleleri belirleyici rol oynar. İsmet Paşa, İktisat Vekilleri ile Atatürk arasında ikinci ve hatta kimi zaman etkisiz bir plana düşer.* Nitekim, devletçilik uygulamalarının başlangıç aşamalarında, selüloz-kâğıt fabrikasının kuruluşu sırasında, Celal Bayar'ın lideri olduğu İş Bankası grubunun müdahalesi sonunda, Atatürk, İsmet Paşa'nın İktisat Vekili Mustafa Şeref'i sofrasında azarlar ve istifaya zorlar. Mustafa Şeref'in yerine İktisat Vekili olan kişi Celal Bayar'dır (Aydemir, 1966: 454-460). Bu olay devletçilik uygulamasında iki kişinin daha, Mustafa Şeref ile Celal Bayar'ın da tutumlarının da önemli olduğunu bize gösterir. Önce Mustafa Şeref'in üzerinde durulm.

Devletçilik uygulaması söz konusu olduğu sıralarda İktisat Vekili olan Mustafa Şeref aslında inanmış bir liberaldir. Ekonomik nitelikteki kamu hizmetlerinin bile özel ayrıcalıklı şirketler tarafından yürütülmesini savunan Mustafa Şeref, *devletin elindeki işletmelerin birkaç yıl içinde özel kesime geçeceğini muştulayan vekildir* (Boratav, 1974: 87-88). İşte sözde devletçi döne-

min başlangıcındaki sorumlu iktisat vekili böylesine bir tutum ve anlayış içindedir.

Mustafa Şeref'in yerine iktisat vekili olan Celal Bayar'ın tutum ve davranışları üzerinde uzun boylu durmaya gerek yoktur. Çünkü bu grup içinde tutum ve davranışları, uzun yıllar Türk siyasal yaşamında gözlenebilmiş bir liderdir. Özel girişimin erdemlerine olan inancı çeşitli uygulamalarda ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ilginç olan nokta, Celal Bayar'ın iktisat vekili olma biçimidir. Celal Bayar, Atatürk'ün müdahalesiyle, hükümete karşı, İş Bankası grubunun yaklaşımlarını savunan kişi olarak hükümete girer. İktisat vekili olduktan sonra da hemen şu bildiriye yayımlar:

"Kanaatimce memleketin iktisat ve faaliyet sahasında fertlerin ve devletin müşterek mesaisiyle yaratılacak, yapılacak sayısız işler vardır. Bu mühim iş millî iktisadiyatımızın inkişafı için seferber edilecek olan bütün bu millî kuvvetlerin faaliyeti arasında hesaplı ve samimi bir ahenk temin etmektir... Nerde iş hayatı, sanayi hayatı, kazançlı ticaret hayatı, ziraî faaliyet varsa, o muhitte mutlaka nisbî refah ve huzur fazlalığı vardır" (Kuruç, 1963: 19).

Celal Bayar'ın iktisat vekilliğine gelmesi, Boratav'a göre, devletçilik adı altında alınmış olan müdahaleci kararlardan, tutum ve uygulamalardan "temkinli fakat belirli bir geri dönmeyi temsil eder" (1974: 172). Aslında az ilerde göreceğimiz gibi bu konuda o tarihe dek alınmış çok ciddî ve önemli kararlar da yoktur zaten. Örneğin 1931 yılı için, Boratav, "bir temel ilke ve bir politika olarak devletçiliğin hemen hemen hiçbir şey ifade etmediği... anlaşılmaktadır" demektedir (1974: 86).

Sonuç olarak sözde devletçilik uygulamasının bütün sorumlularının özel girişimin erdemlerine inanan kişilerden oluştuğu ve devletçiliği özel girişimi destekleyici olarak kullandıkları ortaya çıkmaktadır.

Devletçilik Uygulaması ve Kadro Hareketi

Devletçilik ilkesinin, amaçları dışında, piyasa ekonomisinden farklı bir düzen gerçekleştirmeye yönelik olduğu konusunda-

ki yanlış yargıların önemli bir kısmı, o dönemde ortaya çıkan *Kadro* hareketine dayanılarak verilmiştir. Oysa, *Kadro* hareketi ne ciddi anlamda bir sosyalist harekettir, ne de o dönemdeki devletçilik uygulamaları üzerinde etkin olabilmıştır. Aslında, Atatürk İhtilali'nin ülke içinde sosyalist bir devrim getirmediği o dönemin sosyalistleri tarafından da gözlenmiştir. Bu sosyalistlerin bir kesimi, Atatürk'e karşı cephe alırken, bir başka kesimi de, kendilerine göre yorumladıkları bir sosyalist eylem içinde, *Kadro* dergisi çerçevesinde Atatürk İhtilali ile bütünleşmeye çalışıyorlardı. *Kadro*'cular 1930'lardaki temel çelişkinin, sınıf çelişkisiyle birlikte, "metropoller ve koloniler arasında" görülen uluslararası bir nitelik taşıdığı savını öne sürüyorlardı (Aydemir, 1968: 39-57). Bu uluslararası çelişkinin çözülmesi için de, gelişmiş metropollere karşı, ekonomiyi güçlendirmek için geniş kapsamlı bir devlet müdahalesinin gerekli olduğunu savunuyorlardı. Timur'un sözcükleriyle *Kadro*'cular "devlet müdahaleciliğini ve devlet kapitalizmini ekonomiye ege-men kılmak ümidiyle Atatürk'e hizmetlerini sunan, orta sınıf kökenli küçük bir 'Kadro'durlar" (Timur, 1971: 219). Daha yukarıda değindiğim makalesi ile, İsmet Paşa da *Kadro*'da gözükür. Bu makale aslında devlet müdahaleciliği açısından son derece masum düşünceleri savunmaktadır. Fakat, bu yazı oldukça sert tepkilere yol açar. Toplumun yapısı ve güç dengesi-nin bu denli "masumca" fikirlere bile tahammülü yoktur. Çıkan tartışmalar, o günkü uygulamalarla birlikte değerlendirildiğinde yine Boratav, "İş Bankasının iktidarda, Başvekilin ise muhalefette olduğu" izleniminin edinildiğini söyler (1974: 150).

Sonuç olarak, sözde devletçilik uygulamasının, Kadro hareketi-nin savunduğu 'devlet kapitalizmi' fikrinin bile gerisinde kaldığını söyleyebilirim.

Devletçilik ve Sanayi Planları

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Sovyet uzmanlarının yardımı ve Sovyet Hükümetinin malî destek sözü ile hazırlanmıştır. 1934'te kabul edilen bu plana göre yatırımların 41.553.000 lira-sı Sümerbank tarafından gerçekleştirilecek, 2.400.000 liralık

kısmı İş Bankası'na yapılacaktır. Sümerbank yatırımlarının 10.515.000 liralık kısmı Rusya'dan getirilecektir. Böylece planın malî portresi 43.953.000 Türk Lirası olmaktadır. Sovyet Rusya'dan 16.000.000 Türk Liralık kredi sağlandığına göre, bu kredinin 10.5 milyonu Sümerbank'a verilince Devletin Sümerbank'a kredinin taksit ödemeleriyle birlikte beş yıl için, yılda 6 milyon vermesi karara bağlanmıştır (Afet İnan, 1972: 141-143). Sovyet kredisinin kalan 6 milyonluk kısmının ileride demir ve elektirifikasyon işlerinde kullanılması düşünülmektedir.

Görüldüğü gibi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı esas olarak Sümerbank'ın sorumluluğunda gerçekleştirilmek üzere hazırlanmıştır. Bu nedenle Sümerbank olayına daha yakından ve dikkatle (o dönemin koşulları içinde) bakmak gerekmektedir.

Sümerbank olayı, birtakım izlenimci düşünür ya da yazarların sandığı gibi devletçilik konusunda ileriye doğru atılmış bir adım değildir. Tam tersine, Sümerbank'ın kuruluşu, devletçilik uygulamalarında bir geriye dönüştür. Olayın tarihsel gelişimi çok kısaca şöyledir: Önce 1925 yılında Sanayî ve Maadin Bankası kuruldu. Bu bankanın görevi devletin elindeki kuruluşları özel kesime devredilene dek yönetmek, yeni kuruluşlara ortak olmak, özel kesime kredi açmak biçiminde sayılmıştı. Böylece devletin özel kesimi doğrudan desteklemesi amacına yönelik bir kuruluş oluşturulmuştu. Bir süre sonra, Temmuz 1932 tarihinde yerini, Devlet Sanayî Ofisi ve Sanayî Kredi Bankası olarak iki ayrı kuruluşa bırakarak ortadan kalktı. Banka, özel kesimin kredi gereksinmesini karşılamak üzere kurulmuş olmakla birlikte, şirketlere ortaklığı önlenmişti. Ayrıca kaldırılan gümrük bağışıklıkları da Bankanın kredileriyle karşılanacaktı. Fakat gümrük bağışıklıklarının kaldırılması özel kesim taraftarlarını çok tedirgin etti. Devlet Sanayi Ofisi ise, devlet işletmeleri kurmak ve kurulmuş olan devlet işletmelerini yönetmekle görevlendirilmişti. Ayrıca özel kesimin işletme kurması da belli koşullarla bakanlar kurulunun iznine bağlanıyordu. Görüldüğü gibi, Sanayî ve Maadin Bankasına oranla, gerek Sanayî Kredi Bankası gerekse Devlet Sanayi Ofisi daha "devletçi" nitelik taşırlar. Bu anlamda, "devletçilik"

bakımından ileri bir adımı belirlemektedirler. Fakat her iki kuruluş da yaklaşık olarak bir yıl sonra (aslında on bir ay sonra) kaldırılarak yerlerine Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank, bütün devlet işletmelerini devir almakla, yeni işletmeler kurmakla, kurulacak işletmelere ortak olmakla ve kredi sağlamakla görevlendirilmişti. Banka devraldığı mevcut işletmeler, özel kesime devredebilecekti. Görüldüğü gibi, Sümerbank, Devlet Sanayi Ofisi'ne göre, devletçilik açısından bir geriye dönüşü vurgulamaktadır. Zaten Devlet Sanayi Ofisi'nin ömrü bir yıldan bile az olmuştur.

İşte Birinci Beş Yıllık Plan, böyle bir tarihsel geçmişe sahip olan Sümerbank'ın omuzlarında ve Sovyet desteği ile gerçekleştirilecekti. Planın sunuş bölümünde, uzun uzun dünya ekonomisi çözümlenmekte ve ekonomik bunalım üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda Birinci Sanayi Planının, dünya ekonomik bunalımından etkilendiği açıkça ortadadır. Sunuş yazısı, gelişmiş ülkeler karşısında Türk ekonomisinin dünya bunalımından da yararlanarak güçlendirilmesini önermektedir. Böyle geniş kapsamlı bir uygulamayı ise, zorunlu olarak devletin gerçekleştirmesi istenmektedir. Buna karşılık, hemen, *"bu anasanyayı, hususî teşebbüs ve sermaye erbabına da daha çok geniş ve fâideli 'İndustrie' imkânları bahşedecektir"* denilerek, önerilen planın özel girişimcilere yararlı olacağı vurgulanmaktadır (Afet İnan, 1972: Raporlar, 13).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı bu verilerin ışığı altında değerlendirildiği zaman, *Planın ardında yatan temel ögenin "devletçilik" değil, dünya ekonomik bunalımı olduğu ortaya çıkmaktadır.* Devletçilik, olsa olsa, bu bunalımdan en yüksek yararı sağlamak için atılacak adımların saptanmasında ortaya çıkan bir yol olarak belirmektedir. Bir başka deyişle, "devletçilik" anlayışı Birinci Sanayi Planını değil, Plan, "devletçilik" anlayışını doğurmuştur denilebilir. Planın tartışılması ve kabulü 1933 ve 1934 yıllarını kapsamaktadır. Dikkat edilirse bu yıllar, "devletçilik" kavramı üzerindeki tartışmaların hâlâ bütün hızı ile sürdüğü ve uygulamadan uygulamaya atlandığı yıllardır. Kanımca, örneğin Boratav'a devletçiliğin 1934-1937 yılları arasında

rayına oturduğunu söylettiren nesnel koşullar Birinci Planın yarattığı ortamda biçimlenmiştir (1972: 150). Oysa, 1933 yılı, devletçilik anlayışından geri dönüşleri vurgulamıştır bile.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na gelince, bu Plan 1936 yılında yayımlanmıştır. Kitabın başına, Atatürk'ün devletçiliğin ne olduğunu ve ne olmadığını belirleyen sözleri konulmuştur. Bunun dışında, Plan metninde devletçiliğe ilişkin başka bir yorum yoktur. Konular, genellikle "millî ekonomi" açısından ele alınmıştır. Yalnızca sunuş yazısının sonunda, "*Devletçiliğimizin, hariç ve dahilde duyulan bazı yanlış telâkkilere rağmen, hususî teşebbüslere daima zahir olduğunu ispat eder*" denilmektedir. İşin ilginç yönü cümle şöyle devam etmektedir: "*Bu hakikati veciz ve sarih olarak ifade eden, ulu Atatürk'ün Devletçiliğimiz hakkındaki sözleri, bu plana şiar olarak en başta konmuştur*" (Afet İnan, 1973: 8). Görüldüğü gibi, Atatürk'ün devletçiliği özel girişime destek olmak biçiminde anladığı savı, yalnızca günümüzde ileri sürülen bir görüş değildir. Bu, o gün de kabul edilen bir gerçektir.

Devletçilik ve Türkiye'nin Genel Ekonomik Siyaseti

Devletçiliğin gerçekçi bir değerlendirilmesinin yapılması için, sözde devletçi dönemden öncesini ve sonrasını da kapsayacak biçimde, Türkiye Cumhuriyeti'nin genel ekonomik siyasetine bakmak gerekir. Daha sonra da devletçi dönemi belirlediği öne sürülen 1930-1939 dönemi ile, bu dönemin öncesini ve sonrasını karşılaştırmak gerekir.

Önce Türkiye Cumhuriyeti'nin genel ekonomik siyasetine bakalım: Bu siyaset 1923'ten günümüze dek, iki temel niteliğin el ele gelişmesiyle, fazla bir değişiklik göstermeden uzanmıştır. Bu temel nitelikler, batı Avrupa'nın gelişme modeline uygun olarak özel girişimin desteklenmesi ve bu amaçla da devletin ekonomiye müdahalesidir. Şimdi bu açıdan aşağıdaki şu satırlara bakalım:

Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olamaz. Memleketimizin iktisadî manâ ve ihtiyacına, iktisat tarihimizin ruhyatına muvafık başlı başı-

na bir iktisat siyaseti takip eylemek mecburiyetindedir. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerinden hiçbirine mensup değiliz. Ne (bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar) mektebine, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye mekteplerinden değiliz. Bizim de, yeni Türkiye'nin yeni iktisadî manâsına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben (Yeni Türkiye İktisat Mektebi) diyorum... İktisadî teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-ü şahsî tarafından deruhte edilmelidir. Meselâ büyük kredi müessesatını, sanayi teşebbüsatını ilâh. Devlet idare edecektir... Hülâsa bazı hususatta iktisadiyatımız devletleştirme usûlünü takip edecek, bazı hususatta iktisadî teşebbüslerini şahsî teşebbüslere terk edecektir. (Ökçün, 1971. 262-263).

Bir de şu satırları okuyalım:

Gelişen bir ekonomide Devlete düşen görevleri geleneksel bir görüşle sınırlandırmaya imkân yoktur. İktisadî kalkınma yurdun sosyal ve ekonomik düzeninde değişimleri gerektiren sosyal bir olaydır. Bunun gerçekleşmesi ve huzur ve istikrarın sağlanması adil bir gelir dağılımı ve dengeli bir üretim bünyesi gibi, ancak Devlet otoritesinin müdahalesiyle gerçekleşecek bazı şartlara bağlıdır. Özel sektörün iktisadî kalkınmanın bütün şartlarını yalnız başına yerine getirmesi mümkün değildir. (DPT, 1964. 59).

İlk bölüm alıntı, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde söylediği sözlerdir. İkinci Bölüm ise Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan alınmıştır. Görüldüğü gibi aralarında kırk yıllık bir fark olan bu sözler aslında, temel olarak aynı düşüncelerin belirtilmesini vurguluyorlar. *Bu durum, hiç kuşkusuz benim, 1923'ten bu yana Türkiye'nin ekonomik siyasetinde önemli bir değişiklik olmamıştır savımı destekliyor.* Aslında "devletçilik" uygulamasının temel fikirleri, Kemalizm'in pek çok ögesi gibi Osmanlı imparatorluğu dönemindeki uygulamalardan kaynaklanmaktadır. *Bir görüşe göre, Atatürk dönemindeki "devletçiliğin" kökleri 1840'lara dek uzanır* (Clark, 1974). Ekonomik siyaset bakımından, aslında dış ülkelerin sömürüsünün önlenmesi dışında, Osmanlı-Türk toplumsal değişme çizgisinde pek büyük bir fark yoktur. Özellikle

Cumhuriyet döneminin ekonomik siyaseti, zaman zaman farklı etiketler kullanılmış olmakla birlikte ana öğeler bakımından 1923'ten günümüze dek örnek bir nitelik taşır (Kongar, 196: 222-283). Bu genel siyasetin temel çizgileri, devletin çeşitli korumaları, özendirmeleri ve ana sanayi yatırımları biçiminde gelişmiştir. Sabit sermaye yatırımları içinde kamu ve özel kesim payları da bu konuda, önemli siyaset değişiklikleri olmadığını bize göstermektedir. (Kongar: 1976-248).

Bu genel eğilimi (1923'ten beri önemli ekonomik siyaset değişiklikleri olmadığı eğilimini) saptadıktan sonra, 1930-1939 dönemini, belli ölçütler bakımından kendinden önceki ve sonrakı dönemlerle karşılaştırabiliriz. 1930'dan önceki döneme baktığımızda, Sanayî ve Maadin Bankası'nın devlete ait olan ve sayıları 1915'te 22 olan fabrikaları devraldığını görüyoruz. Bu arada, Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası vardır. (Sağlam, 1976: 13-16). Görüldüğü gibi 1930'dan çok daha önce, devlet işletmeciliği, Osmanlılarda vardı.

1970'lere gelindiğinde, Türkiye'de 108 tane Kamu İktisadî Kuruluşu vardır. Bunların 19 tanesi, 1930-1939 arası (1939 dahil) kurulmuştur. 4 tanesinin kuruluşu 1930'dan öncedir. Geri kalan 85 tane kamu kuruluşu 1940'tan sonra kurulmuştur. (Devlet İstatistik Enstitüsü: Yayın no. 628). Bu rakamlardan da açıkça anlaşılabacağı gibi, devletin ekonomiye karışması işletmeler açısından "devletçi" diye adlandırılan dönemden sonra çok daha önem kazanmıştır. *Böylece devletçilik uygulamalarının, "devletçi" denen dönemi bütünüyle aştığı ortaya çıkmaktadır.*

Devletçiliğin Günümüzdeki Sonuçları:

Sınıfsal açıdan devletçilik denilen olaya bakıldığında, bürokratların, devlet desteği ile bir burjuva sınıfı yarattıkları konusunda, hemen hemen bütün gözlemciler ve düşünürler birleşmiş görünmektedirler (Afet İnan, 1972: 185; Glasneck, 1976: 266-267; Steinhaus, 1873:208; Yerasimos, 1976: 1300; Eliçin, 1970; Boratav, 1974: 11; Kongar, 1976: 122-123, 23),239).

Devletçi denilen dönemi yaşamış ve bu döneme katkılarda bulunmuş bir gözlemci, araştırmacı ve düşünür, o dönemle günümüz arasında bir karşılaştırma yaparak şu yargıyı vermektedir:

“Bugünkü Türkiye, Atatürk’ün benimsediği ‘imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir millet’ ülküsü ve çabası yerine oligarşik bir kapitalizm, nizamı içinde kalkınmak yoluna yönelmiştir” (Aydemir, 1968: 19-20).

Yukardaki satırlarda, başarısızlıkla sonuçlanmış bir *Kadro* eyleminin düş kırıklığının yansımaları görmemek olanağı yoktur. Fakat ‘devletçilik’ döneminin günümüzdeki yansımaları da oldukça gerçekçi bir biçimde yansıtmaktadır bu sözler.

Aslında geçmişin, bugünkü sonuçları açısından değerlendirilmesi için, ilk yapılacak iş, bugünkü toplumsal ve ekonomik yapıya doğru teşhisler koymaktır. Bu görev bizi, Türkiye’de “karma ekonomi” denilen düzen üzerinde bir an durmaya yöneltecektir. Bilindiği gibi, ekonomiler iki temel mantıkla çalışır. Birinci temel mantık, serbest piyasa düzenine dayalı fiyat mekanizmasıdır. İkinci temel mantık ise, denetim altında bir ekonomiyi belirleyen merkezî planlamadır. Hangi mal ve hizmetlerin, ne kadar ve kimin için üretileceği, birinci düzende, ilke olarak fiyat mekanizması ile, ikinci düzende ise planlama kararları ile belirlenir. Aslında gerek fiyat’a dayalı ekonomi modeli, gerekse merkezî ve kapsamlı plana dayalı ekonomi modeli, soyut ve ideal modellerdir. Gerçekte, uygulamalar açısından, her iki model de saf, katışıksız, ideal biçimleriyle görülmez. Fiyat mekanizmasına çeşitli müdahaleler yapılır ve ekonomi üzerinde çeşitli denetimler görülür. Öte yandan plan kavramının geçerli olduğu düzenlerde de, çeşitli uyarlamalar amacıyla fiyattan yararlanılmaktadır. Bu anlamda, dünya üzerindeki bütün ekonomiler “karma” nitelik taşırlar. Oysa, her “karma” modelin bir temel mantığı vardır. Bu temel mantık plan kavramına, ya da fiyat kavramına dayanır. Bu anlamda, “karma” ekonomi modeli, bir üçüncü yol belirlemez. Çünkü, her “karma” model ya planlı ekonomiye yani sosyaliz-

me, ya da serbest piyasaya, yani, kapitalizme dönüktür. İşte bu açıdan bakıldığında, Türkiye'deki "karma" model, kapitalizme dönük bir karma ekonomiyi belirler.

Bu ilkeler çerçevesinde, geçmişte "devletçilik" diye adlandırılan ve aslında Cumhuriyet'in kuruluşundan beri, günümüze dek süregelen ekonomi siyasetinin, Türkiye'de ekonomik olarak kapitalizmi geliştirdiği, sınıfsal olarak da burjuvaziyi yaratarak güçlendirdiği, açıkça ortadadır.

şimdi çok kısaca bu olayın mekanizmasına bakalım. Devlet kuruluşları, *birinci* olarak, temel sanayi dallarını kurarak, bu dallara dayalı, yan sanayilerin özel girişimciler tarafından geliştirilmelerine yol açmıştır. *İkinci* olarak, devlet birtakım alanlarda yüksek kr oranları saptayarak, nc görevini yaptığı bu alanlara özel girişimcilerin yatırımlar yapmalarını sağlamıştır. *nc* olarak, devlet işletmelerinde üretilen malların, doğrudan tketickiye aktarılması yerine, araya özel kişilerden ya da firmalardan oluşan aracılar sokularak, ticaret sermayesinin gelişmesine yardımcı olunmuştur. *Dördüncü* olarak, devlet personel eğitiminde ve sağlanmasıda özel girişime yardımcı olmuştur. Yurt dışı burslarla eğitilen uzmanlar, yurda dönüşlerinde bir süre kamu iktisadi teşebbüslerinde çalıştıktan sonra, yeterli deneyi kazanınca özel girişime atlamışlardır (zmen, 1967. 351-352, Koç, 1973: 136). (şimdilerde bu işlevi Devlet Planlama Teşkilatı yüklenmiş görünmektedir). *Beşinci* ve son bir destek, devlet işletmelerinin ihaleler yoluyla, özel girişimcileri desteklemesidir.

Yukarda sayılan bu beş öğe, devletin, ekonomik olarak özel girişime sağladığı tüm destekleri değil, yalnız ve yalnız, devlet işletmeleri yoluyla, özel kesime sağlanan yararları kapsamaktadır. Yoksa, hepimizin bildiği gibi, devletin özel kesime olan desteği çok daha kapsamlı ve ayrıntılıdır.

Devletçiliğin günümüzdeki sonuçları belirlenirken, dikkat edilmesi gereken bir nokta, bu çözümlemelerin, bugünkü toplumsal-ekonomik düzen çerçevesinde yapıldığıdır. Günümüzün düzeni, kapitalizme dönük karma ekonomi olduğu için, sözde devletçilik denilen dönemin de bunu güçlendirdiğini

söylüyoruz. Oysa, yarın toplumsal ve ekonomik olarak köklü bir dönüşüm olan ve örneğin, Türkiye'nin düzeni planlı ekonomiye uyarlansa, belki de bu uyarlamanın çabuklaştırılması bakımından, devlet işletmelerinin önemli bir rolü olabilir. O zaman, bütün bu çözümler tersine dönerek, sözde devletçi denen dönemin, ya da uygulamaların, Türkiye'de bir sosyalist ekonominin kuruluşuna yol açtığı söylenebilir. Bu örneği, toplumbilimdeki değerlendirme yönteminin, geçmişi, bugüne göre ne biçimde ele alması gerektiğinin bir belirtisi olarak, bu bildirimin metodolojik bir açıklaması olarak verdim.

Özet ve Sonuçlar

1. Devletçilik adı verilen uygulama, 1930-1939 dönemine özgü değildir. Cumhuriyet'in kuruluşundan, günümüze dek uygulanan ekonomik siyaseti simgeler.

2. Devletçilik adı altında yapılan uygulama, esas olarak, Türkiye'de kapitalist gelişmeye yol açmış ve ulusal sermayeyi destekleyerek güçlendirmiştir.

3. Devletçilik adı altında yapılan uygulama, Türkiye'ye özgü bir uygulama değildir. Batı Almanya'dan Gana'ya, İsrail ve İsveç'ten, Macaristan ve Polonya'ya dek birçok ülkede, devlet, kamu iktisadî teşebbüsleri kurmuş ve ekonomiye yaptığı çeşitli müdahaleleri, bu yolla da pekiştirmiştir. (Özmen, 1976: 60). İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya gibi, kapitalizmin ileri aşamasını belirleyen ülkelerde bile, örneğin ulaşım ve enerji kuruluşlarının çoğunun yüzde yüzü devlete ait işletmeler olduğunu görüyoruz (Özmen, 1967: 66).

4. Devletçilik adı verilen uygulamanın baş aktörü sanıldığı gibi İsmet Paşa değil, Atatürk ve Celal Bayar'dır.

5. Devletin ekonomiye müdahalesinin ve bizzat işletmeler kurmasının "devletçilik" etiketi altında 1930'da İsmet Paşa tarafından belirtilmesinin nedeni, o dönemdeki yeni etiketler arayışı ile birlikte, Serbest Fırka'nın Cumhuriyet Halk Fırkası'na "liberal" bir çizgide muhalefet yapmak üzere kurulmuş olmasıdır.

6. Devletin işletmeci kuruluşları, kapitalist bir ekonomide, fiyat mekanizmasının dışındaki ilkelere göre işletildiğinden, (toplumsal yarar ve siyasal çıkar gibi), zarar etmeye mahkûm gözükmetedirler (Bakınız ek 1).

7. Özel girişimle bütünleşme gösteren kamu iktisadi kuruluşları ekonominin genel eğilimlerine koşut olarak, montaj sanayii ve yabancı sermaye ile de destekleyici işbirliğine girmişlerdir (Bakınız, ek 2).

Kullanılan Kaynaklar

Bilindiği gibi gerek devletçilik, gerekse yakın tarihimiz üzerindeki kaynaklar oldukça zengindir. Bu nedenle ben burada, yalnızca bu bildiride doğrudan gönderme yaptığım kaynakları belirlemekle yetindim. Bu, bildirinin hazırlanmasında sadece bu kaynaklardan yararlanılmış demek değildir.

Ağaoğlu, Ahmet, tarihsiz, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi.

Arar, İsmail, 1968, **Hükümet Programları, 1920-1965**, İstanbul, Burçak Yayınevi.

Aydemir, Şevket Süreyya, 1968, **İkinci Adam I**, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Aydemir, Şevket Süreyya, 1986, **İnkılap ve Kadro**, İstanbul, Remzi Kitabevi

Boratav, Korkut, 1974, **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

Clark, Edward C., 1974, **“The Ottoman Industrial Revolution”, Middle East Studies 5.**

Devlet İstatistik Enstitüsü, **Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları**, Yayın no. 628, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü.

Devlet Planlama Teşkilatı, 1964, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, DPT.

Eliçin, Emin Türk, 1970. **Kemalist Devrim İdeolojisi**, İstanbul, Ant Yayınları.

Glasneck, Johannes, 1976, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye** (çev. Arif Gelen), Ankara, Onur Yayınları.

İnan, Afet, 1930, **Yurt Bilgisi Notlarından, Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**, İstanbul, Milliyet Matbaası.

- İnan, Afet, 1972, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, 1933, Ankara Türk Tarih Kurumu.
- İnan, Afet, 1973, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı*, 1936, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- İpekçi, Abdi, 1968, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Koç, Vehbi, 1973, *Hayat Hikâyem*, İstanbul, Apa Ofset Basımevi.
- Kongar, Emre, 1976, *İmparatorluktan Günümüze, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Kuruç, Bilsay, 1963, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Ökçün, Gündüz, 1971, *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Özmen Selahattin, 1967, *Türkiye'de ve Dünya'da İktisadi Devlet Teşekkülleri*, Ankara, Sevinç Matbaası.
- Rıza, M. 1933, *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimai Nutukları, 1920-1933*, Ankara, Başvekalet Matbaası.
- Sağlam, Dünder, 1967, *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme İktisadi ve Muhasebe Enstitüsü.
- Steinhaus, Kurt, 1973, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi* (çev. M. Akkaş), İstanbul, Sander Yayınları.
- Timur, Taner, 1971, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1946*, Ankara Doğan Yayınevi.
- Yerasimos, Stefanos, 1976, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3 (çev. Babür Kuzucu), İstanbul, Gözlem Yayınları.

EK 1

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (İşletmeciler Kuruluşları)

Yıllar	Kârlar Toplamı	Zararlar Toplamı	Fark (Milyon TL)
1970	+ 1.332,1	- 1.924,4	- 592,3
1971	+ 1.919,4	- 1.090,4	+ 829,0
1972	+ 2.623,2	- 1.172,6	+ 1.450,6
1973	+ 2.250,7	- 1.897,0	+ 353,7
1974	+ 4.345,3	- 3.515,7	+ 829,6
1975	+ 3.587,0	- 5.837,0	- 2.250,0
1976*	+ 4.131,5	- 9.224,7	- 5.093,2

(*) Tahmin.

Kaynak: DPT verileri

EK 2

Kamu İktisadi Teşekküllerinin Başka Şirketlerdeki Katılma Payları (1975)

M.K.E.K. İŞTİRAKLERİ

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
RCD Ball Bearings Limited	14.322.476.—	% 10	1.432.247.—
Tofaş Oto Ticaret A.Ş.	60.000.000.—	% 39	23.400.000.—
T.O.E. Türk Otomotiv Endüstrileri A.Ş.	85.000.000.—	% 2,97	2.527.000.—
Azot Sanayi T.A.Ş.	900.000.000.—	% 2,50	22.500.000.—
Tüstaş Türkiye Sınai Tesisleri A.Ş.	5.000.000.—	% 26	1.300.000.—
Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	225.000.000.—	% 22,5	50.740.000.—
Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş.	70.000.000.—	% 30,01	21.008.500.—
FER-AL Ferro Alaşımları A.Ş.	5.000.000.—	% 10	500.000.—
	1.364.322.476.—		123.407.747.—

SÜMERBANK İŞTİRAKLERİ

Nevşehir Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş.	50.000.000.—	% 98,75	49.377.500.—
T. Çimento Sanayii T.A.Ş.	750.000.000.—	% 6	45.000.000.—
Ankara Çimento Sanayii T.A.Ş.	75.000.000.—	% 5,6	4.166.000.—
Kütahya Porselen ve Gıda Sanayii A.Ş.	15.000.000.—	% 16	2.400.000.—
T.Şeker Fabrikaları A.Ş.	500.000.000.—	% 6,64	33.332.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Yurt Ürünleri Sanayii ve Ticaret A.Ş. (Yurttaş)	9.000.000.—	% 3,3	300.000.—
Azot Sanayii T.A.Ş.	900.000.000.—	% 2,50	22.500.000.—
Mensucat Boyaları Sanayii A.Ş.	80.000.000.—	% 91,56	73.250.000.—
T.P.A.O.	2.000.000.000.—	% 0,25	5.000.000.—
Sentetik İplik Fabrikaları A.Ş.	104.000.000.—	% 8,8	9.100.000.—
BASF Sümerbank Türk Kimya Sanayii A.Ş.	60.000.000.—	% 40	23.990.000.—
Soda Sanayii A.Ş.	250.000.000.—	% 20	50.000.000.—
Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	600.000.000.—	% 25,5	153.000.000.—
Mannesman-Sümerbank Boru Endüstrisi A.Ş.	49.550.000.—	% 37,72	17.700.000.—
	5.442.550.000.—		489.115.500.—

TÜRKİYE ÇİMENTO SANAYİİ İŞTİRAKLERİ

Afyon Çimento Sanayii T.A.Ş.	15.000.000.—	% 94,03	14.105.000.—
Balıkesir Çimento Sanayii T.A.Ş.	15.000.000.—	% 87,38	13.107.000.—
Bartın Çimento Sanayii T.A.Ş.	40.000.000.—	% 97,31	38.925.000.—
Çorum Çimento Sanayii T.A.Ş.	20.000.000.—	% 96,13	19.227.200.—
Çukurova Çimento Sanayii T.A.Ş.	62.000.000.—	% 46,92	29.092.500.—
Elazığ-Altınova Çimento Sanayii T.A.Ş.	22.000.000.—	% 97,10	21.361.000.—
Gaziantep Çim. Sanayii T.A.Ş.	17.000.000.—	% 91,88	15.620.500.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Niğde Çim. San. T.A.Ş.	75.000.000.—	% 98,84	74.136.500.—
Söke Çimento San. T.A.Ş.	25.000.000.—	% 95,65	23.913.500.—
Trakya Çimento Sanayii T.A.Ş.	16.000.000.—	% 95,20	15.231.500.—
Ankara Çim. San T.A.Ş.	75.000.000.—	% 40	30.000.000.—
Konya Çim. San. T.A.Ş.	44.000.000.—	% 35,79	15.750.000.—
Bolu Çimento Sanayii ve Ticaret A.Ş.	125.000.000.—	% 35,33	44.165.000.—
Ünye Çimento Sanayii ve Ticaret A.Ş.	125.000.000.—	% 45,93	57.000.000.—
Mardin Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.	175.000.000.—	% 46,23	80.910.00.—
Çimhol Çimento ve Yan Mamulleri Sanayii Holding A.Ş.	20.000.000.—	% 49	9.800.000.—
Sanayii Nakliyat A.Ş.	5.000.000.—	% 6	300.000.—
	876.000.000.—		502.644.700.—

T. DEMİR-ÇELİK İŞLETMELERİ A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Tüstaş-Türkiye Sınai Tesisleri A.Ş.	5.000.000.—	% 22	1.100.000.—
Ereğli Demir ve Çelik Fb. T.A.Ş.	600.000.000.—	% 25,5	153.000.000.—
Mannesman-Sümerbank Boru Endüstrisi A.Ş.	49.550.000.—	% 3,57	1.768.935.—
FER-AL Ferro Alaşımları A.Ş.	5.000.000.—	% 39	1.950.000.—
	659.550.000.—		157.818.935.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
SEKA İŞTİRAKLERİ			
Sanayii Nakliyat A.Ş.	5.000.000.—	% 10	500.000.—
Mannesman-Sümerbank Boru Endüstrisi A.Ş.	49.550.000.—	% 3,57	1.770.000.—
Security-Papers Ltd. Pakistan	2.625.000.—	% 10	262.500.—
Dostel Alüminyum Sülfat Sanayii A.Ş.	10.000.000.—	% 39	3.900.000.—
	67.175.000.—		6.432.500.—
ETİBANK'IN İŞTİRAKLERİ			
T.P.A.O.	2.000.000.000.—	% 0,83	16.665.000.—
Sanayii Nakliyat A.Ş.	5.000.000.—	% 5	250.000.—
Denizcilik Bankası	2.000.000.000.—	% 0,01	300.000.—
D.B. Deniz Nakliyat a.Ş.	750.000.000.—	% 0,03	250.000.—
Azot Sanayii T.A.Ş.	900.000.000.—	% 3,50	31.500.000.—
T. Civa İşletmeleri A.Ş.	15.000.000.—	% 40	6.000.000.—
Asbest Madencilik ve San. A.Ş.	500.000.—	% 35	175.000.—
Karadeniz Bakır İşl. A.Ş.	600.000.000.—	% 49	294.000.000.—
Tasfiye Halinde Türkiye Kredi Bankası A.Ş.	20.000.000.—	% 0,1	20.000.—
T. Bağcılar Bankası T.A.Ş.	5.000.000.—	% 0,4	20.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
T. Halk Bankası A.Ş.	1.000.000.000.—	% 0,025	250.000.—
Kümaş Kütahya Manyezit İşletmeleri A.Ş.	30.000.000.—	% 30	9.000.000.—
Tasfiye Halinde Elektrometalürji Sanayii A.Ş.	30.000.000.—	% 55	16.500.000.—
Çinko-Kurşun Metal Sanayii A.Ş.	400.000.000.—	% 49	196.000.000.—
Samaş Sanayii Madenleri A.Ş.	7.000.000.—	% 35,21	2.465.000.—
Ankara Anonim Türk Sigorta Şti.	3.000.000.—	% 29,75	892.500.—
Anadolu Mermer ve Granit Sanayii A.Ş.	500.000.—	% 34	170.000.—
(Tasfiye Halinde) Krom İşi A.Ş.	1.000.000.—	% 5	50.000.—
	7.767.000.000.—		—

TÜRKİYE ELEKTRİK KURUMU'NUN İŞTİRAKLERİ

AEG Eti Elektrik Endüstrisi A.Ş.	54.800.000.—	% 47,0	26.099.000.—
Çanakkale Seramik Fb. A.Ş.	9.000.000.—	% 33,33	3.000.000.—
Çukurova Elektrik A.Ş.	325.000.000.—	% 25,46	82.750.000.—
Elektrik Teçhizatı İmalatı Tesisatı A.Ş.	10.686.000.—	% 46,70	4.984.000.—
Çelik Halat ve Tel San. A.Ş.	27.000.000.—	% 29,27	7.902.255.—
Kepez ve Antalya Havalisi Elektrik Santralleri T.A.Ş.	30.000.000.—	% 43,68	13.103.210.—
Türk Kablo A.Ö.	56.000.000.—	% 38,0	21.280.000.—
Madeni İnşaat İşleri T.A.Ş.	50.000.000.—	% 49,96	24.980.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Tasfiye Halinde Ege Elektrik T.A.Ş.	26.000.000.— 588.486.000.—	% 4,03	1.050.000.— 185.148.465.—

PETKİM PETROKİMYA A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Petkim Kauçuk A.Ş.	200.000.000.—	% 99,99	199.900.000.—
--------------------	---------------	---------	---------------

PETROL OFİSİ İŞTİRAKLERİ

Isilit Petrol ve Ticaret Ltd. Şti.	1.000.000.—	% 45	450.000.—
Adaş-Akaryakıt Dağıtım A.Ş.	100.000.000.—	% 35	35.000.000.—
Bel-Pet Akaryakıt ve Müşakları Ltd. Şti.	1.000.000.—	% 50	500.000.—
Kıbrıs Türk Petrolleri T.A.Ş.	50.000.000.—	% 17	8.500.000.—
D.B. Deniz Nakliyatı	750.000.000.—	% 0,003	250.000.—
	902.000.000.—		44.700.000.—

T.P.A.O. İŞTİRAKLERİ

Tümaş-Türk Mühendislik Müşavirlik ve Müteahhitlik A.Ş.	6.000.000.—	% 19	1.140.000.—
ISİLİT-Petrol ve Ticaret Limited Şti. (Tasfiye Halin.)	1.000.000.—	% 55	550.000.—
Petkim Petrokimya A.Ş.	1.500.000.000.—	% 54,99	824.870.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
İpragaz A.Ş.	6.000.000.—	% 49	2.940.000.—
DİTAŞ-Deniz İşletmeciliği Tankerciliği A.Ş.	50.000.000.—	% 45	22.500.000.—
İstanbul Petrol Rafineri A.Ş. (İPRAŞ)	500.000.000.—	% 99,5	499.990.000.—
İGSAŞ-İstanbul Gübre Sanayii	340.000.00.—	% 59,97	404.000.000.—
BOTAŞ-Boru Hatlarıyla Petrol Taşıma A.Ş.	200.000.000.—	% 99,99	199.880.000.—
Kıbrıs Türk Petrolleri Ltd. Şti.	50.000.000.—	% 34	17.000.000.—
ISİLİTAŞ Petrol Ürünleri Pazarlama ve Taşıma A.Ş.	10.000.000.—	% 60	6.000.000.—
ADAŞ Akaryakıt Dağıtım A.Ş.	100.000.000.—	% 45	45.000.000.—
	2.763.000.000.—		2.023.870.000.—

T.K.İ İŞTİRAKLERİ

Kömür İşletmeleri A.Ş.	10 000.000.—	% 27	2.700.000.—
Sanayii Nakliyat A.Ş.	5.000.000.—	% 2,40	120.000.—
	15.000.000.—		2.820.000.—

AZOT SANAYİİ T.A.Ş.

Akdeniz Gübre Sanayii A.Ş.	162.000.000.—	% 40	64.800.000.—
Tümaş-Türk Mühendislik Müşavirlik ve Müteahhitlik A.Ş.	6.000.000.—	% 15	900.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Gübre Fabrikaları T.A.Ş.	200.000.000.— 368.000.000.—	% 2,85	5.705.000.— 71.405.000.—

ET-BALIK KURUMU İŞTİRAKLERİ

Antalya Mezbaha ve Soğuk Depoculuk Lmt. Şti.	20.000.—	% 40	8.000.—
Yurt Ürünleri San. ve Tic. A.Ş.	9.000.000.—	% 11,3	993.500.—
Başak Sigorta A.Ş.	3.000.000.—	% 6,6	198.000.—
T. Yapağı ve Tiftik A.Ş.	60.000.000.—	% 3,33	2.000.000.—
Yem Sanayii T.A.Ş.	120.000.000.—	% 6,20	7.450.000.—
Gima-Gıda ve İhtiyaç Mad. T.A.Ş.	48.000.000.—	%6,25	3.000.000.—
Migros Türk T.A.Ş.	9.000.000.—	% 11,667	1.050.030.—
Bursa Soğuk Depoculuk Lmt. Şti.	4.250.000.—	% 52	2.210.000.—
Balıkesir Soğuk Depoculuk Lmt. Şti.	100.000.—	% 49	490.000.—
Kıbrıs Türk Sanayii İşletmeleri Holding Limited Şirketi	100.000.000.—	% 5	5.000.000.—
	353.370.000.—		22.399.530.—

TOPRAK MAHSULLERİ İŞTİRAKLERİ

Yem Sanayii T.A.Ş.	120.000.000.—	% 17,16	20.600.000.—
--------------------	---------------	---------	--------------

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Azmi Milli T.A.Ş.	6.000.000.—	% 52,733	3.164.000.—
GİMA Gıda İhtiyaç Mad. T.A.Ş.	48.000.000.—	% 5,15	2.475.000.—
Migros Türk T.A.Ş.	9.000.000.—	% 13,889	1.250.010.—
Güneş Sigorta A.Ş.	2.500.000.—	% 39,800	995.000.—
Bumaş Karaman Bulgur Sanayii ve Ticaret A.Ş.	10.000.000.—	% 30	3.000.000.—
	195.500.000.—		31.484.010.—

T.SÜT ENDÜSTRİSİ KURUMU İŞTİRAKLERİ

Turhal Süt Sanayii A.Ş.	15.000.000.—	% 16	2.500.000.—
Bolu Süt San. ve Tic. A.Ş.	11.000.000.—	% 25	2.750.000.—
Polsan Süt ve Gıda San. A.Ş.	8.000.000.—	% 25	2.000.000.—
Bingöl Süt. Yem ve Besicilik A.Ş.	17.000.000.—	% 17,65	3.000.000.—
Konya ve Civarı Süt Sanayii A.Ş.	12.000.000.—	% 18,2	2.200.000.—
	63.000.000.—		12.450.000.—

T. ŞEKER FABRİKALARI A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Mars ve Ticaret ve San. A.Ş.	3.000.000.—	% 3,34	100.000.—
Tohum Islah Üretme A.Ş.	2.000.000.—	% 29	580.000.—
Pancar Ekicileri Birliği A.Ş.	1.000.000.—	% 10	100.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Konya Şeker Fabrikaları A.Ş.	30.000.000.—	% 14	4.200.000.—
Pancar Motor San. ve Tic. A.Ş.	60.000.000.—	% 16	9.600.000.—
Kütahya Şek. Fabrikaları A.Ş.	26.000.000.—	% 25	6.500.000.—
Meray Yağ Sanayii ve Ticaret A.Ş.	14.000.000.—	% 30	4.200.000.—
Şeker Sigorta A.Ş.	2.500.000.—	% 8,40	210.000.—
Amasya Şeker Fab. A.Ş.	30.000.000.—	% 10	3.000.000.—
Adapazarı Şek. Fab. A.Ş.	30.000.000.—	% 29,25	8.775.000.—
TAT Konserve Sanayii A.Ş.	30.000.000.—	% 22,5	6.750.000.—
TÜMAŞ Türk Mühendislik Müşavirlik ve Müteahhitlik A.Ş.	6.000.000.—	% 15	900.000.—
Türsat, Tokat Tarım ürünleri Sanayii ve Ticaret A.Ş.	30.000.000.—	% 28,75	8.570.800.—
Sanayii Nakliyat A.Ş.	5.000.000.—	% 10	500.000.—

T. ŞEKER FABRİKALARI A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Yeni Çeltekkömür ve Madencilik A.Ş.	5.000.000.—	% 16	800.000.—
Etüdaş-Erzincan Tarım Ürünleri Üretim ve Değerlendirme A.Ş.	8.000.000.—	% 18,75	1.500.000.—
Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.	36.000.000.—	% 10	3.600.000.—
Şekerbank T.A.Ş.	100.000.000.—	% 1,5	1.500.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Dosan Konserve San. ve Tic. A.Ş.	35.000.000.—	% 14,03	4.910.000.—
Satüdaş Sakarya Tarım Ürünleri ve Değerlendirme A.Ş.	35.000.000.—	% 20	7.000.000.—
Azot Sanayii T.A.Ş.	900.000.000.—	% 0,67	6.000.000.—
GİMA-Gıda ve İhtiyaç Mad. T.A.Ş.	48.000.000.—	% 0,10	50.000.—
Sınırlı Sorumlu Pancar Ekicileri İstihlak Kooperatifleri	490.585.100.—	% 0,12	570.000.—
Kömür İşletmeleri A.Ş.	10.000.000.—	% 10	1.000.000.—
	1.937.085.100.—		80.345.800.—

T.YAPAĞI ve TİFTİK A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Yem Sanayii T.A.Ş.	120.000.000.—	% 0,59	708.800.—
Yapağı ve Tiftik İstihsal ve Satış Kooperatifleri			13.000.—
			721.000.—

YEM SANAYİİ T.A.Ş. İŞTİRAKLERİ

Bandırma Yem Fab. Lmt. Şti.	1.625.000.—	% 24,6	400.000.—
Eskişehir Yem Fab. a.Ş.	2.000.000.—	% 45	900.000.—
Aksaray Yem Fab. A.Ş.	5.000.000.—	% 40	2.000.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Çorum Yem Fab. A.Ş.	6.000.000.—	% 10	600.000.—
Biga Yem Fab. Lmt. Şti.	2.250.000.—	% 45	1.012.500.—
Bingöl Süt Yem ve Besicilik A.Ş.	17.000.000.—	% 17,65	3.000.500.—
Çokuyem-Mersin Yem Fab. Lmt. Şti.	2.500.000.—	% 20	500.000.—
İsparta Yem Fab. A.Ş.	6.000.000.—	% 15	900.000.—
Kayseri Yem Fab. A.Ş.	7.500.000.—	% 13,38	1.000.000.—
Kars Yem Fab. A.Ş.	3.500.000.—	% 30	1.050.000.—
Yemta Tariş Yem Sanayii Lmt. Şti.	5.000.000.—	% 20	10.000.000.—
Sivas Yem Fab. A.Ş.	4.000.000.—	% 25	1.000.000.—
Manisa Yem Fab. A.Ş.	4.000.000.—	% 25	1.000.000.—
Uşak Yem Fab. A.Ş.	3.600.000.—	% 25	900.000.—
	69.975.000.—		15.263.000.—

T.Z.D.K. İŞTİRAKLERİ

Gübre Fabrikaları T.A.Ş.	200.000.000.—	% 1,31	2.615.000.—
Azot Sanayii T.A.Ş.	900.000.000.—	% 0,67	6.000.000.—
Şeker Sigorta A.Ş.	2.500.000.—	% 4	100.000.—
Yem Sanayii T.A.Ş.	120.000.000.—	% 2,37	2.840.000.—
T. Traktör ve Ticaret Makinaları A.Ş.	70.000.000.—	% 10,03	7.021.000.—
T. Yapağı Tiftik A.Ş.	60.000.000.—	% 1,67	1.000.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Güneydoğu Sanayii ve Ticaret A.Ş.	9.000.000.—	% 11,11	1.000.000.—
	1.361.500000.—	—	20.576.000.—

D.B. DENİZ NAKLİYAT T.A.Ş.'NİN İŞTİRAKLERİ

Ray Sigorta A.Ş.	2.000.000.—	% 8,72	174.400.—
------------------	-------------	--------	-----------

DENİZCİLİK BANKASI T.A.O. İŞTİRAKLERİ

D.B. Deniz Nakliyatı T.A.Ş.	750.000.000.—	% 16,48	123.600.000.—
GİMA-Gıda ve İht. Mad. T.A.Ş.	48.000.000.—	% 0,52	250.600.—
Ray Sigorta a.Ş.	2.000.000.—	% 8,72	175.000.—
T.C. Turizm Bankası A.Ş.	600.000.000.—	% 0,17	1.000.000.—
	1.400.000.000.—		125.025.600.—

P.T.T. İŞTİRAKLERİ

T.H.Y.	400.000.000.—	% 0,25	1.000.000.—
İntelsat	600.000.000.—	% 0,05	4.136.609.11.—
Netaş	58.500.000.—	% 8,17	163.400.—
	1.058.500.000.—		5.300.009.11.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
<i>T.C.D.D. İŞLETMESİ İŞTİRAKLERİ</i>			
(T.H.) Raybank	22.800.000.—	% 32,89	7.500.000.—
(T.H.) Turist Seyahat A.Ş.	1.250.000.—	% 12,00	150.000.—
Ray Nimens Limited Şirketi	2.000.000.—	% 41,66	480.000.—
Ray Sigorta A.Ş.	2.000.000.—	% 15,00	300.000.—
T.Hava Yolları A.Ş.	400.000.000.—		100.000.—
EUROFİMA	300.000.000.—	Fr. S % 0,06	691.500.—
	728.050.000.—		9.221.500.—
<i>T.H.Y. İŞTİRAKLERİ</i>			
Ray Sigorta A.Ş.	2.000.000.—	% 8,97	179.500.—
Uçak Servisi A.Ş.	2.500.000.—	% 94,000	2.355.000.—
Kıbrıs Türk Hava Yolları	40.000.000.—	% 50,00	20.000.000.—
Turist Seyahat A.Ş.	1.250.000.—	% 12,000	150.000.000.—
	45.750.000.—		172.534.500.—
<i>TURİZM BANKASI A.Ş. İŞTİRAKLERİ</i>			
Abant ve Bolu Çev. Tur. A.Ş.	2.000.000.—	% 55	1.100.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
İstanbul Porselen San. A.Ş.	15.000.000.—	% 1,10	170.000.—
İstanbul Talih Oyunları Lim. Şti.	2.835.000.—	% 4,76	135.000.—
Turist Seyahat A.Ş.	1.250.000.—	% 58,4	730.000.— (TH)
Kıbrıs Türk Turizm İşt.	20.000.000.—	% 20	4.000.000.—
Türk Arabella Turizm ve Otelcilik Adl. Ort.	600.000.—	% 40	240.000.— (TH)
Hür-Kol-San. Adi. Ort.	500.000.—	% 25	125.000.—
	42.185.000.—		6.500.000.—

D.M.O. İŞTİRAKLERİ

Arçelik A.Ş.	100.000.000.—	% 15	15.000.000.—
--------------	---------------	------	--------------

İLLER BANKASI İŞTİRAKLERİ

(NİGBAŞ) Niğde Beton Sanayii ve TİCARET A.Ş.	9.000.000.—	% 30	2.700.000.—
Güven Türk Anonim Sigorta Şirketi	1.000.000.—	% 20	200.000.—
T.C. Turizm Bankası A.Ş.	600.000.000.—	% 0,04	250.000.—
Su, İnşaat, Makine, Elektrik Ltd. Şti (SİMEL)	6.500.000.—	% 99,331	6.456.515.—
	616.500.000.—		9.606.515.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
EMEKLİ SANDIĞI İŞTİRAKLERİ			
D.B. Deniz Nakliyat T.A.Ş.	750.000.000.—	% 15,30	114.700.000.—
T.P.A.O.	2.000.000.000.—	% 27,36	547.336.000.—
Petkim-Petrokimya A.Ş.	1.500.000.000.—	% 11,70	175.000.000.—
T. Emlak Kredi Bankası A.O.	1.000.000.000.—	% 4,55	45.500.000.—
Tasfiye Halindeki Tütün Bankası T.A.Ş.	10.000.000.—	% 20	2.000.000.—
Emek İnşaat ve İşletme a.Ş.	500.000.—	% 49	245.000.—
Eskişehir Çimento Fab. T.A.Ş.	50.000.000.—	% 20	10.000.000.—
Taksim Otelcilik A.Ş.	260.000.000.—	% 31,43	81.715.000.—
T.C. Merkez Bankası A.Ş.	25.000.000.—	% 1	250.000.—
Kıbrıs Türk Turizm İşl. Ltd. Şti.	20.000.000.—	% 15	3.000.000.—
Emek Turistik Tesisler İşl. Ltd. Şti.	500.000.—	% 40	200.000.—
Anadolu Demiryollar (T.H.)	15.939.050.—		394.658.23.—
	5.631.939.050.		980.340.658.23.—

T. EMLAK KREDİ BANKASI İŞTİRAKLERİ

İstanbul İmar Limited Şti.	10.000.000.—	% 50,00	5.000.000.—
Timlo Türkiye İnşaat ve Malzeme Limited Şti.	30.000.000.—	% 99,60	29.880.000.—
Ankara İmar Limited Şti.	20.000.000.—	% 99,05	19.810.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
T. Çimento Sanayii T.A.Ş.	750.000.000.—	% 5,99	44.925.000.—
Ankara Çimento San. T.A.Ş.	75.000.000.—	% 49,44	37.080.000.—
Balıkesir Çimento San. T.A.Ş.	15.000.000.—	% 0,03	5.000.—
Trakya Çimento Sanayii T.A.Ş.	16.000.000.—	% 0,32	51.000.—
T. Vakıflar Bankası T.A.O.	100.000.000.—	% 2,19	2.197.000.—
Güven Türk Anonim Sigorta Şti.	1.000.000.—	% 39,8	398.000.—
Milli Reasürans T.A.Ş.	1.000.000.—	% 2,5	25.000.—
Umumi Mağazalar T.A.Ş.	10.000.000.—	% 5,00	500.000.—
D.B. Deniz Nakliyatı T.A.Ş.	750.000.000.—	% 0,03	250.000.—
Manisa Pamuklu Mensucat A.Ş.	65.000.000.—	% 0,21	500.000.—
Karaman İplik ve Pam. Men. T.A.Ş.	70.000.000.—	% 0,21	150.000.—
Tutum Bankası T.A.Ş. (TH)	10.000.000.—	% 50,15	5.015.000.—
T.C. Merkez Bankası	25.000.000.—	% 5,25	1.314.000.—
Türk Ticaret Bankası	125.000.000.—	% 0,24	304.750.—
T. İş Bankası	40.000.000.—	% -	400.—
Denizcilik Bankası A.O.	1.750.000.000.—	% 0,01	200.000.—
T. Kredi Bankası A.Ş. (TH)	20.000.000.—	% 0,1	20.000.—
Afyon Çimento Sanayii T.A.Ş.	15.000.000.—	—	5.000.—
Bartın Çimento Sanayii T.A.Ş.	40.000.00.—	—	5.000.—
Çorum Çimento San. T.A.Ş.	20.000.000.—	—	5.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Çukurova Çimento Sanayii T.A.Ş.	62.000.000.—	—	8.000.—
Elazığ-Altınova Çimento Sanayii T.A.Ş.	22.000.000.—	—	5.000.—
Gaziantep Çimento Sanayii T.A.Ş.	17.000.000.—	—	5.000.—
Niğde Çimento Sanayii T.A.Ş.	30.000.000.—	—	5.000.—
Söke Çimento Sanayii T.A.Ş.	25.000.000.—	—	5.000.—
	4.114.000.000.—		147.668.150.—

HALK BANKASI A.O. İŞTİRAKLERİ

Mensucat Boyaları San. A.Ş.	80.000.000.—	% 62,50	500.000.—
GİMA-Gıda ve İhtiyaç Mad. T.A.Ş.	48.000.000.—	% 0,16	75.000.—
S. Sorumlu Birlik Sigorta Kooperatifi	771.200.—	% 0,65	5.000.—
T. Halk Bankası Memur ve Müstahdemleri Tüketim Kooperatifi	101.650.—	% 4,92	5.000.—
	128.872.850.—		585.000.—

T.C. ZİRAAT BANKASI İŞTİRAKLERİ

Gübre Fabrikası T.A.Ş.	200.000.000.—	% 30	60.000.000.—
Aksaray Azmi Milli T.A.Ş.	6.000.000.—	% 30,4	1.826.400.—
T.Şeker Fabrikaları A.Ş.	500.000.000.—	% 33	166.660.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Yurttaş Yurt Ürünleri San. ve Tic. A.Ş.	9.000.000.—	% 36,2	3.258.000.—
Başak Sigorta A.Ş.	3.000.000.—	% 36,6	1.100.000.—
İstanbul Demir-Çelik San. A.Ş.	2.000.000.—	% 40	800.000.—
Yem Sanayii T.A.Ş.	120.000.000.—	% 52	62.160.000.—
Ülfet Gıda ve Sabun San. A.Ş.	35.000.000.—	% 67,2	23.506.000.—
T. Vakıflar Bankası T.A.O.	100.000.000.—	% 1	1.000.000.—
T. Ticaret Bankası A.Ş.	125.000.000.—	% 0,6	750.000.—
Kütahya Şeker Fabrikası T.A.Ş.	26.000.000.—	% 25	6.435.000.—
Çukurova Elektrik A.Ş.	325.000.000.—	% 0,046	15.000.—
Azot Sanayii T.A.Ş.	900.000.000.—	% 3,5	31.500.000.—
Bergama Pamuklu İpliği ve Dokuma Sanayii T.A.Ş.	35.000.000.—	% 4	1.400.000.—
Migros Türk Ticaret A.Ş.	9.000.000.—	% 17	1.500.000.—
Gıda ve İhtiyaç Maddeleri (GİMA) T.A.Ş.	48.000.000.—	% 22,8	10.950.000.—
T.C. Turizm Bankası A.Ş.	600.000.000.—	% 13	75.798.000.—
T.C. Merkez Bankası A.Ş.	25.000.000.—	% 13	3.180.800.—
T. Tütüncüler Bankası A.Ş.	10.000.000.—	% 0,2	21.000.—
T. İşçi Kredi Bankası A.Ş.	3.000.000.—	% 3	100.000.—
Adapazarı Şeker Fabrikası T.A.Ş.	30.000.000.—	% 16,2	4.851.000.—
T. Halk Bankası A.Ş.	1.000.000.000.—	% 1,1	11.150.000.—
T. Yapağı ve Tiftik A.Ş.	60.000.000.—	% 5	3.000.000.—

<i>İştirakin Ticari Unvanı</i>	<i>Sermayesi</i>	<i>İştirak Nispeti</i>	<i>İştirak Taahhüdü TL.</i>
Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş.	70.000.000.—	% 4,9	3.456.000.—
Balıkesir Pamuklu Dok. San. T.A.Ş.	35.000.000.—	% 28,6	10.143.000.—
Antalya Pamuklu Dokuma San. A.Ş.	80.000.000.—	% 1,2	1.000.000.—
Manisa Pamuklu Mensucat A.Ş.	65.000.000.—	% 2,5	1.600.000.—
Aydın Tekstil İplik ve Dokuma ve Nebati Yağlar Sanayii A.Ş.	30.000.000.—	% 1,7	500.000.—
Karaman İplik ve Pamuk Men. A.Ş.	70.000.000.—	% 0,7	510.000.—
Ceyhan San. ve Tic. İşletmeleri A.Ş.	20.000.000.—	% 9,66	1.933.000.—
T. Bağcılar Bankası T.A.Ş.	5.000.000.—	% 1,2	60.000.—
Ege Elektrik T.A.Ş.	26.000.000.—	% 9,37	2.436.200.—
	4.572.000.000.—		492.599.400.—
TOPLAM:	6.532.265.419.—		

2. Devletçiliğin İlanı Üzerindeki Yanılgı

1981'in Atatürk'ün doğumunun 100'üncü yıl dönümü olması dolayısıyla daha da yoğunlaşan Atatürk dönemi araştırmalarında, daha pek çoklarıyla birlikte, devletçiliğin ilanı konusundaki yanılgı da sürüp gidiyor. Ben bu konudaki ilk yazımı 1977 yılında yayımlamıştım.⁽¹⁾ Fakat görüyorum ki, Türkiye'de kimsenin kimseyi okumaması geleneği sürüp gittiği için, aynı yanılgı yinelenip duruyor. Son olarak, gerçekten çok değerli bir araştırmacı ve güvenilir bir bilimadamı olan Selim İlkin de aynı yanılgı yapınca, konuya yeniden dönme gereğini duydum.⁽²⁾

Devletçilik, Şubat Ayında, Afet Hanım'ın Kitabı Yoluyla İlan Edilmiştir.

Daha aşağıda göstereceğim gibi, hemen hemen tüm yazarlar ve araştırmacılar, devletçiliğin, 1930 yılının 30 Ağustosunda, İsmet Paşa tarafından, Sivas'ta, Ankara-Sivas demiryolunun açılışı için söylenen nutuk ile açıklandığını belirtirler. Oysa, Türkiye Cumhuriyeti'nin devletçilik siyaseti aynı yıl, ağustostan çok önce, kış aylarında (büyük bir olasılıkla Şubat ayında) tarih ve yurtbilgisi muallimi Afet Hanım tarafından *Yurt Bilgisi Notlarım*dan, *Vatandaş İçin Medenî Bilgiler*, Kitap I, adı altında

-
- (1) Emre Kongar. "Yakın Tarihimize İlişkin Bir Düzeltme Devletçiliğin İlanı", *Özgür İnsan*, Cilt 5, Sayı 42, Nisan 1977.
 - (2) Selim İlkin, "Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı" *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı. Selim İlkin bu yazısında şöyle diyor: "Bu konuşmanın en ilginç yanı, C.H.F.'nin 'mutedil devletçi...' olduğunun resmen ilanıydı." ss. 257-258.

yazılan ve İstanbul'da Milliyet matbaasında basılan bir ders kitabında ilan edilmişti.

1930 yılının koşulları, Afet Hanım'ın Atatürk ile ilişkileri ve kitabın bir ders kitabı olduğu düşünülürse, bu açıklamanın da o günün koşullarına göre "resmî" bir açıklama olduğu anlaşılır.

Afet Hanımın kitabında "Devletçilik" şöyle tanımlanıyor:

"Bizim takibini muvafık gördüğümüz (mutedil devletçilik) prensibi; bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususî ve ferdî, iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenit Kollektivizm, Komünizm gibi bir sistem değildir".⁽¹⁾

Şimdi bir de İsmet Paşa'nın ünlü Sivas Demiryolu söylevindeki devletçilik anlayışına bakalım:

"Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikâmete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fîtrî temayülüdür.

Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan şehir; limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükûmeti muhatap tutar. Mutedil devletçi ola-

-
- (1) Afet İnan, *Yurt Bilgisi Notları'ndan, Vatandaş İçin Medenî Bilgiler*, Kitap, I, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1930, s. 80. Afet Hanım'ın ikinci baskısı 1931'de yapılan kitabında, yeni bir yaklaşım ve eklemeler göze çarpıyor. Önce tanıma olumlu bir ifade daha eklenmiş: "Hülâsa bizim takip ettiğimiz devletçilik; ferdî mesaf ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refah ve memleketi memuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada-devleti fiilen alakadar etmektedir." (Aynı kitabın 1931 baskısı, s. 59.) Bu tanımın önüne uzun bir açıklama ve gerekçe bölümü eklenerek "ferdiyetçilik ve devletçilik" arasındaki farklar anlatılmış. Afet Hanım'ın kitabının ikinci baskısına ve bu önemli değişikliklere dikkatimi değerli bilimadamı Toktamış Ateş çekti. Teşekkür ederim. Ayrıca ikinci baskıda kitabın başına konulmuş bulunan Gazi'nin mektubu, birinci baskı için belirttiğim "resmî" olma niteliğini de belgeliyor. Bunu da Ateş'e borçluyum.

rak halkın temayülâtına ve metabiline yetişemiyoruz diye kusura uyluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek, bu memleketin anlayacağı bir şey midir?"⁽¹⁾

Görüldüğü gibi İsmet Paşa'nın devletçilik anlayışı ile Afet Hanım'ın, kitabında anlattığı devletçilik arasında tam bir uyuşma vardır. Bu uyuşma bir rastlantı değil, mantıksal bir sonuçtur, çünkü her ikisi de Atatürk tarafından geliştirilmiştir.

İsmet Paşa'nın Atatürk'ün en yakın çalışma arkadaşı olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle, "devletçilik" gibi bir konuda, O'nun onayı olmadan bir söylev vereceği düşünülemez.

İsmet Paşa'nın Sivas'ta söylediği nutuk, aslında bir genel hesaplama, o güne dek yapılan işlerin bir dökümünü yapmadır. Bu hesap vermenin altında yatan genel yaklaşım ise, "muhterem muarızı Fethi Bey"e yanıt vermektir.

İsmet Paşa, giriş cümlelerinden sonra, *"Bu noktaya gelmek için yedi seneden beri ıstırap çekiyorum. Öyle günlerim oldu ki, artık bezip bizar kaldığım hayata ve siyasete bu günü idrak etmek gayretiyle yapıştım ve sarıldım"* diyor.⁽²⁾

Daha sonra uzun uzun, İstiklal Savaşı sırasında çekilenleri ve bunlar çerçevesinde demiryollarının önemini açıklıyor. Bu arada, esas demiryolu yapımına ve bu yapıma bağlı olarak madenlerin ve petrolün işletilmesine dayalı olan Chester projesine de şu sözlerle değiniyordu:

"Millî mücadelenin silah safhası hitam bulduktan sonra daha sulh olmadan evvel, Büyük Millet Meclisi'ni Hükûmeti oldukça vâsi mikyasta şimendifer elde edebilmek için Çester mukavelesini yaptı. Bu mukavele sulh müzakeratını o kadar zehirledi ve müşkülata uğrattı ki, bir aralık bu yüzden sulh

(1) M. Rıza, *İsmet Paşa'nın Siyasî ve İctimaî Nutukları, 1920-1933*, Ankara, Başvekalet Matbaası, ss. 314-315.

(2) Rıza, a.g.e., s. 292.

şüpheli anlar geçirdi. Sulhü tehlikeye düşürecek kadar Büyük Millet Meclisi Hükûmetlerini teşebbüslere sevkeden ihtiyaç elbette gayri kabili tehir olan başlıca ihtiyaç olmak gerekir.”⁽¹⁾

İsmet Paşa daha sonra, demiryolu sorununu, bir ulusal bağımsızlık sorunu olarak gördüğünü de belirtiyor: “*Millî devlet için şimendifer ihtiyacı millî vahdet, millî müdafaa ve millî siyaset meselesi, asırların muhassalası olan millî istiklâlin muhafazası meselesidir.*” ⁽²⁾

İşte bu anlayış içinde, niçin 1930’a gelene dek daha çok iş yapılmadığının hesabını da vermek istiyor İsmet Paşa. Bu hesabı verirken kullandığı mantığa bakılırsa, oldukça sert bir “karşı-emperyalist” tavır takınmıştır:

“Şimdi size gayri kabili tehir olduğu sabit olan şimendifer ihtiyacının bu geçen 10 senelik millî hayatta devlet hazinesinden başka bir suretle temininin gayri mümkün olduğunu ispat edeceğim. Yani şimdiye kadar hazineden şimendifer yapmak yerine uzun vadeli ecnebi istikrazı ile şimendifer yapmak için mümkün olmamış olduğunu göstereceğim. Evvelâ şurasını bilmelidir ki, bir milletin gayri kabili tehir olan millî ihtiyacının temini evveleminde o devletin hazinesinde aranmak gayri kabulü içtinaptır. İhtiyacınız tehir edilmezse, âlemin o ihtiyacı bir gün geçirmeksizin temin etmeye çalışmasında ne sebep vardır? Eğer menfaat fikri, âlemi tahrik edecekse sizin sabırsız ve bir gün teahhura tahammülsüz bir vaziyette görünmeniz, onu ne kadar ağır şerait talebine teşvik eder! Bu aramalar ve bu pazarlıklar sizin için bir gün teahhuru caiz olmayan işi, senelerin tesadüfüne terketmez mi?

Demek ki, gayri kabili tehir millî ihtiyaç için, milletin ancak bilâ kaydüşart tasarruf ettiği kendi kesesinden para araması gayet tabiidir.”⁽³⁾

İsmet Paşa, kendi mantığı ile, demiryolu inşaatının yabancı sermaye ve kredi ile olanaklı bulunmadığını böylece “ispat

(1) y.a.g.e., s. 297.

(2) y.a.g.e., s. 298.

(3) y.a.g.e., s. 300

ediyor.” Daha sonra, özkaynaklarımıza dayanmaktan başka bir yol olmadığını geçmiş deneyimlerin de kanıtladığını, hem Chester projesine, hem de Fethi Bey’in başbakanlık dönemine işaret ederek açıklıyor:

“Sonra bu imkân fiilen de tecrübe olunmuştur. 922-923 senelerinde yapılan ve bize sulh müzakeratının o kadar müşkülâtına malolan Çester mukavelesi tahakkuk etmedi. Çünkü, mukavele sahibi onu tahakkuk ettirecek vesaiti dünyanın dört köşesinde aradı, fakat bulamadı.

Bu Sivas hatlarının ecnebi sermayesiyle yapılması imkânını bizat mütalea etmesi için, benim politikamı tasvip etmeyen muhterem muarızım Fethi Bey’e imkân ve fırsat verdim.

Sivas hattı, Harbiumumiden evvel Reji Jeneral Fransız şirketine verilmişti. Lozan Muahedesine göre aynı inşaat şirketiyle tekrar görüşülecekti. Eğer bir anlaşma olmazsa, şirket tazmin edecek, eski mukavele tasfiye olunacaktı.

İlk başvekâletinden çekildiğim vakit Başvekîl Fethi ve Nafia Vekili Feyzi Beyler Sivas Hattını Reji Jeneral şirketine yaptırmak için ciddî ve samimî olarak imkân aradılar. Tekrar Başvekîl olduğum zaman, hattı bahsolunan ecnebi sermayesiyle yaptırmak için gayrî kabili tahammül ağır şerait karşısında bulunduklarından imkân hasıl olmadığını söylediler.

Bugünkü muarızlarımın yaptıkları bu tecrübe, benim gün geçirmeyerek devlet bütçesinden çare aramamdaki isabeti bir daha gösterir.”(1)

Görüldüğü gibi, bunlar oldukça kesin bir “karşı-emperyalist” bilinci gösteren sözlerdir. Emperyalizmin oyunlarına karşı da “devletçiliği”, çıkar bir çözüm yolu olarak savunmaktadır İsmet Paşa. Aslında, “devletçilik” anlayışının altında, bir yabancı korkusu yatmaktadır. Yine aynı nutukta İsmet Paşa şöyle diyor: “Fakat Avrupa mahrum edildiği bütün imtiyazları Türk milletinin geçireceği malî buhranlar sayesinde kâmilten istirdat etmek ümidinde idi. Bu bir tahmin değildir. Bu sözler, en selâhiyettar ağızlardan benim yüzüme karşı söylenmiş açık fikirleri-

(1) y.a.g.e., s. 301.

dir.”⁽¹⁾ Bunların hemen ardından Osmanlı borçlarından ve Düyunu Umumiye’den söz ediyor.

Daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Cumhuriyet sonrası Türkiye’nin malî güçlüklerini dile getiren İsmet Paşa “Herhalde müsait şeraitle gelen parayı reddedecek kadar işten anlamaz değildim” diyerek, bir anlamda, dış borç önerenlerin ağır koşullar öne sürdüklerini vurguluyor.

Ne denli haklı olduğunu anlatmak için, 1923’ten 1930’a kadar geçen yılları tek tek çözümleyerek, durumun dış sermaye açısından niçin olumlu nitelik taşımadığını anlatıyor. Sonra yine, demiryollarının ulusal bağımsızlık açısından önemine değiniyor. Dış firmalarla olan kısa dönemli ilişkileri anlatıyor. Bütçe kalemlerinin hesabını veriyor. “Memleketin bütün yükünü bir nesle yüklettiği” savına da karşılık veriyor. Kendi politikası aleyhindeki eleştirileri tek tek çürüterek, aşarın kaldırılmasından sonra, devletin hizmetlerini aksatmadığını belirtiyor.

Bütün bu hesap verme içinde, 12 satır ile, yukarda verdiğim devletçilik tanımını yapıyor.

Daha sonra, yine demiryolu politikasının ekonomik gereklerinden söz ediyor. Bağımsızlık Savaşı anılarına da değindikten sonra, demiryolundan elimize geçen paraların hesabını veriyor. Derken, çok önemli bir konuya vergiler konusuna geliyor:

(1) y.a.g.e., s. 303. İsmet Paşa’nın burada sözünü ettiği olay, Şevket Süreyya’nın aktardığına göre, Lord Curzon’un Lozan’da kendisine “Aylardan beri müzakere ediyoruz. Arzu ettiklerimizin hiçbirini alamıyoruz. Veriyorsunuz. Anlayış göstermiyorsunuz. Mekkur değiliz sizden. Ama, ne reddederseniz, cebimize atıyoruz. Cebimize saklıyoruz. Memleketiniz haraptır. Yarın geleceksiniz. Bunları tamir etmek için, kalkınmak için yardım isteyeceksiniz. O zaman bu cebime koyduklarımızdan her birini birer birer çıkarıp size vereceğim” demesidir. Aydemir, a.g.e., s. 235-236.

Bu anısını İnönü, 15 Kasım 1960 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde yaptığı bir konuşmada aktarmıştır. Curzon’a verdiği yanıt “...siz şimdi verin. Sonra gelirsek istediğinizi yapın...”, diye biter.

“Eskiden, yani şu İsmet Paşa’nın pahalı idaresinden evvelki ucuz zamanlarda yüz milyon liralık bütçenin kırk milyon lirasını, âşar ve agnam olarak köylü doğrudan doğruya verirdi. Şimdi iki yüz yirmi milyonluk bütçenin arazi ve sayım vergisi olarak yirmi beş milyonunu doğrudan doğruya köylü veriyor. Miktar itibariyle yarısı, yüzde itibariyle yüzde kırka bedel.”⁽¹⁾

Bu sözlerinden sonra, gümrüklerden, tekellerden söz ediyor. Bunları tek tek ele alarak savunuyor. Bu nutkunda günün bütün sorunlarını belirttiğini bildirerek, nutkunun ana temasını bir kez daha şöyle vurguluyor: “Söylediklerimi muarızlarımla hoşuna gitmek için hulâsa ve tespit etmek isterim.”⁽²⁾ Bütün nutuk, aslında “muarızlarına” karşı verilmiştir.

Sivas Nutku’nun Gerçek Niteliği

İsmet Paşa, Sivas Nutku’nu şu sözlerle bitirmektedir: “Bugün size günün meselesi ve mevzuu olduğu için yalnız bilhassa şimendifer politikası üzerinde söz söylemek vaziyetinde bulundum.”⁽³⁾

Gerçekten de, nutkun tümüne baktığımızda, her ne kadar, vergilerden, dış borçlara ve tekellere kadar, çok çeşitli ekonomik konulara değinildiğini görmekteysek de; bütün bunların “şimendifer sorunu” çerçevesinde aktarıldığını algılamamak olanaksızdır. Büyük bir olasılıkla, “şimendifer siyaseti” İsmet Paşa’nın o sırada izlediği politikayı en iyi anlatabileceği bir örneği oluşturunuyordu.

Nutkun temel düşüncelerinden biri, “tam bağımsızlık” ilkesine dayanmasıdır. İsmet Paşa, sürekli olarak, dış kredinin bağımsızlığımız üzerindeki maliyetinden söz etmektedir.

Konuşmanın temel hedefi, daha doğrusu, yöneltildiği yer ise, “muhterem muarızları” ve bu arada, özellikle “muhterem muarızı Fethi Bey”dir.

(1) y.a.g.e., s. 319.

(2) y.a.g.e., s. 323.

(3) y.a.g.e., s. 326.

Nitekim, olayı yaşamış olanlardan Ahmet Hamdi Başar da böyle söylüyor:⁽¹⁾

Tüm konuşma geleceğe dönük olmaktan çok, geçmişin değerlendirilmesine dayandırılmıştır. *Salt bu nedenle bile, konuşmanın, "Devletçiliğin İlanı" diye adlandırılması yanlıştır. Çünkü, temel mantığı gereği, olsa olsa, "Devletçiliğin Saptanması" ya da "Devletçiliğin Onaylanması" adı ile anılabilir. Nutuk'ta, İsmet Paşa, bundan sonra yapacağı işlerin ilkelerini değil, o güne kadar yaptıklarının esaslarını açıklamaktadır.*

Üstelik, pek çok kişiyi yanıltan bir başka nokta, İsmet Paşa'nın yerli ve yabancı sermaye ayrımı yapmaksızın, "sermaye" adı altında, genellikle yabancı sermayeye saldırmış olmasıdır. Bakınız Sivas Nutku, sermaye konusunu nasıl ele alıyor?

"Bu memleketin yedi seneden beri takip ettiği malî politika bütün sıkıntıların sebebi olan bir çıkmaz yol değil, hatıra ve hayale gelmiyen tabîî ve siyasî müşkülât karşısında millî mevcudiyeti müdafaa ve takviye etmiş olan bir muvaffakiyet harikasıdır.

Bütün bu sözlerimden, bu memlekete hiç sermaye gelmeyeceği manasını çıkarmak isteyenler çok aldanırlar.

Sermaye, muhtaç ve zayıf bir iklime bizzat vaz'iyet etmek için gelir.

Sermaye, gözü kararmış aç bir halde olmayan millî mevcudiyeti, millî istikrarı her tereddüitten azade bulunan kuvvetli bir muhite makul şeraitle girer.

Yedi seneden beri çalıştığımız Türkiye'yi böyle kuvvetli bir muhit haline getirmek ve onun kuvvet ve istikrarını tereddüt edilmez bir şekilde ispat etmek içindir."⁽²⁾

Yukarıdaki satırlardan da açıkça görüldüğü gibi, İsmet Paşa, "Sermaye"yi güçsüz ulusal varlığın düşmanı sayıyor. İsmet Paşa'nın ortodoks bir Marksçı anlayışıyla, Türk Ulusunu, Türk Proletaryası ile eşit tutmadığını bildiğimize göre, burada sözü edilen sermaye, hiç kuşkusuz iç sermaye değil, dış, yani yabancı sermayedir.

(1) Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay, A.İ.T.İ.A., Ankara, 1981, s. 12.

(2) Rıza, a.g.e., s. 324.

Nitekim, daha sonraki satırlarında, yabancı sermayenin kabul edilebileceği koşulların genel tanımını da "ulusal bakımdan güçlü olmak" diye yapmaktadır.

İşte tartışma ortamı budur: Fethi Bey yeni bir parti kurmuştur: Cumhuriyetçi Serbest Fırka. İsmet Paşa bu fırkaya karşı bir "hesap verme" nutku hazırlamıştır. "Yedi seneden beri çalıştığımız" ifadesi, işte bu hesap dönemini vurgulamaktadır.

Hazırlanan konuşma o denli "geriye dönük" bir hesap vermedir ki, geleceğe ilişkin satırlar, "devletçilik tanımına" ilişkin satırlardan bile azdır:

"İktidar mevkiinde, şimdiye kadar yapmış olduğumuz hizmetlere ve muvaffakiyetlere istinat ederek de durmuyoruz.

İktidar mevkiinde bizi tutan ve milletin vekillerine itimat veren maziden aldığımız kuvvet değil, istikbale ait olan fikirlerimizin sağlamlığıdır."⁽¹⁾

İşte bütün bu nedenlerle, ünlü "Sivas Nutku", son yedi yılın hesabını veren bir konuşma olarak, "devletçiliğin ilanı" nutku diye nitelenemez. Olsa olsa, yedi yıldır güdülen devletçilik politikasının "adının konması" nutku diye nitelenebilir. Aslında, bu niteleme bile doğru değildir. Çünkü, Cumhuriyetin ekonomik politikasının adı da, altı ay önce Gazi'nin ağzından, Afet Hanım'ın imzası ile konulmuş ve okullarda ders olarak okutulmaya bile başlanmıştır.

İsmet Paşa'nın "Devletçilik"ten Anladığı: Millî İktisat Politikası

Sivas Nutkunda ilan edildiği öne sürülen devletçilik, daha sonra hemen hemen hiç ağıza alınmamaktadır.⁽²⁾ Buna karşı-

(1) y.a.g.e., s. 326.

(2) Emre Kongar, "Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, Basıma Hazırlayanlar, Atilla Aksoy ve Mustafa Pirili, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi (İktisadî Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği), İstanbul Şubesi, İstanbul, 1977, s. 152-153. (Bu çalışmayı, bundan önceki makale olarak bu kitaba dahil ettim.)

lık, İsmet Paşa'nın başka bir kavramı, "Millî İktisat Politikası" kavramını kullandığını görüyoruz.

Devletçilik kavramı, ne İsmet Paşa'nın 2 Ekim 1930'da okuduğu hükümet programında, ne de 1 Kasım 1930'da, Atatürk'ün Meclis'i açış nutkunda geçmektedir. (Ancak Atatürk, Ocak 1931'de "fırkamızın takip ettiği program iktisadî nokta-i nazardan devletçidir" demiştir.) 9 Mayıs 1931'de okunan beşinci İsmet Paşa hükümetinin programında da devletçilikten söz edilmemektedir.

Buna karşılık, 2 Ekim 1930 tarihinde, hükümet programını okuduktan sonra, o sırada henüz açık olan Cumhuriyetçi Serbest Fırkanın Lideri Fethi Bey'in eleştirilerine yanıt verirken o güne dek izlediği ekonomik politikanın adını "Millî İktisat Politikası" diye koyuyor. Şimdi bakalım, İsmet Paşa, nasıl, Liberalizm ile yabancı sermayeyi, millî iktisat ile de devletçiliği eş anlamda kullanıyor:

"Arkadaşlar, Millî İktisat politikası takip ederken, samimî olarak bu politikanın muhalifi olanlara rastgeldim. Rastgelebirim. Böyle bir politikaya muhalif olmak için samimiyetten azade olmak şart değildir. Samimî olarak insan millî iktisat politikası aleyhinde bulunabilir. Sarih ve açık olmak şartıyla. Gerek ecnebi dostlarımdan ve gerek yerli arkadaşlarımdan millî iktisadın bu memlekette takibi müşkül olduğunu çok delillerle işitmişimdir. Memleketin sermayesi yoktur. Millî İktisat takip edilen yolda ecnebi sermayesi getirmek güçtür. Binaenaleyh biz millî iktisat politikası takip etmeyelim, liberal bir yol tutarak memleketin inkişafı için daha çok sermaye getirebiliriz." Böyle birçok deliller vardır. Biz bu meseleyi tetkik ederken ve programımızı tayin ederken onun hilâfı olan mülahazalardan kaçınmış, onları dinlemekten korkmuş ve onları tahlil etmemiş adamlar değiliz. Tahkik etmişiz, tahlil etmişiz, hangisinin kârı daha çoktur düşünmüşüz, ondan sonra millî iktisat yolunu takip ediyoruz."⁽¹⁾

(1) Bilsay Kuruç, İktisat Politikasının Resmî Belgeleri, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1963, 14.

“Bir memlekette millî iktisat sistemi takip olunması ecnebi sermayesinin gelmesine de mani değildir. Çünkü bizden daha çok sol olan memleketler hariçten sermaye getirmekten ve bunu memleketlerinde çalıştırmaktan nevmit değildirler. Fethi Bey’e tavsiye ederim ki millî iktisat aleyhine açık olarak söylesinler.”⁽¹⁾

Devletçiliğin İlanı Konusunda Afet İnan Ne Diyor?

Bu çalışmanın başında sözünü ettiğim yazıda da belirttiğim gibi, Afet Hanım’ın kitabı konusundaki savımı, bir sempozyumda konuşmacı olarak bildirimini okurken, mikrofondan sayın Afet İnan’a açıkladım ve kendisinden, kitabının tarihini sordum. Kendisi, sempozyuma katılanların tümünün duyacağı bir biçimde, Sivas Nutkundan çok önce, 1930 yılı başlarında basılmış olduğunu açıkça belirtti.⁽²⁾

Ayrıca Sayın Afet İnan, bir başka yerde, bize üç tarih daha vermektedir. Birinci olarak Atatürk’ün bizzat yazdığı ya da dikte ettirdiği “Vatandaş İçin Medenî Bilgiler” kitabının İstanbul’da Milliyet Matbaasında 1930 yılının kış aylarında basıldığını söylüyor.⁽³⁾ Böylece, benim, sempozyumda kendisine sözlü olarak onaylattığım tarihin yıllar önce yazılmış bir kitapta da belirtildiğini öğreniyoruz.

İkinci olarak Afet Hanım, “devlet” ve “devletçilik” konularındaki ders vermesinin 1929-1930 ders yılında başladığını belirtiyor. Aynı sırada, Atatürk’ün kendisine yeni kitaplar çevirttiğini ve tartışmalara başladığını söylüyor.⁽⁴⁾

Böylece, yayımlanan kitap ile, ders vermenin hemen hemen eş zamanlı olduğunu, fakat, kitabın, ders vermeye başladıktan sonra basıldığını ve Afet Hanım’ın, daha önce bu konularda ders vermekte olduğunu öğreniyoruz.

(1) M. Rıza, “İsmet Paşa Hazretlerinin 2/10/1930 tarihinde Büyük Millet Meclisinde Gümüşhane Meb’usu Fethi Bey’in tenkitlerine cevaben vaki olan beyanatları”, a.g.e., s. 361-362.

(2) Kongar, “Devletçiliğin İlanı...”, s. 57.

(3) Afet İnan, Devletçilik İlkesi..., s. 22.

(4) y.a.g.e., s. 21.

Üçüncü olarak Afet Hanım Atatürk'ün kendisine, aynı kitabın 30'uncu sayfasında yer alan "Devlet" tanımını, 4 Kasım 1929'da dikte ettirdiğini söylüyor.⁽¹⁾ Yine Afet İnan, bir başka kitabında, 1930'da basılan *Medenî Bilgiler* kitabının 81'inci sayfasında, hemen "devletçilik" tanımından sonra yer alan "Hürriyet" konusunun 1930 yılının ocak ve şubat aylarında Atatürk tarafından kaleme alındığını söylüyor.⁽²⁾ Nitekim, aynı kitabın "Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları ile Belgeleri ve Yazdırdığı Kısımlar" bölümünde de "Hürriyet" konusu, devletçiliği izlemekte ve üzerinde Afet Hanım'ın el yazısı ile 27.1.1930 Pazartesi tarihi okunmaktadır.⁽³⁾

Kitabın 1930 başlarında sürekli bir tartışma ve konuşma ortamında dikte ettirildiği ve biter bitmez de bastırıldığı anlaşılmaktadır.

1930 Yılı Devletçilik Konusunda Bir Dönüm Noktası Değildir

Gerek Afet Hanım'ın kitabı gerekse İsmet Paşa'nın Nutku, 1930 yılında yayımlanmış ve böylece, "Devletçilik" kimin ağzından olursa olsun ilk kez 1930 yılında ortaya atılmıştır. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik politikasında bir dönüm noktasını belirlemez mi?

1930 yılında, ekonomik politika olarak kayda değer bir değişiklik olmadığını göstermeden önce, niçin iki olayın 1930 yılına rastladığını belirtmeliyim.

İsmet Paşa'nın nutku üzerinde durmak gerektiğinde buraya dek, birkaç kez belirttiğim gibi, bu nutuk, doğrudan doğruya Serbest Fırka olayı üzerine verilmiştir. Bu nedenle, İsmet Paşa'nın "devletçiliği ilanı" olayının, iktisat politikasıyla değil, iç politikada yeni bir partinin kuruluşuyla ilgisi vardır. Nitekim, İsmet Paşa, "millî iktisat" dediği, "devletçi" siyaseti,

(1) y.a.g.e., s. 21.

(2) Afet İnan, *Medeni Bilgiler...*, s. 9.

(3) y.a.g.e., s. 450.

daha önceden de izlemektedir. Daha sonra da izleyecektir. Bu politikanın adı, yukarda da belirttiğim gibi "devletçilik" değil, "millî iktisat"tır ve 1930'da ortaya çıkmış değildir. Bu nedenle 1930 yılında "millî iktisat" politikasının ilanı gibi bir durum da söz konusu değildir.

Afet Hanım'ın kitabının 1930 yılında basılmasına gelince, bu olayın, İsmet Paşa'nın nutku ile değil, Türk Devriminin 1930 yılında ulaştığı aşama ile ilgisi vardır. Bir başka deyişle, Atatürk'ün Afet Hanım'a, "Medenî Bilgileri" dikte ettirmesiyle, "Cumhuriyetçi Serbest Fırka" olayı, aynı toplumsal ve tarihsel koşulların bir sonucudur: Bir aşamaya ulaşmış ve durağanlaşmış görülen Türk Devrimine yeni bir atılım hızı kazandırmak.

Atatürk bir yandan kurduğu Cumhuriyet'e çağdaş uygarlığa uygun bir kültür aktarmaya uğraşır, öte yandan, doğruların "sadık bir muhalefet" ile de yapılan tartışmalar aracılığı ile bulunmasını ister. Böylece, yeni toplumun siyasal kültürü de, batıdakine uygun bir yöntemle geliştirilmiş olacaktır.

Sonunda Serbest Fırka deneyi bilinen biçimde son bulunca, kafasındaki atılımları tek parti yönetimi yoluyla gerçekleştirir.

Böylece, aslında aynı toplumsal olgudan, Türk Devriminin belli bir aşamaya ulaşmış olması olgusundan kaynaklanan fakat farklı olayların görüntüleri biçiminde ortaya çıkan Afet Hanım'ın kitabı ile İsmet Paşa'nın nutku, yeni Cumhuriyet'in temel iktisadî politikası olan "millî iktisat" kavramına yeni bir ismin konulmasında, "devletçilik" teriminde rastlaşırlar.

Oysa, 1930 yılı, devletçilik, ya da millî iktisat açısından hiç de önemli bir yıl değildir. Bu yıla bütün önemi, yanlış olarak, onu bir "dönüm noktası" gibi görenler verir.

1930 yılı devletin ekonomiye müdahalesinin ve yön vermesinin düşünce planında oluşturulmasının başlangıcı değildir. Yeni Cumhuriyet'in ekonomi politikası, 1923 yılından beri "müdahaleci" bir nitelik taşır. Örneğin, 1923-1931 arası ile 1932-1939 dönemlerini farklı kabul eden Korkut Boratav bile

şöyle diyor: "1923-1931 liberalizmi'nden söz etmek yanıltıcı olabilir; zira, bu dönemde belli bir anlamda *devlet müdahaleciliği* vardı. Devlet bizzat işletmecilik yapmadığı halde, inhisarları imtiyazlı şirketlere dağıtarak, devlet ihaleleri yoluyla ve geniş teşvik tedbirleriyle özel sermaye birikimini ve kapitalist gelişmeyi hızlandırmanın sonraki devletçi döneme göre farklı yolunu deniyordu.⁽¹⁾

Şimdi bu metinden hemen şu noktalara işaret edelim:

1) Boratav da, dönüm noktası olarak 1930 değil, 1931-1932 yılını almaktadır. Yani 1930 herhangi bir dönüşü belirlemez.

2) 1932'de Boratav'ın işaret ettiği dönüşüm noktasından önce de Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik politikası "müdahalecidir".

Her ne kadar, Boratav, 1932 öncesi "müdahaleciliği", 1932 sonrası "müdahalecilikten" farklı sayıyorsa da, bu konuda farklı düşünceler öne sürülebilir, kanısındayım.

Önce belirtmek istediğim nokta, benim burada tartıştığım konunun bir "felsefe", bir "anlayış" sorunu olduğudur. Kısacası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikası kuruluşundan bugüne dek, hep "müdahaleci" olmuştur. Bu müdahalecilik, nitelik olarak sürekli biçimde, "özel kesimin yaratılması amacına dönüktür."

Soruna bu açıdan baktığımızda, Atatürk'ün daha 1922'de söylediği şu sözlerde, 1932'de geçildiği söylenen yeni dönemin tohumlarını görmemek olanaksızdır: "Ekonomi politikamızın önemli amaçlarından biri de; toplumun genel faydasını doğrudan doğruya ilgilendirecek kuruluşlar ile, ekonomik alandaki teşebbüsleri, malî ve teknik gücümüzün ölçülerine uygun olarak devletleştirmektir."⁽²⁾ Yine Atatürk aynı nutukta şöyle devam ediyor: "Efendiler, bugünkü uğraşımızın amacı, tam bağımsızlıktır. Tam bağımsızlık ise ancak malî bağımsızlık ile gerçekleşebilir. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan

(1) Boratav, a.g.e., s. 12.

(2) Afet İnan, *Devletçilik İlkesi...*, s. 31.

yoksun olunca, o devletin yaşantısını sağlayan bölümlerinde, bağımsızlık, felce uğramış demektir. Çünkü devletin organları, ancak malî güç ile yaşar. Malî bağımsızlığın korunması için ilk şart, bütçenin ekonomik bünye ile denk ve uygun olmasıdır. Bu sebeple, devletin bünyesini yaşatmak için, başka kaynaklara baş vurmadan, memleketin kendi gelir kaynaklarıyla yönetimini sağlayacak çare ve tedbirleri bulmak, gerekli ve mümkündür.”⁽¹⁾

Görüldüğü gibi bu satırlarda, açıkça İsmet Paşa’nın Sivas Demiryolu Nutkunda belirttiği ilkeler anlatılmaktadır. Bir başka deyişle, 1922 ile 1930 arasında bir fark yoktur.

“Müdahalecilik” konusunda bir başka ölçüt, millileştirme ise, Adana Demiryolları İşletmesi (1928), Mersin, Tarsus, Adana İşletmesi (1929), Haydarpaşa Liman İşletmesi, (1928) gibi işletmeler, 1930’dan önce “millileştirilmiş”lerdir.⁽²⁾

Bu konudaki tartışmalara ışık tutabilecek bir başka yorumu, Zafer Toprak yapıyor: “Devletçilik bizde, bir döneme kadar, 1930’larda başlatılırdı. Şimdi başlangıç 1923’lere indirildi. Fakat sayın hocam Haydar Kazgan’ın da belirttikleri gibi aslında daha da gerilere gitmek gerekiyor. Özellikle 1914’leri uygulama dönemi olarak kabul edebiliriz.”

Zafer Toprak, uygulamaya böylece işaret ettikten sonra, işin “felsefesine” de değiniyor: “Düşünce olaraksa devletçilik sorunu 1908’lerde Türkiye’ye gelmiştir.” Daha sonra, benim, bugüne dek getirdiğim “müdahalecilik” ile, o dönemdeki müdahalecilik arasında bir ayrım yapıyor. Boratav’ınkinden farklı bir görüş Zafer Toprak’ın görüşü. Toprak’a göre, çağdaş müdahalecilik, bir düzenleyicilik işlevi yüklenmiştir ve adına “Tekelci Devlet Kapitalizmi” denir. Oysa, Osmanlı’nın son Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki müdahalecilik, bir sanayi kurma işlevini yüklenmiştir ve adına yalnızca “Devlet Kapitalizmi” denir. Yine Toprak bence en önemli yargısını, kurucu-

(1) y.a.g.e., s. 33-34.

(2) y.a.g.e., s. 12.

luk niteliği ağır basan müdahaleci dönemin, yani, bizim genellikle "devletçilik" dediğimiz dönemin, 1908-1946 arasında geçerli olduğuna değiniyor. Böylece, benim, 1930 yılının önemsizliğine ilişkin savıma katılıyor.⁽¹⁾ (Buna karşılık, benim, günümüzde de aynı görüşün sürdüğü hakkındaki savıma, devlet müdahalesinin niteliğinin değişmiş olduğu gerekçesi ile karşı çıkıyor.)

Buraya dek, "devletçiliğin" 1930 öncesi de "egemen yaklaşım" olduğunu anlatmaya çalıştım. Şimdi, birtakım yeni uygulamalar söz konusu ise, bunların tarihlerine bakalım.

Önce hemen belirtmeliyim ki, en azından iki yeni uygulama söz konusudur. Birinci olarak, "devletçilik" ilkesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına girmiştir. Daha sonra bu Anayasa'ya eklenmiştir. İkinci olarak da, Türkiye'nin kalkınması için ilk kez bir sanayi planı yapılmıştır.

Fakat bu özel uygulamaları (yeni bir dönemin olmasa bile) yeni bir atılımın öncüleri saysak bile, tarihlerin 1930 olmadığını hemen görürüz. "Devletçilik" ilkesinin Parti programına girmesi 10 Mayıs 1931'de, Anayasa'ya girmesi ise 5 Şubat 1937'dedir. Birinci Sanayi Planı ise 1933 yılında hazırlanmış, 1934 yılında uygulamaya konulmuştur.

Nitekim değerli araştırmacı Osman Ulugay'ın *Economist* dergisinden yaptığı aktarmalar, bu derginin de, devletçilik üzerinde 1934 ve 1936 yıllarında durmaya başladığını göstermektedir.⁽²⁾

Yine ekonomi politikalarının aranmasını, 1929 dünya ekonomik bunalımına bağlayan Tekeli ve İlkin, bu bunalımın etkilerinin 1933 yılından sonra görülmeye başladığını belirtmişlerdir.⁽³⁾ Yine aynı çalışmada, Tekeli ve İlkin, 1934 yılında uy-

(1) Zafer Toprak, "Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları" üzerine "Tartışma", *Atatürk Döneminin...*, s. 182-183.

(2) Osman Ulugay, "The Economist' Gözüyle Türkiye 1923-1950", 6, *Cumhuriyet*, 10.1.1977.

(3) İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1977, s. 3

gulamaya konulan Birinci Sanayi Planının aslında, 1929'dan sonra etkisini duyuran yeni politika arayışlarının bir sonucu olduğunu belirtirler.⁽¹⁾

Burada, 1933 yılında hazırlanmış olan Birinci Sanayi Planının çok önemli bir belge niteliği taşıyan giriş bölümüne de işaret etmeliyim. Bu bölüm, ifadesinden anlaşıldığına göre, iktisat vekili, Mustafa Şeref (Özkan) tarafından kaleme alınmıştır. Ekonomik yaklaşım açısından yüksek bir karşı-emperyalist bilinci belirleyen "Umumî Kısım" adı altında bakalım neler söyleniyor:

"Türkiye'yi müstakil millet yapmak şiarının bugünkü manâsı Türkiye'yi iktisaden, müstakil ve tam teşekküllü bir vahdet haline getirmek demektir. Hükûmet son senelerde aldığı tedbirlerle bu şiarın icaplarına tevessül etmekte gecikmemiştir."

Ulusal bağımsızlık düşüncesinin ekonomik bağımsızlık ile ilişkisini belirleyen bu satırlardan sonra, karşı-emperyalizm vurgulanmaktadır:

"Bu münasebetle bilhassa ehemmiyetli bir noktayı tebarüz ettirmek isterim; büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasi ve iktisadi münazaalara ve ihtilâflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hakim olmak davasında müttefiklerdir. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, ergeç, set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta birleşeceklerdir. Bazı ziraî memleketler de ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir."

Sonuna doğru da, sanayileşme atılımında devlete verilen göreve ve bunun gereklerine ilişkin satırlar yer almaktadır:

"Memleketin hayatî bir davası halini almış olan sanayileşmeye dahil büyük işlerin devlet tarafından başarılması ve tahakkuk ettirmek istediğimiz iktisat planına dahil birçok ted-

(1) y.a.g.e., s. 223.

birlerin sırasıyla ve sistematik bir icraat programı halinde devlet tarafından takibine geçilmesi mühim mikyasta vesaite mütevakıftır.”⁽¹⁾

Görüldüğü gibi, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, gerek “devletçilik”, gerek “ulusal bağımsızlık”, gerekse “sanayileşmek” konularında oldukça net ve belirgin ifadelerle sahiptir. Hemen anımsayalım, yıl 1933’tür.

Sonuç

Türkiye’de yakın tarihimize ilişkin pek çok konu gibi, “Devletçiliğin İlanı” konusu da, bir yanlış koşullanma dolayısıyla, İsmet Paşa’nın 1930’da verdiği Sivas Demiryolu nutkuna bağlanır. Oysa bu bağlama aşağıdaki nedenlerle doğru değildir.

1) İsmet Paşa’nın nutku, devletçiliğe değil, Fethi Bey’e yanıt vermeye ve ayrıca geleceğe değil, geçmişe değerlendirmeye yöneliktir.

2) Devletçilik ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin bir temel ilkesi olarak, İsmet Paşa’nın nutkundan altı ay önce, Atatürk’ün dikte ettirmesiyle, Afet İnan tarafından öğretmen okullarında okutulan yurtbilgisi kitabında “resmen” ilan edilmiştir.

3) 1930 yılı, Cumhuriyet’in ekonomik politikasında bir dönüm noktası değildir.

4) Aslında, “müdahalecilik”, Osmanlı’nın son zamanlarından beri, Osmanlı-Türk devletinin temel ekonomik politikası olmuştur. Bu nedenle, “devletçiliğin ilanı” diye bir olayın belli bir yıla, 1930 yılına bağlanması doğru değildir.

5) Ekonomi politikasındaki yeni atılımların yılı da 1930 değildir. Kuramsal açıdan 1931 ve 1937 yılları, uygulama açısından ise 1933 yılı önemlidir.

6) Ekonomi politikasındaki yeni atılımlar da, bu politika-daki ciddî ve kapsamlı dönüşümleri değil, “müdahalecilik fel-

(1) Afet İnan, Devletçilik İlkesi..., s. 10-11.

sefesi"nin, dünya ekonomik bunalımı karşısındaki yeni görünümünü belirlemekten öteye geçmez.

7. Bu konudaki yanlışların altında yatan nedenler:

- a. İkinci kaynaklara koşullanma
- b. O dönemin terminolojisine dikkat etmeme (devletçilik-sermaye-yabancı sermaye-milli iktisat ve benzeri terimlerin karşılıklı anlamları)
- c. Cumhuriyet'in ilk ve Osmanlı'nın son dönemlerindeki "temel felsefeyi" gözden kaçırma.
- d. Gerek zaman kesiti, gerekse olaylar ve politikalar açısından, titiz bir analitik yöntemin, fazla parçacı bir yaklaşımla kullanılması ve sonra, bireşimci bir düzeye yükselme gereğinin duyulmaması olarak özetlenebilir.

Sonuç olarak, "devletçiliğin ilanı" yerine, "devlet müdahaleciliğinin kuramsal tanıma oturtulması" deyiminin, "İsmet Paşa'nın devletçilik Nutku" yerine, İsmet Paşa ile ilgili olarak, İsmet Paşa'nın "Millî İktisat Nutku", devletçilikle ilgili olarak da, "Atatürk'ün Afet Hanım'ın ağzından devletçiliği tanımlaması" denilmesinin daha doğru ifadeler olduğu kanısındayım.

3. Laikliğin Sınıfsal Temelleri

Türkiye’de laiklik olgusu genellikle siyasal bir yaklaşımla ele alınır. Aslında bu ele alış biçimi hem doğru hem haklıdır. Doğrudur, çünkü Türkiye’de laiklik olgusu siyasal otoritenin kaynağı ile ilgilidir. Mustafa Kemal Atatürk siyasal iktidara el koyarken, bunu Sultan-Halife gibi, İslam dinine ve Osmanlı geleneğine dayalı olarak değil, kuramsal açıdan ulus egemenliğinden kaynaklanarak yapmıştır. Siyasal görüş yalnız doğru değil haklıdır da: laikliğin en önemli sonucu ulus egemenliğinin ön plana çıkmasına bağlı olarak günümüzdeki demokrasi deneyimine yol vermiş olmasıdır.

Siyasal yaklaşımın yanında işin toplumsal boyutları da çoğu kez tartışılmış ve irdelenmiştir. Fakat bu irdeleme ve tartışmalar genellikle din üzerinde odaklaşmış ve konu bir üst yapı kurumu olan dinin, devlet, siyaset, hukuk, eğitim gibi öteki üst yapı kurumlarıyla etkileşimi açısından ele alınmıştır.

Bir olgu olarak laiklik İslam Dünyası için geçerli değildir. Bir başka deyişle, “örfi hukuk düzeni” olarak din dışı nitelik taşıyan bir sistem yaratılmasına karşın Osmanlı bile, din ile devleti özdeş saymıştır. Aslında bu durum son derece ilginç bir paradoksu yansıtmaktadır: Farklı dinleri yapısı içinde toplayan imparatorluk, gerek bu niteliğinden, gerekse yönetimin gereklerinden dolayı din dışı bir kamu hukuku yaratmış, fakat uygulamada görülen bu laiklik benzeri durumu, ideolojik planda bütünüyle yadsıyarak, din ve devlet bütünlüğünü korumuştur. Niyazi Berkes bu durumu şu sözlerle belirtiyor: “Bu din ve dünya işlerini ayırma davası... Cumhuriyet döneminin laiklik ilkesi ile son görünüşünü almıştır. Türkçeye, Fransızcada *laïcisme* biçiminde yazılan bir terimden geçen bu

sözcük İslam, Osmanlı, Türk din ve siyasa geleneğine yabancı bir terimdir. İlerde göreceğimiz gibi, bu gelenekte (hem dinde, hem devlet alanında "devlet maslahatı" kavramı bulunmakla birlikte) din-devlet ikilemi anlayışı yoktu. Din-devlet bileşimi doğal, olağan bir biçim olarak görülürdü. İkisinin birbirinden ayrılması ya da ikisinin birer kendine buyruk yetkili (authorité) olması gibi bir görüş yer almamıştı". (Berkes, 1973: 15). Bu görüşe karşılık Muammer Sencer haklı olarak şu düşünceleri ileri sürmektedir: "Türklerse, islamlık yanında, kısmen eski Asya geleneğine dönme, kısmen ele geçirilen ülkelerin kurumlarından etkilenme sonucu, hukuk alanına çeşitli katkılarda bulunmuş, tam dinsel kökenli sayamayacağımız bir kamu hukukunun temellerini atmıştır. Bu temeller üzerinde kurulan en belirgin yapı Osmanlılarda karşımıza çıkmakta ve "örfi hukuk düzeni" adını almaktadır. Böyle bir resmî ad altında 1. Dinsel yargılara ters düşen kararlar alınabilmiş, 2. İslam muamelat hukukunda karşılığı bulunmayan konular için şer'i bir organa başvurmaksızın, yasa koyucu gibi davranılabilmıştır". (Muammer Sencer, 1974: 8).

Aslında bu paradoks Berkes'in de Sencer'in de dikkatini çekmiştir. Örneğin Berkes şöyle diyor: "Ne din ne devlet geleneğinde, ne de dilde karşılığı olmayan bir kavram olarak bu terimin (*laicisme*) bu yabancı hem de bozulmuş biçimi ile girişi anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bu anlaşmazlıkların altına bakarsak, iki çatışık sanının yattığını görürüz. Bunlardan biri terimin geldiği din geleneğindeki (Hıristiyanlıktaki) durumun İslam geleneğinde de bulunduğu sanısıdır. Öteki, bunun tersi, yani İslam geleneğinde böyle bir durum olmadığı için laiklik davasının İslam dinindeki toplumlarda yersiz, anlamsız olduğu sanısıdır. Bu iki sanının ikisi de yanlış, hiç değilse eksik olduğu için terimin İslam-Türk toplumundaki anlamı ve geçerlik derecesi gereği kadar kavranmamıştır" (Berkes, 1973: 15).

İslam dini ile Hıristiyan dini arasındaki farklılıklar bu konuda çalışan hemen bütün düşünürlerin dikkatini çekmiştir. Fakat, kanımca, batı ile Türk-İslam geleneğinin laiklik konusundaki farkını Hıristiyan-Müslüman farkına bağlamak yeterli

bir açıklama değildir. Çünkü din ile devletin ayrılması dinsel ve düşünsel bir üst yapı olayı değil, toplumsal ve ekonomik gelişmelere bağlı bir altı yapı olayıdır.

Bilindiği gibi dinsel öğeleri, toplumsal ve ekonomik gelişmenin bağımsız değişkeni sayan görüş, Weber tarafından geliştirilmiştir (Bendix, 1962: 257-281). Kapitalizmin gelişmesini protestan ahlakının etkisine bağlayan Weber, Hristiyanlık ile birlikte Konfüçyizmi, Taoizmi, Hinduizmi ve Budizmi de incelemiş, fakat Müslümanlığa bakmamıştır. Müslümanlığa da yeterince baksaydı, Reform hareketinden sonra, Hristiyan dininde kapitalizmin gelişmesine yol açtığını söylediği öğelerin bazılarının yaklaşık bin yıl önce Müslümanlıkla birlikte ortaya çıktığını görebilirdi. (Rodinson, 1969: 152-164).

Üstelik iki ayrı noktada daha Weber'e çok ciddi eleştiriler getirmek olanaklıdır. İlk olarak, Weber'in akılcı dediği ve kapitalizmi doğurduğunu öne sürdüğü ilkelerin önemli bir kesimi, kapitalizmin gelişmesi sonunda ortaya çıkmış öğelerdir. Bir başka deyişle, "ekonomik akılcılık" Tanrı keliması olarak Protestanlığın bir gereği biçiminde gökten zembille inmemiş, kapitalist gelişmeler sonunda biçimlenmiştir. Bu ilişkiyi gözden kaçıran Weber, nedenlerle sonuçlar arasındaki ilişkiyi birbirine karıştırmıştır. İkinci bir nokta, birinci ile de bağlantılıdır: Bir üretimin niteliğini belirleyen öğeler, "apriori" değildir. Günlük yaşam içinde oluşturulur ve bireylerce özümленirler. Bu oluşturma ve özümlemeye, tepeden inme ideolojilerin (Kuran-ı Kerim gibi) rolü olduğu açıktır. Fakat bu rol mutlak değildir ve günlük yaşam içinde sürekli irdelenerek, değişikliğe uğrar. Bu nedenle de değişen toplumsal-ekonomik yaşamın değişmez ideolojik kurallara göre biçimlenmesi olanaklı değildir.

İşte bütün bu noktalar akılda tutulduğunda Türkiye'deki laiklik ile batı geleneğindeki laikliğin bir Müslümanlık-Hristiyanlık farklılığına indirgenemeyeceği açıkça ortaya çıkar. O halde yeni Türkiye'nin kuruluşundaki laikliğin kökenini nerede aramak gerekir? Bu sorunun yanıtı hiç kuşkusuz "Osmanlı toplum yapısı" olacaktır.

Türkiye'deki Laikliğin Sınıfsal Temelleri:

Osmanlı Toplum Yapısı

Bilindiği gibi, laiklik, Batıda, yeni bir sınıfın, tüccar ve sanayiciden oluşan bir sınıfın, toprak sahiplerinin din adamları ile birlikte oluşturdıkları feodal bir sınıfın siyasal gücüne karşı çıkmasıyla gelişmiş bir kavramdır. Bir başka deyişle, laikliğin temelleri, Batıda Güzel Filip dönemine dek uzanan, kapitalist gelişme filizlerinde görülür. Ekonomik gelişmeler ile ortaya çıkan burjuvazi, bir süre sonra, siyasal güce de ortak olmak isteyen, toprak sahiplerinin ve din adamlarının gücünün sınırlandırılması sorunu ortaya çıkmıştı. İşte böylece, burjuvazinin devlet yönetimine katılmasıyla, dinin devlet üzerindeki etkisi azaldı.

Osmanlı geleneğindeki Asya Tipi Merkezî Feodal Yapı, Batıdaki gibi yeni bir sınıfın, burjuvazinin gelişmesine izin vermediği için, Osmanlı-Türk değişme çizgisindeki laiklik olayı bambaşka biçimde ortaya çıkmış ve laiklik olgusu da Batıdaki gibi farklı nitelikler kazanmıştır.

Osmanlı'nın sınıfsal yapısı durağan bir nitelik taşıdığı için gelişemeyen burjuvazinin Batıdaki tarihsel görevlerini, imparatorluk yapısı içinde bürokrasi (bürokrasinin özellikle asker kesimi) yüklenmişti (Kongar, 1978: 79-86, 159-166).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllardaki toplumsal yapısının üç belirgin kesimi olan, *merkezdeki bürokratlar, eşraf ve âyandan oluşan ara sınıflar ve eylemsiz geniş halk yığınları arasında laiklik ile uğraşanlar merkezdeki bürokratların bir kısmıydı. Üstelik bunların ciddi bir toplumsal dayanakları, sınıfsal destekleri de yoktu. Bu nedenle biraz aşağıda daha ayrıntılı görmeye çalışacağımız gibi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün yenileşme eylemleri gibi, ideolojik plandaki laiklik gelişmeleri de bir aydınlar olayı olarak kaldı* (Soysal, 1974: 27-28).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki batılılaşma eylemlerinin altında Fransız Devriminin etkisinde kalmış olan bir avuç aydın yatıyordu. Merkezdeki bürokrasi içinde etkin olan bu aydınlar Batının yüzyıllar boyunca süren bir süreç sonunda eriştiği kapitalist aşamanın sonuçlarını, toplumsal ve ekonomik ortamın

hazır olup olmadığına bakmaksızın, ideolojik plandaki inançları doğrultusunda gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Böylece ideolojik olarak, Fransız Devriminin getirdiklerine, yani kapitalist gelişmenin sonuçlarına koşullanmış olan merkezi bürokrasini bir kesimi, maddî tabana dayanmadan, büyük bir cesaretle, (güçleri ancak ona yettiği gerekli bilinçten de yoksun oldukları için) bir üst yapı devrimciliğine atılmışlardı.

İşin ilginç yanı önceleri Genç Osmanlılar, sonraları da Genç Türkler adları altında kümelenen bu gözüpük kişiler sonunda Osmanlı Devleti'ne el koymayı da başardılar. Fakat el koydukları devlet o denli çürümüştü ki, bir süre sonra çöktü gitti. Zaten onlar da, devlet ancak bu denli çürümüş olduğu için ona sahip olabilmişlerdi. Yoksa, güçlü bir devlete, yalnız ideolojik plandaki atılımlarla, halkın, ara sınıfların (eşraf ve âyanın) ve bürokrasinin başka kesimlerinin desteği olmadan el koyma olanağı bulunamazdı. Nitekim Birinci Meşrutiyet'in, ilanından çok kısa bir süre sonra başarısızlıkla sonuçlanmasının altında bu görece güçsüzlük olayı ve halkın desteğinin olmayışı yatmaktadır (Tunaya, 196: 45).

İşte bütün bu eylemler sırasında, soyut bir özgürlük kavramı ile birlikte, tarihten gelen geleneksel uygulamaların belirlendiği laik hukuk alanı da genişliyor ve halk desteğinden yoksun da olsa, laiklik kavramı, bir ölçüde ideolojik bir temele, "batılılaşma"ya oturuyordu. Fakat bu oluşumun ardında güçlü bir sınıfsal destek yerine, merkezdeki bürokratların bir kesiminin olması, laikleşmenin bir toplumsal süreç olmasını engelliyordu.

Özet olarak söylemek gerekirse, Osmanlı toplum yapısının kendine özgü niteliklerinden dolayı, uygulamada görülen laik alan hem imparatorluğun ideolojisine yansımamış, hem de batılılaşma eylemleri içinde ancak bir kesim bürokratin kafasındaki kuramsal modelin belirsiz bir parçası olarak ciddi bir toplumsal destekten yoksun kalmıştı. Böylece, çağdaş Türkiye'deki laikliğin toplumsal temelleri de Osmanlı dönemindeki sınıfsal yapının özelliklerinden dolayı bir kesim bürokrata dayalı olarak belirlenmiş oldu.

Cumhuriyet Döneminde Sınıflar ve Laiklik

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kesim bürokrati, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, ara sınıflar (eşraf, âyan) ile ittifak ederek, bağımsızlık savaşını kazandıktan sonra devlete de el koydu. *Bu el koyuş, kendi içinde ve kendi başına bir laik hareketti: Çünkü, ortadan kaldırılan üst yapı dine ve geleneğe bağlı bir düzendi.* Bir başka deyişle, Cumhuriyet'in yeni siyasal niteliği dinden bağımsızlaşma olayını vurguladığı için laikti. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken nokta bu laikleşme olayının, toplumsal-ekonomik bir tabandan yoksun olduğu ve salt siyasal bir özellik taşıdığıydı. Bu nedenle, Cumhuriyet'in ilk yıllarında (Atatürk'ün ölümüne dek) gerek laik gerekse karşı-laik akımlar, sınıfsal taban bakımından birbirinden farklı değillerdi: Her iki karşıt görüş de aynı sınıfın içinde, bürokratların (çeşitli ittifaklarıyla birlikte) kendi aralarındaki ideolojik temelli, toplumsal tabansız bir siyasal çatışmayı simgeliyordu. Aslında bu durumu çok da yadırgamamak gerekir. Çünkü toplum, tarihsel bir kapitalistleşme sürecini yaşamamış olduğu için, sınıfsal açıdan farklılaşmamıştı. Bu yüzden de her türlü iktidar çekişmesi, yalnız ideolojik ve siyasal planda kalarak, toplumsal tabana oturmuyordu.

Nitekim Terakkiperver Fırka denemesinde, siyasal parti bazında başlayan ayrımlaşma laik-dinci farklılığına doğru yol almış, fakat bu farklılaşma, Atatürk İhtilalini yapan kadronun kendi arasındaki hesaplaşmanın dışına çıkamamıştır. Çünkü toplum, dinci, ya da laik görüşe sınıfsal planda destek verecek bir farklılaşmaya erişememişti. Dolayısıyla, sınıfsal tabandan yoksun olan Terakkiperver Fırka eylemi, Atatürk ve arkadaşları tarafından kapatıldığında gelen tek tepki, ancak yine seçkinlerin bir kesimi olan, asker bürokratların bir bölümünden, o da, büyük ölçüde Fırka içindeki paşaların kişiliklerinden dolayı, ortaya çıkmıştı.

Bu noktada bir an durup, Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki sınıfsal yapıya yeniden bir bakmak gerekmektedir. Bu yapının egemen niteliği Osmanlı'nın son dönemlerindeki özel-

liklerin sürmesiydi. Bir başka deyişle, bürokrasinin bir kesimi, yönetime bütünüyle el koymuştu. Bürokrasi dışında eşraf ve âyanın oluşturduğu *"ara sınıflar"* bir yandan merkezî bürokrasi ile ittifak kurarak öte yandan da dış çevrelerle ilişkilerini güçlendirerek, burjuvaziye doğru hızla yol alıyordu. Eylemsiz geniş halk yığınları ise, burjuvazinin güçlendiği oranda, potansiyel olarak emekçi sınıfın çekirdeğini oluşturmaya başlayanlar dışında, köylü niteliğini koruyordu.

Görüldüğü gibi, bu yapı hızla değişen bir nitelik taşıyordu. Çağdaş kapitalizme doğru ortaya çıkan bu değişme kaçınılmaz olarak birtakım sonuçlar doğuracaktı. *Bu sonuçların birincisi, toplumu güdümleyici sınıf niteliğini taşıyan bürokrasinin kendi içinde farklılaşması olacaktı. Çünkü, toplum çağdaş sınıflı topluma dönüştükçe, bürokrasinin bu sınıflarla etkileşime girmesi ve böylece kendi içinde farklılaşması kaçınılmazdı. Zaten, bürokrasinin sürgit bir biçimde kendi içinde ve kendisi için bir sınıf olma niteliğini koruması beklenemezdi. Bürokrasinin bu niteliği, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü yapısının doğurduğu geçici bir durumdu.*

Toplumsal yapının hızla kapitalistleşmesinin ikinci sonucu, tek parti yönetimine dayalı olan siyasal rejimin niteliğinin değişmesi olacaktı. Ya, bürokratların ara sınıflarla ittifakına dayalı bu tek parti, yeni oluşan sermaye sınıfının denetimine girecekti. Ya da, sermaye sınıfı ikinci bir partinin oluşmasına yol açacaktı. Birinci olasılıkta, mevcut tek parti, bütünüyle sermaye sınıfının denetimine gireceğinden, rejim, açık bir faşizme dönüşecekti. İkinci olasılıkta ise, biri gücünü yitirmekte olan bürokratların, ikincisi ise, yeni güç kazanmakta olan burjuvazinin partisi olarak, iki partili düzene geçilecekti. Bu olasılıkta, rejim, görece olarak özgürleşecek ve demokrasi deneyiminin engeli yolu Türk toplumunun önünde açılacaktı.

Devletçilik siyasetiyle güçlenen ekonomi, İkinci Dünya Savaşı'nın kendine özgü koşullarıyla oluşum hızını artıran sermaye sınıfı ve savaş sonrası uluslararası konjoktürün baskıları, yukarda belirttiğim her iki sonucu da, 1940'ların ikinci yarısında açık seçik bir biçimde ortaya çıkardı.

Birinci olarak egemen sınıf benzeri bir rol oynamakta olan bürokrasi kendi içinde farklılaştı. Bir kesim, "Devletçi-Seçkinci" anlayışı sürdürerek, bürokrasinin kendi içinde ve kendisi için sınıf olma niteliklerini korudu. Soyut bir anlayışla algıladığı devlete sahip çıkma işlevini devam ettirdi. Bunu yaparken bir yandan eski müttefikleri olan eşraf ve âyana dayanmak istiyor, bir yandan da geniş halk kitlelerinden destek arıyordu. *Oysa, eşraf ve âyan, eski eşraf ve âyan değildi. Artık önemli ölçüde ekonomik olarak güçlenmiş ve ticaret sermayesini oluşturarak kapitalistleşme sürecinde öncü rolünü oynama arzusuna kapılmıştı.* Halk ise "Devletçi-Seçkinci" yaklaşımın yarattığı sosyopsikolojik tepkilerden dolayı, bütün ekonomik eylemsizliğine karşın, mevcut yöneticilere karşı olumsuz bir tavır takınmıştı. Bürokrasinin öteki kesimi, "Gelenekçi-Liberal" yönelime uygun bir biçimde, hem yeni oluşan burjuvazi ile ittifak aramaya başlamış, hem de geniş halk yığınlarının "Devletçi-Seçkinci" uygulamaya karşı geliştirdiği tepki ve rahatsızlıkları sömürerek, onların da sözcülüğü rolünü benimsemişti.

Çok Partili Rejime Geçiş

Kapitalistleşme süreci içinde, güçlenmekte olan burjuvazinin kaçınılmaz olarak yol açtığı, egemen bürokratların kendi aralarında farklılaşmaları, farklılaşan grupların kendi aralarındaki bir hesaplaşmayı siyasal gündeme getiriyordu. Bu hesaplaşma, yukarda da işaret ettiğim gibi ya tek parti içinde, bu partinin yönetimini ele geçirmek için yapılacaktı, ya da ikinci bir parti kurulacaktı. Bu savaşımın koşulları, ardında efsanevî bir zafer halesi taşıyan millî şef İnönü ve dış konjonktür tarafından belirlendi: Egemen bürokratların "Devletçi-Seçkinci" çizgisinden ayrılan "Gelenekçi-Liberal"e, parti içi iktidar yolları kapatıldı. Böylece ikinci parti, Demokrat Parti, kuruldu. Gelişen kapitalizmin güçlendirdiği sermaye sınıfı, siyasal planda, ikinci bir parti yoluyla etkinliğini sürdürecekti.

Bu noktadan başlayarak, Batıdaki gelişimlere göre koşullanmış olanların bir türlü akıl erdiremedikleri "terslikler" belirginleşerek artmaya başladı. Örneğin, sermaye sınıfı, laikler yerine dincilerle it-

tifak yaptı. Oysa Batıda, sermaye sınıfı, bizzat laikliğin yürütücüsü olmuştur. Neydi bu "tersliğin" altında yatan temel öğeler?

Aslında bütün sorun, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, toplumdaki kapitalist sınıfın henüz iktidar adayı olacak denli güçlenememiş olmasıydı.

Batıda sermaye sınıfının öncülüğünde gerçekleştirilen değişimleri devrimci bir yaklaşımla uygulama görevini üstlenen bürokratlar iktidara el koyunca ortalık, Batı modeline göre bir sürü "tersliklerle" doldu. Çünkü, bürokrasi tam anlamıyla ve bütün kesimleriyle birlikte sermaye sınıfının emrinde değildi. Üstelik kendi içinde de "Devletçi-Seçkinler" ve "Gelenekçi-Liberaller" diye bölünmüştü. "Devletçi-Seçkinciler", "halka rağmen halk için" ideolojisine koşut bir biçimde laikliği topluma tepeden inme aşıyorlardı. Buna karşılık, "Gelenekçi-Liberaller", "Devrimci-Seçkinlere" tepki olarak ortaya çıktıkları için, dine saygılı bir görüntü içinde, gerek dinci gruplarla, gerekse "Devletçi-Seçkinlere" tepki gösteren bütün başka kesim ve gruplarla işbirliği içindeydiler. Terakkiperver Fırka'nın ardında işte bu dinamik yatıyordu. Ayrıca "Devletçi-Seçkincilerin" eliyle kurulmuş olmasına karşın, Serbest Fırkanın hızla dinsel bir taban desteğini elde etmesinin altında da aynı olay vardı. Pek doğal olarak 1930'larda, toplumsal sınıflar yeterince belirlenmediği için Serbest Fırka'nın da desteği örgütsüz geniş köylülerin egemen olduğu büyük halk yığınlarıyla sınırlı kaldı. Bu nedenle de Serbest Fırka kendi kurucuları tarafından eylem alanından uzaklaştırılınca, ne bir tepki geldi, ne de bu Fırka'nın işlevi sürdürülebildi:

Nitekim, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ne laikliği ne de dinciliği destekleyecek güçte (bürokrasi dışında) başka sınıf olmadığı için, o yıllarda Türkiye'de araştırma yapmış bir yabancı bilimadamı bile laikliği "*toplumsal niteliği olmayan bir siyasal eylem*" olarak belirliyordu. (Webster, 1939: 169). Hiç kuşkusuz, bürokratların egemenliğinde ve öncülüğünde bulunan bir toplum için bu yargı ne denli doğruysa, çok partili düzene geçmeye yol açan sınıflaşma olayı ortaya çıktıktan sonra aynı olayın sürmesini beklemek de o denli yanlış olurdu.

Gerçekten de Türkiye’de gerek sınıfsal açıdan olup bitenleri anlamak, gerekse laiklik konusundaki sınıfsal gelişmeleri izleyebilmek için egemen bürokratlar arasındaki ayrımları incelemek gerekir.

“Devletçi-Seçkinci” bürokratlar, Atatürk’ün önderliğinde, devleti ellerinde tuttukları için, toplumu, kafalarındaki Batı modeline göre, halka dayanma gereksinmesi duymadan biçimlendirmeye başlamışlardı. Zaten onlara hem devletçi, hem de seçkinci nitelik kazandıran olay da buydu. Bütün “Atatürk Devrimleri” bu anlayış içinde ve “Takriri Sükûn” havası çerçevesinde gerçekleştirildi. Laiklik ile ilgili yenilik ve düzenlemeler de böyleydi. Hatta, laiklik konusundaki uygulamalar, bütün devrimlerden daha da çok bu niteliği taşıyordu. Çünkü laiklik, daha önce de işaret ettiğim gibi, toplumsal olmaktan çok, siyasal nitelikteydi: Söz konusu olan, bir iktidar savaşıydı. “Devletçi-Seçkinler” ellerine geçirdikleri iktidarı, laik ilkelere çerçevesinde kabullendikleri bir kurama, ulusal egemenlik kuramına göre sürdürmeyi, eski rakipleri olan dinci-gelenekçi gruba karşı savaşlarının stratejisi ve yeni yaratmak istedikleri toplumun temel niteliğini belirleyen öge olarak seçmişlerdi.

Böylece laiklik, Atatürk ve arkadaşlarının temsil ettiği “Devletçi-Seçkinci” cephenin hem siyasal iktidarlarının gereğini, hem de yeni oluşturmakta bulundukları toplumun temel niteliğini belirliyordu. Bu çerçevede içinde Terakkiperver Fırka çevresinde kümelenen “Gelenekçi-Liberal” bürokratlar, toplumun dinsel-geleneksel özellikleri ile kendi muhalefetlerini uzlaştırmaya çalışmışlardır. Burada söz konusu olan sınıfsal bir destekten çok, sosyal psikolojik bir destektir. Çünkü din, güçlü bir sınıfın ideolojisi olmaktan çok, geniş halk kitlelerinin inancıdır. Dinsel iktidar sorunu ise, ancak bürokratların kendi içindeki iktidar kavgasında bir eksen oluşturabilmektedir.

İşte kapitalistleşme süreci başladığında, Türkiye’deki yönetici bürokratların dumu buydu. Dolayısı ile, güçlenen burjuvazi, karşısında iki kesime bölünmüş bir bürokrasi buldu. Bunun birinci kesimi, yani “Devletçi-Seçkinciler” aslında burjuvazinin eski niteliği ile, eşraf, âyan kimliği ile, ittifak ettiği

gruptu. Fakat hızla farklılaşan ve değişen "ara sınıflar", artık sermaye sınıfını oluşturmakta bulunmanın bilincine sahip olmaya başlamışlardı. Bu nedenle, güçlenir güçlenmez, siyasal iktidara talip olmuşlar ve böylece eski müttefiklerinin rakibi durumuna gelmişlerdi. "Devletçi-Seçkinci" kesime karşı rakip olunca, bürokrasinin "Gelenekçi-Liberal" kesimi, burjuvazinin doğal müttefiki durumuna geliyordu.

Batıda feodal beylere ve din adamlarına karşı gelişen burjuvazi, iktidarı onların ellerinden aldığı için laikliğin öncüsü olmuştu. Oysa Türkiye'de rakip olarak karşısında laik bürokratlar vardı. Bu durumda, din ögesi, "Gelenekçi-Liberal" bürokratlar ile ittifak eden ve yeni gelişmekte olduğu için eşraf ve âyan niteliğini henüz bütünüyle yitirmemiş burjuvazinin geniş halk yığınlarından "demokratik" düzen içinde gereksinme duyduğu desteği sağlamak için bir köprü işlevi görüyordu. Bu konuda şu satırlar çok ilginç bir teşhisi yansıtmaktadır: "DP hareketi içinde yer alan ve özellikle kırsal yığınlarla yakın, organik ilişkileri olan kasaba eşrafları, toprak ağaları bu dinsel tepkiyi ustalıkla kullanmışlar; laikliğe karşı oluşan dinsel tepki ile halk egemenliği kavramlarını kolaylıkla özdeş kılabilmişlerdir. Başta kırsal kesimde yaşayan köylüler olmak üzere büyük yığınların, içinde bulundukları yaşam koşullarına karşı tepkilerini dinsel olarak ifade etmeleri ve durumdan sorumlu olarak CHP'nin laikleşme hareketi ile devrimleri sorumlu tutmaları kapitalizmin gelişimini rahatlatmış ve karşı konulmaz bir ideoloji olarak belirlenmesine yol açmıştır" (Tekeli, Şaylan, 1978:90). Bu ifadeden de açıkça anlaşıldığı gibi, kapitalizm, laikliğe karşı olmak ve demokrasi, 1940'ların ikinci yarısında bütünleşmişlerdi. Bu bütünleşmedeki ideolojik harç din tarafından oluşturuluyordu. Bu konuda şu sözler tümüyle gerçeği yansıtmaktadır: "Kısaca din Türkiye'de büyük bir direnç göstermişse, kişilerin değerlerinin bir kısmını oluşturmakta oynadığı rolden dolayıdır, insanların bir toplum unsuru olarak yaşamalarını mümkün kılan bir işlev gördüğü içindir. Cumhuriyet yıllarında dinin bu rolü doldurmasına kimse ciddi bir rakip olarak karşı çıkmamıştır." (Mardin,

1977: 385). Türkiye’de dinsel değerler, bir yaşam biçimini, bir devlet biçiminden çok öteki güçle desteklediği ve pekiştirdiği için, başlarda laikliğe tepkiler çok kalıcı olmuştur. Mardin bunu vurguluyor.

İşte Cumhuriyetin ilk yıllarındaki laik, “Devrimci-Seçkinci” bürokratların iktidarına rakip olarak ortaya çıkan burjuvazinin uzun bir süre karşı-laik gözükmesinin altında yatan temel nedenler, böylece hem kendinden önceki iktidarın niteliği, hem de geniş halk yığınlarının genel ideolojik-dinsel özelliği olmaktadır.

Hiç kuşkusuz, bu durum, tarihsel olarak burjuvazinin niteliklerine uygun değildir. Bu nedenle uzun sürmesi beklene-
mezdi. Nitekim, sermaye sınıfı yeterince güçlendikten sonra, dinci görünümünü bir yana bıraktı. 1960’lardan sonra ve hele 1970’lerden sonra, dincilik, burjuvazinin yeterince gelişeme-
miş kesimlerinin niteliği olarak ortaya çıktı.

Çok Sınıflı ve Çok Partili Düzende Laiklik

Toplumsal iktidarın, siyasal olarak da el değiştirmesi sırasında, tek laik grup ya da sınıf benzeri kesim, “Devletçi-Seçkinci” bürokratlardı. Bunların dışında kalanlar, burjuvazi, feodal kalıntılar ve genellikle köylülerden oluşan geniş halk yığınlarına karşı-laik bir nitelik taşıyorlardı.

Fakat kapitalist süreç bir kez başlamıştı artık. Bu sürecin laikliğe ilişkin iki sonucu olacaktı: Birinci sonuç, burjuvazinin büyüdüğü ve güçlendiği oranda laikleşmesiydi. İkinci sonuç ise, yine laik nitelik taşıyan bir işçi sınıfının ortaya çıkmasıydı. Bu her iki sonuç da, kapitalistleşme süreci devlet eliyle desteklendiği için, son derece hızlı bir biçimde gerçekleşme yolundaydı (Kongar, 1977: 141-175).

Nitekim, 1950-1960 arasındaki vahşi sömürü sonunda, sermaye sınıfı iyice güçlenince, bütün bu gelişmeler ortaya çıktı. İşin ilginç yanı siyasal iktidarı oluşturan Demokrat Parti bu gelişmelerin farkında değildi. Kendini hâlâ gelenekçi-dinci cephenin lideri sanıyordu. Oysa enflasyoncu ekonomi politikası sonunda keskinleşmiş olan huzursuzluklar, “Devletçi-Seç-

kincileri" baskı altına almak isteyen karşı-demokratik tutum ile pekişmiş, bunun sonunda asker bürokratların (ki bunlar sürekli olarak bürokrasinin "Devletçi-Seçkinci" kesimi içinde yer almışlardır) müdahalesi ortaya çıktığında büyük sermaye Demokrat Parti'yi yalnız bırakıvermiştir.

Aslında Türkiye'de gerek laiklik, gerekse dincilik, toplumsal gelişme ve değişme kökeninden yoksun olduğu için, hep günlük siyasetin etkisinde kalmışlardır. *Bu nedenle de son derece hızlı oluşan kapitalistleşme süreci içinde, aynı sınıfın gelişme düzeyi farklılaştıkça, dine ve laikliğe karşı tutumu da değişmiştir.* Bu gerçeği gözleyen birçok yazar dinin siyasal işlevini "tarih içinde yerini şaşırmış" (anakronik) diye nitelemekten kendini alamamıştır (Ergil, 1975). İşin ilginç yanı, dinin bir yumuşak ideoloji olarak bütün toplum katlarında varlığını sürdürmekte oluşudur (Mardin, 1969: 135). Durum böyle olunca, farklı sınıfların, farklı gelişme aşamalarında, bir siyasal seferberlik aracı olarak dine sarılmaları daha kolay anlaşılabilir. Dinci görüşlerle, laik görüşlerin toplumsal-ekonomik tabanları bu süreç içinde sürekli değişmektedir. Bu durumu saha araştırmalarıyla da kanıtlayan bir yazar şu sonuca varmaktan kendini alamamaktadır: "...din'in Türkiye'de tek sosyo-ekonomik kaynaktan oluşmadığını ve İslam dininin Cumhuriyet Türkiye'sinde, değişik ortamlarda, değişik sınıfların eylem aracı olarak belirlediğini önerebiliriz" (Yücekök, 1971: 169).

Nitekim laik çekirdek her zaman "Devletçi-Seçkinci" bürokratlar olarak niteliğini korumakla birlikte, karşı laik çekirdek, "Gelenekçi-Liberal" cephe içinde sürekli nitelik değiştirmektedir. Konuya kronolojik açıdan yaklaştığımızda şöyle bir durum görüyoruz: Cumhuriyet'in kuruluş dönemlerinde karşı-laik çekirdek salt bürokrasi içindeydi. Bir süre sonra bu, toprak ağalarının bir kesimini de (bu kesim çok küçük de olsa) içine almaya yönelik bir yayılma gösterdi. 1940'ların ikinci yarısında artık palazlanmakta olan burjuvazi, toprak ağaları ve "Gelenekçi-Liberal" bürokratlar ittifak içindeydiler. 1950'den sonra 1960'ın başına dek, bu ittifak burjuvazinin gelişmesiyle, güçlenerek sürdü. *Fakat diyalektik olarak burjuvazi*

güçlendikçe, laikleşiyordu. Böylece, 1960'dan sonra, büyük sermaye laikleşmeye başladı. Dinci ittifak, büyük sermayenin boşalttığı yeri "Gelenekçi-Liberal" teknokratlar ve henüz yeterince gelişmemiş olan sermaye sınıfı ile doldurmaya başladı. 1970'lere gelindiğinde artık, büyük sermaye iyice laikleşmişti. Buna karşılık, büyük sermayenin tehdit ettiği küçük tüccar ve üretici bir tepki ideolojisi olarak dine sarıldı, bir süre sonra da bu ayrım siyasal plana da yansdı. Adalet Partisi'nin temsil ettiği ittifak bozuldu. Önce Millî Nizam Partisi sonra da Millî Selamet Partisi ortaya çıktı (Sencer, 1971: 364-372).

Bu arada ilginç bir başka gelişme de kapitalizmin yerleşmesi sonunda gittikçe güçlenen işçi sınıfında görülüyordu. İşçi sınıfı, güçlendikçe, siyasal iktidara ortak olmak istiyor ve bu gücünü laik cephe içinde belirtiyordu. İşçi sınıfının partisi olarak kurulan TİP, 1960'ların ikinci yarısında kesinlikle laik cephe içinde yerini almıştı. *Böylece, laik cephe bir yanda "Devletçi-Seçkinci" bürokratlar, bir yanda büyük sermaye, öte yanda işçi sınıfı olarak son derece güçlendi.* Artık laik ve karşı-laik akımlar, tarihsel niteliklerine uygun bir biçimde yerlerini almış gözüküyorlardı.

Fakat tam bu noktada, Osmanlı-Türk geleneğinin kendine özgü nitelikleri yeniden ön plana çıktı: Siyasal güdümler, bir kez daha belirleyicilik özelliği kazandı. Bu kez siyasal gücünü gittikçe yitiren karşı-laik cephe ve siyasal güç kazanma yolunu, dinsel inançların sömürülmesinde bulunan otoriter eğilimli küçük sağ siyasal gruplar mezhep ayrılıklarını kışkırtmaya ve bu yolla yeniden güç kazanmaya giriştiler. Aslında, gerek amaç, gerek eylem temelde dinci değildi. Fakat, siyasal amaç, toplumsal-ekonomik tabandan yoksun olduğu için, sosyal-psikolojik bir öge olan din ve dinsel duygular yeniden ön plana çıkıyordu.

Bu oluşumun altında yatan temel öge, sermaye sınıfının gelişmesi ile birlikte diyalektik olarak güçlenen emekçi sınıfların yaygınlaşmasına karşı, belki de tarihe karşı, büyük sermayenin de desteğinden yoksun olarak direnmek isteyen siyasal güçlerin varlıklarını sürdürme çabasıydı.

Günümüz Türkiye'sinde Laiklik Sorunu

1980'ler Türkiye'sinde dinci akımların tarih içinde yollarını şaşırmış biçimde yeniden ortaya çıkmaları, aslında yine sınıfsal dengelerin değişmekte oluşuna bağlıdır. Günümüz Türkiye'sindeki, sınıfsal gelişme sonunda güçlenen sermaye ve işçiler birtakım üst yapı kurumlarının işlerliği üzerinde geçici bir süre için de olsa birleşmiş gözükmektedirler. Toplu sözleşme ve grev, demokrasi, mevcut hukuk düzeni gibi kavramlar, üzerinde geçici dengelere varılmış ilkeler niteliği taşımaktadır.

Oysa, sermaye ile emek arasındaki sınıfsal denge hızla değişmektedir. Bu durum, mevcut uzlaşma ve dengelerin değişmesine de yol açmaktadır. Örneğin, bugün egemen nitelik taşıyan sermaye özgürlükçü demokrasiye, ancak kendi egemenliğini sürdürdüğü sürece bağlı kalcak gibi gözükmektedir. Öte yandan işçiler de toplu sözleşme ve grev'i yalnız ekonomik ve toplumsal değil, siyasal haklarını da almak için kullanmaya başlamışlardır. Görüldüğü gibi mevcut denge hızla değişen bu nedenle de "kararsız" nitelik taşıyan bir denge dir.⁽¹⁾

1970'ler Türkiye'sinde, dinin yeniden mezhep kavgaları biçiminde ortaya çıkmasına yol açan toplumsal ve siyasal nedenlerin en önemlilerinden biri de ekolojik akışkanlıktır. Gerek kırlardan kentlere, kentlerin özümleyebileceğinden daha çok sayıda göç olması, gerekse kasabaların köyden göç alan ve kente göç veren nitelikleri, Türkiye nüfusunun önemli bir kesimini lumpenleştirmiştir.

İşte bütün bu görüntünün üzerine, toplumsal-ekonomik gelişmeler sonunda güçlerini iyice yitirecek olan sağ siyasal grupların, ayaklarının altında kayan kitle tabanını koruyabilmek için başvurdukları sosyal-psikolojik yönlendirmeler binince, din, yeniden otoriter özlemli bir küçük partinin elinde şiddet kaynağı olmaya başlıyor.

(1) Bu satırların 12 Eylül 1980'den önce yazıldığı unutulmamalıdır.

İlginç olan nokta, Türkiye'deki son çatışmaların dinci-laik çizgi yerine mezhepler ekseninde oluşmasıdır. Bunun altında yatan gerçek hiç kuşkusuz, daha önce belirttiğim gibi gerek büyük sermayenin gerekse işçi sınıfının laik nitelik kazanmış ve bu nedenle de karşı-laiklerin güçlerini önemli ölçüde yitirmiş olmalarıdır. Böylece mezhep, çatışmalarının odak noktası, gerek büyük sermayenin, gerekse işçi sınıfının görece olarak güçsüz olduğu, küçük kentlere ya da kasabalara kaymıştır. Burada, varılmak istenen amaç, keskinleşmemiş sınıfsal farkları, mezhep ekseninde belirsizleştirmek, böylece tarihin zorunlu olarak sileceği sağ görüşleri bir süre daha, kızgın çatışmanın sıcak ortamında canlı tutabilmektir.

Türkiye'de mezhep kavgalarının yeniden şiddetlenmesinin altında yatan öğelerden biri hiç kuşkusuz, laik uygulamanın, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, hoşgörüyü değil, (zorunlu olarak) baskıya dayanmasıdır. "Zorunlu olarak" diyorum, çünkü sorun bir düşünce ve vicdan özgürlüğü sorunu değil, bir siyasal iktidar kavgasıydı. Bu nedenle o dönemin baskıcı laiklik uygulamasının gerekçeleri açık ve anlaşılır nitelik taşıyordu. Pek doğal olarak bu durum, laik ve karşı-laik bütün akımların bir ölçüde baskıya ve şiddete kaymasına yol açtı. Dolayısıyla, bugünkü çatışmaların altında yatan şiddet, tarihsel olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki uygulamalara dayanmaktadır. Pek doğal olarak bu, işin ancak bir yönüdür. Ancak tarihsel ve sosyal-psikolojik öğeyi belirtir. Asıl öğe, gücünü yitirmekte olan sağ güçlerin yaptıkları kışkırtmalardır.

Günümüzde, artık, iktidar savaşının temeli, egemenlik kaynağına bağlı değildir. Bir başka deyişle, halk egemenliğinden, ulus iradesinden başka, hele dinsel kaynağa dayalı bir iktidar söz konusu olamaz. Bu nedenle laiklik anlayışının artık siyasal nitelikten kurtarılıp toplumsal niteliğe kavuşturulması gerekir. Böylece laik-dinci kavgası, bir ölçüde de olsa şiddetten uzaklaşabilir. Özellikle resmî ideolojiyi yapan hükümet ve devlet, laiklik konusunu inanç özgürlüğü ve hoşgörü çerçevesinde algı-larlarsa ve böyle uygularlarsa, konunun sosyal-psikolojik yön-lerinden bir tanesinin çözümüne doğru bir adım atılmış olur.

Sonuç

Laiklik akımı ve karşı-laik görüşler, toplumsal-ekonomik gelişme içinde tümüyle sınıfsal nitelik taşırlar. Türkiye, Osmanlı'dan beri, kendine özgü yapısının gereği Batıda görülmüş olan sınıfsal gelişmeyi gecikmiş olarak yaşadığı için laiklik sorunu hâlâ gündemindedir. Yine, Türkiye'nin çağdaş sınıfsal yapısı hızla değiştiği ve geliştiği için, sınıfsal dengelerin bozulmakta oluşu, sosyal-psikolojik öğeleri gündeme getirmektedir, onları etkin kılmaktadır.

Günümüzde resmi ideoloji biçimlendirenlerin bu durumda yapabilecekleri çok şey vardır. Her şeyden önce laiklik, bir siyasal akım niteliğinden kurtarılmalı, inanç ve düşünce özgürlüğüne dayalı bir hoşgörü sorunu biçiminde ele alınmalıdır. Ayrıca önemle üzerinde durulması gereken bir nokta, hızla lumpenleşmekte olan kentli nüfusun, toplumun yapısı içinde üretici nitelikler kazanmasına yardımcı olmaktır. Yoksa, sosyal-psikolojik öğeler, sınıfsal öğeleri aşar ve özellikle kısa dönemlerde toplumsal öğelerden daha etkili ve belirleyici olabilir.

Türkiye'de laik ve karşı-laik akımlar, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana sınıfsal açıdan önemli farklılıklar göstermişlerdir. Bu farklılıklar, sonunda gelmiş, gücünü yitirmekte olan sınıfların ve düşünce akımlarının üzerinde duraklamıştır. Günümüzde nasıl, karşı-laikliği bir şeriat anlayışı içinde savunmak olanağı yoksa, laikliği de bir din bağınazlığı biçiminde aşılacak olanağı yoktur. Bir anlamda her iki tutum da çağ dışıdır. Her iki tutum da toplumsal değişme ve gelişmeyi duraklatmaya yol açar. Çünkü her iki tutum da sınıfsal eksenli bir yana bırakıp, sosyal-psikolojik planda, modası geçmiş, işlevi yok olmuş bir tartışmayı canlandırmaya çalışır.

Kaynakça

- BENDIX, Reinhard, 1962, **Max Meber. An Intellectual, Portrait**, Anchor Books, New York.
- BERKES, Niyazi, 1978, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ERGİL, Doğu, 1975, “Secularization As Class Conflict: The Turkish Example”, **Asian Affairs**, Vol. 62, Feb. 1975.
- KONGAR, Emre, 1977, “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği, İstanbul.
- 1978, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Cem Yayınevi, İstanbul.
- MARDİN, Şerif, 1969, **Din ve İdeoloji**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- 1977, “Laiklik İdeali ve Gerçekler”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği, İstanbul.
- RODINSON, Maxime, 1969, **İslamiyet ve Kapitalizm**, (Türk. Çev.) Orhan Suda, Gün Yayınları, İstanbul.
- SENCER, Muammer, 1974, **Osmanlılarda Din ve Devlet**, Erk Yayınları, İstanbul.
- SENCER, Muzaffer, 1971, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş Yayınları, İstanbul.
- SOYSAL, Mümtaz, 1974, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- TEKELİ, İlhan, ŞAYLAN, Gencay, 1978, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, **Toplum ve Bilim**, Yaz-Güz 1978, no. 6-7.
- TUNAYA, Tark Zafer, 1960, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- WEBSTER, Donald Everett, 1939, **The Turkey of Atatürk**, The American Academy of Political and Social Science, Philadelphia.

4. Laiklik Üzerine İslam Açısından Bir Görüş ve Benim Yanıtım

Kültür Bakanlığı Müsteşarlığım sırasında, bir Laiklik Anıtı yapılması söz konusu olduğunda, anıtı yapacak olan değerli sanatçılar, bu anıta bazı isimlerin yazılması önerisini ortaya attılar.

Sonradan vazgeçilen bu öneri dolayısıyla biz Bakanlık olarak, ilgili Sivil Toplum Örgütlerine birer yazı yollayıp, böyle bir anıta kimlerin adlarının yazılmasını önerdiklerini sorduk.

Müsteşar olarak benim imzamlı yollanan bu yazıya Türkiye Yazarlar Birliği Başkanı D.Mehmet Doğan uzun bir mektup yazarak karşılık verdi.

Mektubu önce basından okudum. Daha sonra orijinali bana da ulaştı.

Önemli iddiaları içerdiği ve kamuoyuna da açıklandığı için mektubu yanıtlamak zorunluluğunu hissettim.

İşte bu yazı o mektubu ve benim yanıtlımı içeriyor.

Konu: Özel

3 Mart 1994

Sn. Emre Kongar

Sayın müsteşar, size asıl bilimadamı ve yazar kimliğinizle hitap etmek isterdim. Ancak, konu bilimle ilgili olmayan bir konudur ve siz muhtemelen bilim adamı kimliği ile bulundunuz görevi yürütmek konusunda özgür de değilsiniz.

Yazınızdan, bakanlığınızca yeni bir anıtın inşa edildiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Türkiye gibi anıtı bol bir ülkede yeni bir anıta ihtiyaç duymanızın çok ciddi sebepleri olmalıdır. Her meydanında birkaç anıt bulunan şehirlerimizde yeni bir anıt furyası açılması için bakanlığınızın öncülük edeceği izlenimi ediniliyor.

Gerçekten ilgi çekici, laiklik Batıda ortaya çıktı, uygulandı fakat, anıtı Türkiye’de dikiliyor. Bunun bir sebebi olmalı. Sanıyorum bu sebep, laikliğin Türkiye’de yeni bir bölünme eksenı olarak kullanılmak istenmesiyle ilgili olmalıdır.

Türkiye’de laikliğin bir zamanlar “dinsizlik” anlamına geldiğini, son askeri dönemin cumhurbaşkanı pür laik Kenan Evren dahi söylemişti. Şimdi ise laiklik değildir, çünkü bir din haline gelmiştir/getirilmiştir/getirilmektedir. Bu dinin adı “laisizm dini” olabilir. Türkiye’deki laikler laikliğin kaynağı olan Batıdaki anlamını ve uygulamasını kabul etmek istemiyorlar. Ona kendi kafalarından bir anlam vererek toplumu yönlendimeyi tercih ediyorlar. Eski inkılapçı-gerici ayrımı gibi, şimdi laik-dindar (veya dinci) ayrımı meydana getiriliyor.

Laikliğin bir zamanlar Türkiye’de “terör” aracı olarak kullanıldığını herkes biliyor. Dünya adalet tarihinde pek örneği olmayan, iki yıl önce yazdığı kitap yüzünden, iki yıl sonra çıkan kanun gerekçe gösterilerek idam edilen İskilipli Atıl Hoca, eğer ille de laiklik anıtı yapılacaksa, adı en başa yazılacak olanlardandır. Onunla ilgili bir fotokopiyi ekte sunuyorum. Ülkemizin gelmiş geçmiş en büyük hukukçularından Ebulula

Mardin'in İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından yayımlanan kitabından alınan bu fotokopi, dünyaca tanınmış bir din bilgini olan, Milli Mücadeleyi destekleyen, faziletiyle bilinen bir şahsiyetin nasıl "laiklik" uğruna kurban edildiğini açıklıyor.

Laiklik anıtına, ismi mutlaka yazılması gereken son dönemin mazlum büyük şahsiyetleri arasında mesela Abdülhakim Arvasi, Süleyman Hilmi Tunahan, Said Nursi, Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel Serdengeçti, Nureddin Topçu gibi ilim, fikir ve sanat adamları yanında mesela devlet adamı Adnan Menderes'in adının kazınması hatıra gelebilir. Bu anıtın adsızları köşesine, bir zamanlar Kur'an ve ezan okuduğu için, namaz kıldığı için, camiye gittiği için zulme uğramış sıradan vatandaşların adları yazılabilir. Bu köşeye sembolik olarak 163 isim konulması doğru olur.

Bu anıtın kaidesine, mesela ülkemizin en ünlü laiklerinden vedat Nedim Tör'un Başvekalet Mabat Umum Müdürü iken 1945 yılında gazetelere gönderdiği genelgeden bir paragraf yazılabilir: "Gazetelerimizin son günlerdeki neşriyatı arasında dinden bahis bazı yazı, mütalaa, ima ve tesillere rastlanmaktadır. Bundan sonra din mevzuu üzerinde gerek tarihi, gerek temsili ve gerek mütalaa kabilinden olan her türlü makale ve fıkra ve tefrikaların neşrinden sakınılması..."

Bu anıta adının yazılması gerekenler listesine, Cumhuriyet öncesinden de örnekler bulunabilir: Mesela Denizli Müftüsü Hulusi Efendi, Sütçü İmam, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin çeşitli vilayetlerde başkanı olan müftü ve hocalar... Birinci Büyük Milet Meclisi'nin sarıklı hocaları...

Denizli Müftüsü Hulusi Efendi M. Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan önce İzmir'in işgalini protesto mitinginde şunları söylemişti: "Hemşehrilerim, şimdi İzmir'i Yunan askeri işgal etmişti. Bu işgale muhalefet ve düşman taarruzuna karşı koymak lazımdır. İşgal edilen memleketler halkının silaha sarılması ve savaşıması farz-ı ayn (herkesin uyması gereken dinî bir emir), uzak memleketler halkı için farz-ı kifayedir. Fetva veriyorum, silah ve cephanе azlığı veya yokluğu hiçbir zaman

mücadeleye engel teşkil etmez. Elinizde hiçbir silahınız olmasa dahi, üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka karşı koyunuz. Birçok ülkelere hükmetmiş fatihlerin torunlarıyız (Hristiyanları göstererek) bunlar da bize birer emnettir; onlara dokunmayınız." Bu din adamları, âlimler olmasaydı acaba laik bir Tükiye kurulabilir miydi?

Ben, bu anıta ismi yazılacaklar yanında anıtın şekli üzerinde de görüşlerimi belirtmekten yanayım. Bu anıt tabii olarak idam sehpası veya darağacı şeklinde olmalıdır. Bunun iki anlamı vardır: Birincisi, laiklik uğruna, bilhassa İstiklal Mahkemelerince idam edilen binlerce kişinin hatırlatılması. İkincisi de, yaşayan ve gelecek nesillerde bir korku uyandırılmasıdır.

Sayın müsteşar, sizi bir icraatınızdan vazgeçirmek, sizi de aşan tarafları olduğu için oldukça güçtür. Sadece, konunun başka yönlerini, yansımalarını dikkate almanızın yararlı olacağını hatırlatmayı bir vatandaşlık vazifesi addettim. Laik olmak, dinsiz olmak, Müslüman olmamak kişinin kendi bileceği iştir; ancak bu yönelimlerin Müslümanlara karşı, dindarlara karşı bir baskı aracı haline getirilmesini hiçbir zaman ve hiçbir şekilde doğru bulmuyoruz. Ayrıca bu satırları yazarken, Türkiye'nin yeni bir baskı ve kısıtlama dönemine sokulmak üzerinde olduğunu da hiç aklımdan çıkarmıyorum.

Burada sizin ilim adamı ve yazar kimliğinizi dikkate alarak şunları kaydetmeden de kendimi alamıyorum. Bugünün dünyasında çok önemli bir örnek olay var: Bosna. Bosnalıların bugünkü duruma düşmeleri ya da sonucun bu kadar şiddetli olmasının sebebi, dindarlarla dindar olmayanlar arasındaki diyalogun geç kurulmasıdır. Dindar olmayan veya laik Boşnaklar yaklaşan tehlikeyi sadece dindarlara, Müslümanlara yönelik olarak algıladılar. Kendileri bu tasnifin dışında oldukları için Sırpların düşmanlık alanı dışında kalacaklarını sandılar. Fakat, dinsiz, laik veya dindar Boşnak olmak fark etmedi. Çünkü Boşnak kimliği Müslümanlıktan ayrıştırılması mümkün olmayan bir kimlikti. Sonuçta öyle veya böyle hepsi Müslümandı, hepsi Boşnaktı. Kendileri değilse bile ataları Müslümandı, Osmanlıydı, öyleyse düşmandı.

Türkiye'yi önümüzdeki günlerde nelerin beklediğini bilmiyoruz. Çatışmaların ortasında yaşıyoruz. Bir çatışma alanı içinde kalmamız halinde dünya nazarında laiklerle dindarların aynı kefede mütalaa edileceğinden hiç şüphe etmemelidir. Laik veya Müslüman olmayan kimlik Türkleri ve Türkiye'yi tarif edemez. Türkiye'li laikler savaşa hızla yaklaşan dünyada eninde sonunda Müslümanlara muhtaç olacaklardır. Bu yüzden, çatışmayı tırmandırmaları, diyalog zeminlerini yok etmeleri en azından kendileri için iyi sonuçlar vermeyecektir.

Temenni edemiyoruz, ama Balkanlarda Bosna son olmaya-
cağa benzemektedir. Geçen yüzyılda belli bir merhale kateden
Avrupa'dan Müslümanları atma projesinin yeniden yürürlü-
ğe sokulduğu izlenimi uyanmaktadır. Sırada Kosova, Make-
donya ve hatta Arnavutluk vardır. Yunanistan ve Ortodoks
dünyası Rusya'nın da katılmasıyla bu noktada mutabakat sağ-
lanmış görünmektedir. Müslümanların önce Balkanlardan, bila-
hare Trakya ve Anadolu'dan atılması yönündeki faaliyetlerin
ortaya çıkması için fazla beklemeyeceğiz. Ortodoks mutabaka-
tına Batı Hristiyan âleminin gözyumması da fazla sürpriz ol-
mayacaktır.

Sayın Kongar, Bakanlığınız adına gönderdiğiniz yazınız
bana konuyla ilgili görüşlerimi açıklama fırsatı verdi, bu yüz-
den size müteşekkirim. Bu konunun bütün halkımızı ilgilen-
dirdiğini düşünerek, size arzettiğim görüşleri kamuoyuna da
açıklamada bir sakınca gömeyeceğinizi umar, saygılar suna-
rım.

D. Mehmet DOĞAN
Türkiye Yazarlar Birliği
Genel Başkanı

Sayın Doğan,

Bir sivil toplum örgütünün temsilcisi olarak bana yollamış olduğunuz mektubu, önce basından öğrendim. Daha sonra da mektubunuz geldi. Mektupta sözünü ettiğiniz fotokopi ise zarftan çıkmadı.

Sayın Doğan, mektubunuz bazı katıldığım ve bazı hiç katılmadığım, pek çok değişik öğeden oluşuyor.

Tarih önünde, kamuoyu önünde beni yanıtlamakla zorunlu ve yükümlü kıldığınızı düşündüğüm idialarınıza karşı, fikirlerim şöyle:

Her şeyden önce laiklik kurumsal ve tarihsel olarak, kimilerince iddia edildiği gibi "dinsizlik" değildir. Tam tersine, herhangi bir dini inanç olmazsa, laiklik kavramının anlamı kalmaz. Çünkü "laiklik", "dini inanç" ile "devlet yapısı"nın farklılığı demektir. Yani "laiklik" doğrudan doğruya dini inançlara, onların varlığına dayalı bir kavramdır. Laik devlet, dini reddeden değil, tam tersine dini kabul eden ve herkesin kendi inancında serbestliğini güvence altına alan devlettir.

Bu çerçeve içinde "laikliği", sizin yaptığınız gibi kendi içinde bir "din" diye tanımlamak da olanaklı değildir. Çünkü "laiklik", bir dizi hiyerarşik değerlerden, insana ne yapması ya da ne yapmaması gerektiğini emreden kurallardan değil, tek bir ilkedен oluşur: Devletin, insana inançları konusunda baskı yapmaması ve başkalarının baskı yapmasını da önlemesi ilkesidir bu.

Tek bir ilkenin, yani toplumun yöneticilerinin ya da çoğunluğun kendi inançlarını, toplumun öteki bireylerine zor yoluyla dayamaması ilkesinin, bir "din gibi" algılanması ya da işlev yapması olanaklı değildir.

Siz galiba burada şüphecilik (agnostisizm) ve tanrı tanımazlık (ateizm) ile laikliği birbirine karıştırıyorsunuz.

Laikliğin hiçbir inancın karşısında olmaması, ya da tam tersine, her inanç ile birlikte var olabimesi, devleti, inanç sistemi dışında tutarak, bireylerin vicdan, inanç ve din özgürlüklerinin güvencesini oluşturmasından kaynaklanır.

Bu açıdan, başkalarının inançlarına saygılı olan herkes, hangi din ve inançta olursa olsun laktır.

Bir başka deyişle, kendi inancını devlet aracılığı ile öteki insanlara empoze etmeyen herkes laiktir.

Laiklik karşıtlığı ise (hangi din ve inançta olursa olsun), insanın kendi inancını önce devlete mal etme, sonra da devlet aracılığı ile bu inancı tüm vatandaşlara zorla kabul ettirme arzusunu belirler.

Böyle bir uygulama olanaklı olsa bile, kuramsal olarak nasıl bir inancın, hangi dinin, hangi mezhebin, hangi uygulamanın "Allah" adına, empoze edileceği, hiç kuşkusuz "baştaki en güçlü yöneticinin, yani diktatörün" anlayışına uygun olarak belirlenecektir.

Bu ilkelerden de açıkça ortaya çıkacağı gibi laiklik hiçbir inanç sistemiyle çatışmadığı gibi, Müslümanlık ile de karşıtlık içinde olarak düşünülemez.

Bu çerçevede laik bir insanın aynı zamanda Müslüman olması günümüzde çok rastlanan bir geçektir. Bunun tersi de doğrudur. Müslüman bir vatandaşımızın aynı zamanda laik olması son derece doğaldır ve şu anda toplumumuzda bu görüş ve inançta milyonlarca insan vardır.

Sanıyorum ki asıl bölücülük, tam bu noktada ortaya çıkmakta, "laikler Müslüman olamaz/değildir" söylemi ile "Müslümanlar laik değildir/olamaz" söylemi, birbirine benzeyen iki önerme halinde toplumumuzu laik ve Müslüman olarak, yanlış, yapay ve zararlı bir kutuplaşmaya götürmektedir.

Sizin mektubunuzda da, "Türkiye'li laikler savaşa hızlı yaklaşan dünyada eninde sonunda Müslümanlara muhtaç olacaklardır" cümlesi ile aynı yanlışla düştüğünüzü büyük bir üzüntü ile gözlemledim.

Sayın Doğan, laiklik, yalnız farklı dinlere mensup insanların birarada hoşgörü ile yaşamasının güvencesi değil, aynı zamanda farklı mezheplere sahip insanların barış içinde, birarada yaşamasının da teminatıdır.

Bir an için şeriat devletinin İslam adına egemen olduğunu düşünsek bile, ülkemizde hangi tür uygulamanın (Libya, İran,

Suudi Arabistan, Kuveyt) gerçekleşeceği sorusu yanıtsızdır. "Egemenlik Allahındır" anlayışı, bu ilkenin bugün yeryüzündeki uygulamasına ve uygulayıcılarına, devlet yapısı, siyaset anlayışı ve kimin yönetici olacağı konusunda ışık tutmadığı sürece, (ki tutmadığı, hemen daha Dört Halife döneminde ortaya çıkmıştır) demokrasi ve laiklik, "Egemenlik Allahındır" görüşünü ileri sürenlerin bile tek güvencesi olacaktır.

"Ben sizin başörtüsü örtme özgürlüğünüzü savunurum, siz de benim başörtümeme özgürlüğümü savunursanız" diyen genç kızların müsamaha ve adalet çizgisinin neresinde durduğunuz merak ediyorum.

İnancınızın, yüreğinize, sizin gibi düşünmeyen ama size ve düşüncelerinize saygı duyan benim gibi insanlar için, merhamet ve hoşgörü duyguları aşılamasını diliyorum.

Demokrasi ve laiklik, insanın kendisi gibi düşünmeyenlere karşı, kendisine tanınmasını istediği hakları tanınmasını sağlayan bir rejimdir. Yani hoşgörü ve tahammül, laik ve demokratik rejimlerde "bireysel değerler" olmaktan çıkarılıp, toplumsal "uygulama ilkeleri" haline dönüştürülmüştür.

Bu anlamda laiklik, "bölücülük" değil, tam tersine inancı ne olursa olsun, tüm insanlar arasında "bütünleştiricilik" işlevini yüklenmektedir.

Bu niteliği ile laik ve demokratik bir düzenin, "iyi bir Müslüman"ın inanç sistemi ile herhangi bir çatışması olamaz.

Emre KONGAR
T.C. Kültür Bakanlığı
Müsteşarı

Not: Mektubunuzdaki tarihsel ve evrensel çözümlemelerin ve saptamaların önemli bir bölümüne katılmıyorum ama oradaki ayrılıklarımızın temeli, yukarıda özetlemeye çalıştığım ana fikirdeki farklılıklarımızdan kaynaklandığı için üzerinde durmadım.

